

T.C

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ZİYA GÖKALP'İN "DEVLET FELSEFESİ"

FİRAZ GÜMÜŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ.DR. KAMİL ŞAHİN

KIRIKKALE - 2022

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ZİYA GÖKALP'İN ‘DEVLET FELSEFESİ’

FİRAZ GÜMÜŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ.DR. KAMİL ŞAHİN

KIRIKKALE - 2022

Enstitü Onay Sayfası

“Firaz GÜMÜŞ” tarafından hazırlanan ZİYA GÖKALP’İN ‘DEVLET FELSEFESİ’ adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç.Dr. Kamil ŞAHİN

Felsefe Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .

Başkan :Doç. Dr. Fikret ÇELİK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Anadolu Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Şule GECE

Felsefe Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: ...../...../.....

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Unvanı Adı SOYADI

..... Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

o Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

o Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

o Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

o Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

o Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Firaz GÜMÜŞ

ÖZET

ZİYA GÖKALP'İN ‘DEVLET FELSEFESİ’

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Kamil ŞAHİN

Haziran 2022

Türk Siyasetinin yenilikçi ve rasyonel ilkelerle kuşatılarak geleceğe doğru yürümesi, diğer yandan geçmişten dersler çıkararak pozitif bilimler ışığında çağdaş bir toplum yaratma düşüncesi Gökalp felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Bu doğrultuda toplumun sahip olduğu her bir değere ayrı ayrı vurgu yaparak değerlendirmelerde bulunan Gökalp; din, ahlak, bilim, felsefe, eğitim gibi kıymetlerin gerekliliğine ve önemine vurgu yapmıştır. Ona göre güçlü bir devlet, her zaman kolektif bir toplum gücüyle varolur ve gücüne güç katar. Politikada yasalar eşitliğe ve adalete dayanmalı, ayrıca devlet felsefesi modern hukukun ilkeleriyle kuşatılmalıdır. Toplum; bilim, felsefe, eğitim sayesinde çürük inançlardan kurtulur ve geleceğe emin adımlarla yürür. Bu anlamda Gökalp, kültürümüzün ve değerlerimizin muhafaza edilerek, bilim ve felsefe ışığında yürüyen bir toplumun, milli değerlere sahip çıkarak, üreten, gelişen, rasyonel ve pragmatist metotlarla hareket eden bir devlet ile yan yana gelmesiyle, ülkede güçlü bir dayanışma ve kolektivizm oluşacağını ifade etmektedir. Sosyolojik ve siyasi problemlerin çözümü geçmişten dersler çıkararak ve düşünce dünyamızdaki hataları görerek, dayanışma ve kültür birliği sayesinde mümkün olacaktır. Sonuç olarak çalışmamızda, Gökalp'ın çağdaş bir toplum ve güçlü bir devlet inşa etme noktasındaki düşünceleri ele alınmış, bu doğrultuda onun genel devlet ve toplum felsefesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Toplum, Siyaset, Felsefe, Bilim, Devlet, Din, Ahlak, Mantık, Kültür, Medeniyet, Kolektivizm.

ABSTRACT

ZİYA GÖKALP'S ‘‘PHILOSOPHY OF THE STATE’’

Kırıkkale University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy, Master's Thesis

Consultant: Assoc. Dr. Kamil ŞAHİN

June, 2022

The essence of Gökalp's philosophy is that Turkish politics is to walk towards the future by being surrounded by innovative and rational principles, and on the other hand, the idea of creating a contemporary society in the light of positive sciences by drawing lessons from the past. In this direction, Gökalp made evaluations by emphasizing each value of the society separately; He emphasized the necessity and importance of values such as religion, morality, science, philosophy and education. According to him, a strong state always exists with the power of a collective society and adds strength to its power. In politics, laws should be based on equality and justice, and state philosophy should be surrounded by the principles of modern law. Society; Thanks to science, philosophy and education, he gets rid of bad beliefs and takes firm steps towards the future. In this sense, Gökalp states that a strong solidarity and collectivism will emerge in the country when a society that walks in the light of science and philosophy while preserving our culture and values comes together with a state that produces, develops and acts with rational and pragmatist methods by protecting national values. The solution of sociological and political problems will be possible by taking lessons from the past and seeing the mistakes in our world of thought, thanks to solidarity and cultural unity. As a result, in our study, Gökalp's thoughts on building a modern society and a strong state were discussed, and in this direction, his general state and social philosophy was tried to be revealed.

Key Words: Society, Politics, Philosophy, Science, State, Religion, Morality, Logic, Culture, Civilization, Collectivism.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Ziya Gökalp'in Türk Toplumuna ve Türk Siyaset Felsefesine yönelik düşüncelerinin felsefi temelleri üzerinde durulmuştur. Arayan, araştıran ve sorgulayan bir bakış açısı ile Gökalp'in düşüncelerinin, Türk Toplumuna ve Siyasetine olan tesirleri kapsamlı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

En başından itibaren bu çalışmayı hazırlarken, bana rahat bir çalışma ortamı ve geniş kaynaklara ulaşma imkanı sağladığı için Kırıkkale Üniversitesi'ne ve Kütüphanesine teşekkürlerimi sunarım. İkinci olarak tez çalışmam boyunca, bana “’araştıran ve sorgulayan” bir bakış açısı kazandırarak, bilgi birikimini ve tecrübesini benimle paylaşarak bana rehberlik eden, yol ve yöntem gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Kamil Şahin'e de teşekkürlerimi borç bilirim.

Son olarak üniversiteye başladığım ilk günden itibaren bana inanan, dualarını hiç eksik etmeyen ve beni her zaman motive eden canımdan çok sevdiğim değerli anneme, diğer yandan hayatım boyunca beni cesaretlendiren ve maddi – manevi anlamda desteğini hiç esirgemeyerek, bana doğruyu, iyiyi öğreten, annem gibi canımdan çok sevdiğim babama da canıgönülden teşekkür ederim. Saygılarımla.

İÇİNDEKİLER

ENSTİTÜ ONAY SAYFASI	I
ETİK BEYANI	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN GENEL FELSEFESİ

1.1.ZİYA GÖKALP'İN ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNCE AKIMLARI	6
1.1.1.Rasyonalizm	6
1.1.2.Empirizm.....	11
1.1.3.Pozitivizm.....	15
1.1.4.Pragmatizm.....	20
1.1.4.1. Pragmatizm Tartışmaları	22
1.1.5.Septisizm	24
1.1.6.Plüralizm.....	26
1.2. ZİYA GÖKALP'TE İLİM VE FELSEFE	30
1.3.DİN VE METAFİZİK	38
1.4.RUH VE BEDEN	48
1.5.AHLAK FELSEFESİ	53
1.6.MANTIK.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN TOPLUM FELSEFESİ

2.1.FERT VE CEMİYET AYRIMI	65
2.2.TOPLUMSAL AHLAK ‘‘TEORİK VE PRATİK BİRLİKTELİK’’	70
2.3.POZİTİF TOPLUM BAKIŞI ‘‘NEDENSELLİK’’	75
2.4.KOLEKTİVİZM VE SINIFSIZ TOPLUM.....	81
2.5.HARS VE MEDENİYET BAĞLAMINDA ‘‘HALK – MİLLET’’ KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	86
2.6.GÖKALP'İN ‘‘DİL’’ ANLAYIŞI.....	91
2.7.GÖKALP'İN ‘‘EĞİTİM’’ ANLAYIŞI.....	94
2.8.GÖKALP'İN ‘‘SANAT’’ ANLAYIŞI	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN DEVLET FELSEFESİ

3.1.SİYASET FELSEFESİ VE RASYONEL YÖNETİM.....	103
3.2.SİYASET FELSEFESİNDE PLÜRALİST YAKLAŞIM.....	109
3.2.1.Gökalp'in "Türkleşmek" Anlayışı	109
3.2.2.Gökalp'in "İslamlaşmak" Anlayışı.....	113
3.2.3.Gökalp'in "Muasırlaşmak" Anlayışı	114
3.3.TÜRK DEVLET FELSEFESİNİN ANA İLKELERİ	117
3.4.Milli Kültür Temelinde "Ümmet Ve Millet"	122
3.5.GÖKALP'İN TARİH ANLAYIŞI.....	126
3.6.TOPLUM VE DEVLET BİÇİMLERİ.....	130
3.7.İMPARATORLUKTAN MİLLİ DEVLETE	135
3.8.DİN – SİYASET İLİŞKİSİ.....	141
3.9.FELSEFE VE BİLİM IŞIĞINDA SİYASET	144
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA	158

GİRİŞ

23 Mart 1876'da Diyarbakır'da dünyaya gelen hem yaşadığı dönemin hem de Cumhuriyet Devri'nin en önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalp, Türk Siyaset Felsefesine önemli değerler katmış ve hemen hemen her alanda fikirler üretmek toplumu ve siyaseti mercek altına almıştır. Yaşadığı dönemde ülke sorunlarıyla yakından ilgilenen ve bu durumlara çözüm üretmeyi kendisine ilke edinen Gökalp, toplumu çok yönlü bir şekilde inceleyerek toplumsal gelişmenin ve yeniliklerin rasyonel düşüncelerle oluşturulması gerektiğini söylemiştir. O, problemlere her zaman çözüm odaklı bir anlayışla yaklaştığı için hisleriyle değil, aklıyla hareket etmiştir. Çünkü toplumsal yenilikler ve değerler oluşturabilmek, ancak mantıklı ve ideolojik çözümler sayesinde mümkün olabilecektir.

Gökalp'in felsefesinin özü daima bilgiyi aramak, öğrenmek, peşinden koşmak ve ulaştığı doğruları Türk toplumunun "gelişen ve ilerlemeci" yapısına uygulamak olmuştur. Bu doğrultuda da düşüncelerinin temelinde, Türk toplumunun kendi ahlaki ve kültürel değerleriyle, Batı'dan alacağı (bilim ve teknik) bazı değerleri kaynaştırarak bir senteze ulaşma ve modernleşmeye giden yolda yeniliklerin ve değerlerin oluşturulabilmesi çabası yatmaktadır. Bu toplumsal değerler ve yenilikler hem toplumsal hem siyasal hem de bütün toplumu kapsayacak şekilde oluşturulacaktır. Batılı bir düşünme tarzına sahip olan Gökalp, siyaset çerçevesinde toplumsal gelişim için öncelikle toplumsal dayanışmaya ve kültür birliğine önem vermiştir. O, sadece toplumun gelecekte nasıl olması gerektiğini düşünmemiş, aynı zamanda geçmişte ve halihazırda nasıl olduğuna dair incelemelerde bulunarak akli çözümler üretmeye çalışmıştır. Düne ve bugüne bakarak değerlendirmelerde bulunması, onun siyasette plüralist bir metodu benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü geçmişten dersler çıkarmak, geleceğin inşasında büyük bir önem taşımaktadır.

Yaşadığı dönem içerisinde, çağının bütün modern ve pozitif bilgilerini okuyup irdeleyen ve bunları bilimsel bir disiplinle Türk toplumuna uyarlayan Gökalp, toplumu ve devlet kurumlarını bu görüşleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Toplumu ve devleti ilerlemeci, milliyetçi, batıcı ve dayanışmacı ilkelerle oluşturmak istediği için Avrupalı birçok sosyolog, düşünür ve felsefecilerin ekollerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Gökalp, Batıdaki gelişmeleri yakından takip ederek, Batının bilimdeki ve teknikteki üstünlüğünü topluma örnek göstererek,

toplumsal sıkıntılarımızdan kurtulabileceğimizi düşünmektedir. Kurtuluş reçetesi, bilimsel yolla ve pozitif bilimlere yönelerek ve bunlardan faydalanarak mümkün olacaktır. Sosyolojik ve siyasi problemlerimizi de Batı değerleriyle kendi değerlerimizi kaynaştırarak çözebileceğiz.

Medeniyet akla, kültürde milli duygulara dayanmalıdır. Geçmişten dersler çıkararak geleceği şekillendirmenin daha doğru olduğunu düşünen Gökalp'in bu yönü bize onun siyasi, toplumsal ve manevi çöküntü içinde olan milletimizin tekrardan ayağa kalkmasını sağlayacak kurtuluş çarelerini, öncelikle manevi dünyamızda ve düşünce dünyamızdaki hataları görerek çözmenin daha kolay olabileceğini söylemesi, onun realist ve pozitivist yönünü bize göstermektedir.

Siyasal ve toplumsal alandaki yenilikler bütün toplumu kapsayacak şekilde rasyonel ilkelerle oluşturulmalıdır. Bu anlamda oluşturulacak yenilikler, değerler, idealler hem gerçekliğe uygun olmalı ve dünya şartlarına aykırı olmamalı, hem de şahıslara değil, herkes için geçerli ortak doğrular ve görüşler olmalıdır. Bu görüşleri Gökalp'in toplum felsefesinde Batılı sosyologlar, özellikle Durkheim ve Auguste Comte ile benzerliğini de bize göstermektedir. Felsefeye ve bilime büyük önem veren Gökalp, felsefenin insana gelişim anlamında çok şey kazandırdığını, bu noktada da insanların bilmek, anlamak, öğrenmek için, sürekli sorgulama ve eleştiride bulunma davranışı içerisinde olduklarını söylemektedir. Çünkü sorgulamak ve eleştirmek düşünmenin temel prensipleridir. Bu çerçevede bilimde felsefeden yararlanarak kendi sorunlarının çözümünde bir denetleme yolunu izlemektedir. Çünkü Gökalp, bilimin olanaklı olup olmadığını anlamak için öncelikle onun gerçekliğinden şüphe etmeyi şart koşar, şüphe de felsefenin alanıdır.

Bu çalışmamızın içerisinde ağırlıklı olarak Gökalp'in düşüncelerinin felsefi temelleri üzerinde durulmuştur. Bu anlamda onun fikirlerini ve fikirlerinin yansımaları daha iyi anlayabilmek, kavrayabilmek amacıyla onun "Felsefe Dersleri" adlı eserini temel kaynak olarak merkeze aldık. Aynı zamanda araştırmalarımız içerisinde Gökalp'in üzerinde etkisi olduğunu gözlemlediğimiz düşünürlere ve felsefi ekollere değinerek onun felsefesinin teorik ve pratik yönlerini anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştık. Çünkü Gökalp'in etkilendiği düşünce akımları onun düşüncelerinin yapısını kolay bir şekilde kavramamızı sağladı. Örneğin rasyonalizmde mantığa ve ilme verdiği değer, pozitivismde olgulara dayalı

gerçeklik, plüralizmde çok yönlü düşünme tarzının onun siyaset ve toplum anlayışına nasıl etkilerde bulunduğunu çalışmamız içerisinde ele alarak değerlendirdik.

Üç bölüm üzerinden oluşturduğumuz çalışmamızda, ilk olarak birinci bölümde felsefe, din, metafizik, ahlak, bilim ve mantık konuları geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bilim ve felsefenin birbirlerinden nasıl faydalandıkları, hangi noktalarda ayrıldıkları, din ve metafizik arasındaki ilişki, mantıkta pozitif bilimlerin etkisi ve ahlakın insan ve toplum için gerekliliği Gökalp üzerinden değinilerek açıklanmıştır.

İkinci olarak toplum felsefesinde, fert – cemiyet ayırımına ve nedensellik bağlamında pozitif toplumu değerlendirerek, teorik ve pratik birlikteliğin nasıl olması gerektiği tartışılmıştır. Birliktelik çerçevesinde (toplumsal dayanışma) kolektivizmi ele alarak sınıfsız toplumun hangi koşullarda oluşturulabileceği, öncelikle Gökalp’in kendi eserleri incelenerek ve onun etkilendiği düşünürler üzerinden konuya genişlik kazandırılarak temellendirmelerde bulunulmuştur. Aynı zamanda “kültür ve medeniyet”, “halk ve millet” kavramlarını ele alarak toplumumuzun değerlerine, gelenek, görenek, örf ve adetlerine vurgu yapılmıştır.

Gökalp’in pozitif bir toplum yaratmak düşüncesi için “eğitim” olmazsa olmaz bir cevherdir. Çünkü sosyal gelişme anlamında bireylere yurttaşlık bilinci kazandırmak ve geleceğe dair hedeflere güçlü bir şekilde yürüyebilmek için “eğitim” bir toplumun mihenk taşıdır. Ayrıca çalışmamız içerisinde dilin ve sanatın toplum için gerekliliğine de vurgu yapan Gökalp’in dil – sanat – eğitim üçgeninde topluma nasıl bir yön vermek istediği de mercek altına alınarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türk Devlet Felsefesinin ilkelerine, yönetim anlayışına ve modernleşmeye giden yolda meydana gelen gelişmelere değinilmiştir. Bu gelişmeleri ifade ederken Gökalp’in tarihten nasıl faydalandığına, “Milli Devlet” anlayışına bilim ve felsefe ışığında nasıl yaklaştığı değerlendirilmiştir. Ayrıca din konusu titizlikle incelenerek, Gökalp’in dine olan bakış açısına ve dinin siyaset ile olan ilişkisine, Gökalp’in düşünceleri bağlamında değinilmiştir.

Araştırmalarımıza ifade ettiğimiz üzere temel kaynaklar olarak Gökalp’in kendi eserleri incelenerek başlanmıştır. Araştırmamız sırasında Gökalp’in rasyonel siyaset ve pozitif toplum anlayışını daha iyi kavrayabilmek için, onun etkilendiği

düşünürler üzerinden de kaynaklara ulaşarak araştırmalarımız genişletilmiştir. Burada toplum ve siyaset arasındaki ilişkiye değinerek modernleşmeye giden yolda öncelikle kolektivizme ve eğitimin önemine vurgu yapılmıştır. Çünkü bir toplumun rasyonel ilkelerle geleceğe yürüyebilmesi doğru yeniliklerle ve toplumdaki birlik ve beraberlik, yani ulusal dayanışma sayesinde mümkün olacaktır. Ulusal dayanışmanın temelleri ise ortak dil ve kültür birliğine dayanmaktadır. Bu anlamda millet, kültürde ve duygularda ortak hareket eden bir zümreyi teşkil etmektedir. İnsanlar dil ve kültür birliği bakımından ortak ülkülerle hareket ettikleri zaman milliyet halini alırlar.

Gökalp, sürekli yeni bir Türk Devleti sentezi peşinde koşmuştur. Tüm bilgisini, bilimsel birikimini, sosyal ve tarihsel araştırmalarını, halk ve kaynaklarından yararlanarak, dil – sanat – eğitime önem vererek, çağının değişen koşullarından etkilenecek, değişerek ve değiştirerek bir ömür boyu Türk Devleti'nin tarihteki ve dünyadaki yerini, konumunu, prensiplerini ve yöntemini araştırmıştır. Araştırmalarımızda da ifade ettiğimiz ve gördüğümüz üzere Gökalp, her şeyden önce yaşadığı dönemde toplumun içerisinde bulunduğu koşulları ve fikir ortamını çok iyi anlamıştır. O, toplumla birlikte değişen, toplumu da değiştiren, çağındaki titreşimleri en önce sezen, anlayan ve onu kendi toplumunun özüne uyarlayan bir düşünür olmuştur.¹ Bizde araştırmalarımızda Gökalp'in bu özelliklerini ve düşüncelerini önemseyerek ve dikkate alarak, açıklamalarımızı oluşturmaya gayret ettik.

Gökalp, Türk tarihinde eşi bulunmayan milli bir filozof ve sosyologdur. Bunu söylememizin nedeni, Gökalp'e kadar hiç kimse Türk toplumunun tarihine, sosyal yapısına ve büyük millet olmanın verdiği özelliklere, derinliğine bilimsel yoldan onun kadar bilinçli ve sistemli bir şekilde eğilmemiştir. Araştırmaları ve çalışmaları sırasında özellikle Türk toplumunun sosyal yapısını dikkate alması, toplumun ilerideki gelişme aşamaları için oldukça büyük bir önem taşımaktadır.²

Gökalp'in siyaset ve toplum üzerine rasyonel fikirler üretirken çok farklı konular üzerinde durması önemlidir. Çünkü bir sosyolog yere, zamana göre tabi tuttuğu sosyal hayatı farklı pencerelerden görüp değerlendirebiliyorsa, çok boyutlu

---

¹ Orhan Asena, *Ziya Gökalp'i Anlamak, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:165,166

² Selahattin Yazıcıoğlu, *Ziya Gökalp'in Son Arzusu Milli Bir Türk Destanı Meydana Getirmektir, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:115

olabiliyorsa bu takdir edilecek bir husustur.³ Bu bağlam çerçevesinde, çalışmada Gökâlp'in toplum ve siyaset üzerine olan düşüncelerinin felsefi temelleri üzerinde durulmuştur. Akıl, bilim ve felsefe ışığında Gökâlp'in siyasete ve topluma olan bakış açısı incelenmiştir. Araştırmamızda dikkatimizi çeken en önemli detay ise Gökâlp'in çok yönlü düşünme şekli olmuştur. Değerlendirmelerini ifade ederken rasyonalite temelinde mantığa vurgu yaparak eğitime önem vermesi, din ve ahlakın toplum için gerekliliği, dil ve kültür birliğinin toplum inşasındaki önemini vurgulaması onun çok yönlü plüralist kişiliğini de kavramamızı sağlamıştır.

Araştırmamız boyunca Gökâlp'in kaleme aldığı birçok kitap ve makale (konumuz çerçevesinde) incelenmiştir. Gerek kendi döneminde gerek sonraki dönemlerde onunla ilgili yazılmış birçok eser gözden geçirilerek temellendirmelerde bulunulmuştur. İfade ettiğimiz konuların anlaşılmasında, tarama yaparak bize yardımcı olacak farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu çerçevede Gökâlp'in siyaset felsefesi ve sosyolojik açıklamaları araştırmamızın ana konusunu teşkil etmiştir. Ayrıca Gökâlp'in fikirleriyle temas ettiği sosyologlara yönelmemizde onun fikirlerini daha iyi kavrayabilmek için bize yardımcı olmuştur. Çünkü Gökâlp'in sosyal yapıdaki değişimler ve sosyal olayların izahında kolektif tasavvurlara başvurarak değerlendirmelerde bulunması, onun düşünce anlamında yöneldiği sosyologlara yönelmemizi gerekli kılmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızın portresini çizecek olursak birinci bölümde, felsefi ekollerin Gökâlp üzerindeki tesirlerine, bilime ve gelişime verdiği öneme, ilim ve felsefenin gerekliliğine, din ve metafizik bağlamında da Gökâlp'in düşünce yapısının felsefi temellerine vurgu yapılmıştır. İkinci bölümde ise kolektivizm çerçevesinde pozitif topluma dair değerlendirmelerde bulunulmuş olup, ortak dil ve kültür birliğine değinilip, kültür ve medeniyet arasındaki farklar izah edilmiştir. Son bölümde ise Gökâlp'in siyasete olan bakış açısı, tarihten aldığı ilham ve çağdaşlaşmaya giden yolda milli devletin hangi ilkelerle donatılması gerektiği açıklanmıştır.

---

³ Mustafa E. Erkal, *Gökâlp Sosyolojisi ve Bir Tezin Düşündürdükleri, Ziya Gökâlp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:97

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN GENEL FELSEFESİ

1.1. Ziya Gökalp'in Etkilendiği Düşünce Akımları

1.1.1. Rasyonalizm

Gökalp'e göre felsefede insan telakkisi (görüş, anlayış) açısından akılcılık, idealizm, spirütüalizm gibi cereyanlar (akımlar) eğitim yönünden faydalı oldukları halde materyalistlerin ve pesimistlerin felsefeleri zararlıdır. Çünkü akılcı, idealist ve spirütüel cereyanların insan telakkileri olumlu ve insanın lehindedir. Halbuki ötekilerinki değişiktir ve insan hayatını mekanik kanunlar çerçevesi içerisinde çalışan mekanizmadan ibaret görürler.⁴ Akıl; oldukça dar, acil kullanılan ve önceden bildirilebilen bir sıra içinde zihnin en üst oluşumu, düzenleyici ve uygulayıcı niteliği ile insanı hayvandan ayıran erdemlerden birini teşkil eder. Zeka ise herhangi bir durumda derhal manayı kavrayacak ve değerlendirilebilecek bir kimliktedir. Bu doğrultuda ise akıl, kıymetli yorumlar ve bir bütün olarak durumların anlamını aramaya çalışır.⁵ Rasyonalizm yani akıl, insan aklını fiziksel dünyaya ilişkin bilgilerin tek kaynağı olarak sayan felsefi akımdır. Bu öğreti, bilgi edinmede aklın ilkelerini ya da doğuştan fikirleri belirleyici sayar.⁶

Gökalp, toplumu incelerken felsefi anlamda rasyonalizm ve empirizm verilerinden faydalanarak düşüncelerini bir temele oturtmaya çalışmıştır. Ona göre aklın görevi, toplum içindeki gerçekliği düzenlemek ve sınıflandırmaktır. Toplumu çok yönlü incelemeli ve sebepleri teke irca etmemelidir.⁷ Çünkü yeterli ölçüde bilmediğimiz bir şey üzerine karar verdiğimiz zaman aldanırız.⁸ Rasyonalizm, dünyanın rasyonel bir yapısı olduğu ve bu yapının insan aklı ve eleştirel

---

⁴ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:63

⁵ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:221

⁶ İlyas Söğütü, İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Empirist Siyasetin Felsefi Kökenleri, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, Sayı: 2, sf:29, (27-50)

⁷ Ufuk Bircan, Ziya Gökalp' in "Felsefe Dersleri" Üzerine, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 2019, Sayı: 14, sf:41, (37-53)

⁸ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1998, sf:77

soruşturmayla ifşa edilebileceği inancıdır.⁹ Akıl olgusu ister bilinçli ister bilinçsiz ister işitsel ister düşünceler biçiminde olsun, bütün akıl olgusu yani bütün akılsal yaşamımız beyinde olup biten süreçler tarafından oluşturulmaktadır.¹⁰

İnsanı insan yapan ilkelerin başında akıl gelmektedir. Aklın ürettiği dil, din, ahlak, toplum, devlet, iktisat, eğitim gibi kurumlar sürekli olarak insanın varoluşunda yer alırlar.¹¹ Gökalp'e göre insanı ruhen özgür yapan; ülkü ve ideallerinin yanında akla da sahip olmasıdır. Ülküleri algılayan ruhi yetimize (meleke) "vicdan" diyoruz. Demek ki insanı ruhi özgürlüğe sahip kılan vicdan ile akıldır. Toplumdan aldığı bu yetiler sayesinde insan, ruhunun bedensel eğilimlerine galebe (üstünlük) çalabilir ve buna karşı bağımsız bir duruma girebilir.¹²

İnsan bilgisinin ne olduğunu ve nereye kadar uzandığını araştırmak kadar yararlı hiçbir şey yoktur.¹³ Rasyonalizm, emprizm teorisinin zıddı olarak, ruhta deney ile meydana gelmemiş, bu yüzden doğuştan mevcut birtakım fikirler ve temayüllerin (eğilimler) bulunduğu inanmaktadır. Rasyonalizmin savunucuları üzerinden konuya açıklık getirecek olursak; Platon'a göre varlık, duyulabilir alem ve akledilebilir alem olarak ikiye ayrılır. Duyulabilir alem, gördüğümüz tekil ve değişken şeylerdir. Bunlar şeylerin zahirlerinden (belli, açık), görünüşlerinden ibarettir. Asıl gerçek alem, akledilebilir alemdir ki, ezeli alemde mevcut olan suver-i ilmiyyedir (sabit gerçeklikler, ilmi suretler). Platon'a göre, bizim ruhumuz bu maddi alemde, bedenimiz içinde mahpus olmadan önce Allah ile beraberdi. Allah şeyleri yaratmadan önce, şeyleri nasıl yaratacaksa planları ilahi ilimde mevcuttu ki, bunlara "suver-i ilmiyye" deniyor. Biz dünyaya gelmeden önce uluhiyet (tanrısallık, ilah) aleminde olduğumuz için, Allah ile beraber bunları biliyorduk. Biz buradaki maddi zindana düşünce, elbette onları unutmuşuz. Görünüşler bize şeyleri olduğu gibi geri bildirmez, yalnız hatırlatır. Bizim ruhumuz ümmülkitabdır (ilk akıl), onda her şey vardır. Öğrendiğimiz zaman yeni bir şey öğrenmiyoruz, unuttuklarımızı hatırlıyoruz. Tabi bu surette şeylerin yasaları, o suver-i ilmiyyenin yasalarına uygun olarak meydana gelmiştir. Bu varsayım, bir temele dayalı olmadığı için kabul edilemez.

⁹ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram – Özgür Tüfekçi – Hüsamettin İnaç – Şeyma Akın – Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007, sf:41

¹⁰ John Searle, *Akıllar Beyinler ve Bilim*, Çeviren: Kemal Bek, Say Yayınları, İstanbul, 1996, Sf:23

¹¹ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, sf:359

¹² Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:190

¹³ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010, sf: 42

Tabi Descartes böyle bir hatırlatma teorisini kabul etmiyor ve fikirleri arızı, yapma ve doğuştan olmak üzere üçe ayırıyor.¹⁴

Kurucu rasyonalizmin temel fikirlerine kaynaklık eden kişi, akli açık ve seçik öncüllerden yola çıkan mantıksal çıkarımlar olarak tanımlayan Rene Descartes'tir. Bu fikirlerin bir sonucu olarak rasyonel eylem, bütünüyle bilinen ve hakikatlerin belirlediği eylemler anlamına gelmeye başlamıştır.¹⁵ Descartes'e göre arızı fikirler, duyular vasıtasıyla kazandığımız fikirlerdir. Doğuştan fikirler ise zihnimizden kendi kendine doğmuş fikirlerdir. Birçok eleştirmenler, bu doğuştan fikirlere itiraz ediyorlar. Descartes, bunlara cevaben diyor ki, doğuştan fikirler dış dünyaya müracaat etmeyerek zihnimizden çıkarabildiğimiz şeylerdir. Sonsuz fikri, Allah fikri, mükemmel fikri doğuştan fikirlerdir. Dış dünyada gördüğümüz şeyler mutlak değil, mükemmel değil, sonsuz değildir. Allah'ı bize bildirecek sonsuz bir kudret yoktur.¹⁶

İçinde yaşadığımız dünyanın objektifliğini bize garanti eden şey, bu dünyanın bizimle beraber, diğer düşünen varlıklara müşterek oluşudur.¹⁷ Descartes'a göre düşünmek, bizim varlığımızın en önemli etkinliğidir. Her şeyi bu etkinlikte bulabiliriz. Zihnimizin varlığı hem bedenimizi hem de dış dünyayı kavramada ilk başta gelir.¹⁸ Varlıkla ilgili bütün bilgileri, düşünen özneye atfetmiş olduğu üstünlüğe tabi kılması nedeniyle Descartes, birçok düşünür tarafından çağdaş felsefenin babası olarak anılmıştır.¹⁹ Descartes' a göre insan düşünen bir varlık olarak, kuşku duyan, kavrayan, onaylayan, reddeden, isteyen, istemeyen ve ayrıca bir şeyi imgesel olarak tasarlayan ve duyumsayan bir varlıktır. Bu bağlamda düşünmenin ve genel olarak aklın taşıyıcısı da ruhtur. Descartes' a göre yöntemli düşünme aklın doğru çalışmasını sağlar. Artık bizi ikna edecek olan şey, yalnızca aklımızın apaçıklığı olmalıdır. Böyle çalışan akıl bize "bütün fikir" ya da kavramlarımızın bir hakikat temeline dayanması gerektiğini buyurmaktadır. Eksiksiz bir varlık olan yaratıcı, insana ruh vermesinin damgası olarak kendi idesini başka idelerle birlikte bir marka gibi zihnimize yerleştirmiştir.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf: 559

¹⁵ Charles Rowley, *Özgürlük ve Devlet*, Çeviren: Ömer Deniz, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, sf:22

¹⁶ Gökalp, a.g.e., sf: 559

¹⁷ Henri Poincare, *Bilimin Değeri*, Çeviren: Fethi Yücel, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:239

¹⁸ Zeliha Burcu Acar, Nasıl Düşünüyoruz Sorusuna Bir Yanıt: William James ve Bilincin Varlık Olarak Reddedilmesi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, 2016, sf:336, (333-349)

¹⁹ Genevieve Rodis – Lewis, *Descartes ve Rasyonalizm*, Çeviren: Haldun Karyol, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993 sf:8

Akıl, duyuların gösterdiklerinden, şeylerin özünü görme yetisidir.²⁰ Aklımızın bütün işlekliliğini daha az önemli ve en kolay olana yöneltmeli ve doğruyu sezgimizle açık ve seçik olarak görme alışkanlığı edininceye kadar, üzerinde yeterince uzun süre durmalıyız.²¹ Şöyle bir örnek ile konumuza açıklık getirecek olursak; Descartes ‘‘Metafizik Düşünceler’’ adlı eserinde, her şeyden kuşku duyma yöntemini uygulayarak en az bir tane kesin inanç elde etmeye çalışır. Bunu yaparken ortaya koyduğu akıl yürütme, felsefe tarihinin en meşhur akıl yürütmelerinden biri olmuştur. Burada Descartes işe öncelikle, sahip olduğu inançları sınamakla başlar. Daha sonra o inançlardan kuşku duyulması olası olanları bir tarafa ayırır. Ve bu yolla duyu algılarımızla elde ettiğimiz bilgilerde yanılıyor olabileceğimizi göstermeyi başarır. Böylece duyu deneyimine dayanarak elde ettiğimiz bilgilerin hiçbirinin kuşkudan kurtulamayacağını ortaya koyar. Yani dünyayla ilgili deneyimlerimiz tamamıyla bir aldatmaca olabilir. Ve bu yöntem de bize kuşku edemeyeceğimiz bir inancımızın bulunduğunu gösterir. Bu da kendi varlığımıza olan inancımızdır. Yani Descartes’in buradaki akıl yürütmesi şöyledir; kuşku duymanın bizzat kendisi, kuşku duyan bir ‘‘ben’’ in varolduğunu kanıtlamaktadır. Böylece onun meşhur sözüne gelmiş oluyoruz: ‘‘Düşünüyorum o halde varım’’ dediği sözünde bilginin temel kaynağı olan ‘‘akıl’’ a yaptığı vurguyu net bir şekilde görüyoruz.²² Burada düşünme sözüyle yalnızca anlamak, istemek, tasarlamak, duymak, görmek değil, her şey kastedilmektedir.²³ Böylece Descartes bütün bilgilerini dayandırabileceği ilk ve kesin bir bilgi temeli aramak için, bütün bilgilerini şüpheli varsayıp geçici olarak zihninden attığında, zihninde şüphe götürmez tek bir şey bulmuştur, o da o anda şüphe etmekte olduğu! Şüphe etmek, düşünmektir, ‘‘düşünüyorum, o halde varım’’ demektir. Bu durumda, kendi varlığının rasyonel bilgisi, diğer varlıkların da zihninde temellendirilme olanağı verir.²⁴ Descartes bilimin değerini de böyle izah ediyor. Allah bizim ruhumuza bu doğuştan fikirleri vermiştir. Bilime esas, öncelikle ilkelere, yani yasa, neden, özdeşlik fikirleri de bu doğuştan fikirlerdendir. Allah, madem ki bize bu doğuştan fikirleri vermiştir, şeyleri de bu fikirlere uygun yaratması lazımdır ki, ilahi doğruluğa yanılğı bulaşmasın. İlahi doğruluk hakikati gerektiriyor

²⁰ Taşkiner Ketenci, Descartes ve Hume’ un Akıl Anlayışlarının Karşılaştırılması, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2014, Sayı: 1, sf:66-67, (61-77)

²¹ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010, sf: 45

²² Jeremy Stangroom, *Felsefe*, Çeviren: Ferit Uslu, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2011, sf:25

²³ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1998, sf: 59

²⁴ Kübra Demir Bilgiç – Meriç Bilgiç, *Felsefeye Çıkış*, Umutepe Yayınları, Kocaeli, 2014, sf: 123

ki, zihnimizin yasaları şeylere ilişkin yasalara ve aslına uygun olsun. Leibniz, Descartes'in fikirlerini savunarak ve doğuştan fikirleri, Marmara'daki Apollo'nun şeklini ima eden gözle görülmez çizgilere benzetmektedir. Bu çizgileri gizleyen fazla parçaları çıkarmak için bir sanatçının kalemi lazımdır. Ve diyor ki, o halde deneyimimiz bize bu ilkeleri vermez, aksine onların varlığını açığa çıkarır. Anlama yetisinde ne varsa, önceden duyularda mevcut olmuştur. Allah gerek ruh ve gerek cisimleri oluşturan monadları yarattığı zaman, aralarında kurulmuş bir ahenk meydana getirmiştir. Ruhumuzdaki bu yasalar dış dünyadaki şeylere, dış dünyada ki şeylerde ruhumuzdaki yasalara karışmıştır, fakat bunlar ilahi bir ahenk ile birbiriyle bağıntılıdır.²⁵

Genel bir ilke olarak rasyonalizm, insanların dünyalarını anlama, açıklama ve de sorunlarına çözüm bulma kapasitelerine aşırı derecede vurgu yapar.²⁶ Akla işlerlik kazandırmak için, daha önce başkaları tarafından bulunmuş olan şeyleri araştırmak ve bir düzen içerisinde yer alan metotları gözden geçirmek gerekir.²⁷ Çünkü insanoğlunun bütün yetenekleri gibi içgüdü de yanılır. Akıl yönünden güçsüz kişiler, bunu başkalarında kabul ederler de kendilerinde etmezler. İçgüdü'nün yanılma olanağının en az görüldüğü durumlar, doğru yargının insan varlığının ayakta durmasına yardım ettiği pratik durumlardır.²⁸

Görüyoruz ki gerek Platon gerek Descartes ve gerek Leibniz yönetici ilkelerin varlığını ilahiyat yahut metafizik ile izaha mecbur oluyorlar. Bu suretle ispat edilmesi imkansız olan esaslara dayanıyorlar. Fakat bunların hepsinde bizim zekamız yalnız deney ile meydana gelmiş unsurlardan ibaret değil, bunun içinde deneyersiz meydana gelmiş unsurlar da vardır, demek istiyorlar.

Diğer yandan Emile Durkheim'e göre empiristlerin metodu pozitiftir. Empiristlere göre her şeyin bir nedeni vardır, ilkeler evrimle meydana geliyor. Böyle doğuştan fikir olamaz. Empiristlerin bu fikirleri doğrudur, pozitivizme uygundur, fakat bu genel ve zorunlu fikirlerin kaynağını gösteremiyorlar. Gösteremeyince de

---

²⁵ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf: 560

²⁶ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram – Özgür Tüfekçi – Hüsamettin İnaç – Şeyma Akın – Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007, sf:41

²⁷ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010, sf: 48

²⁸ Bertrand Russell, *Mistisizm ve Mantık*, Çeviren: Ayseli Usluata, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1972, sf: 22

ilkelerin genelliğini ve zorunluluğunu inkar ediyorlar. Oysa bu genellik ve zorunluluk mevcuttur ve bunların kaynağını göstermek lazımdır, çünkü görüyoruz ki, gerçekten şeylerde tür, cins gibi sınıflandırmalar, bunları doğuracak zahiri düzenler yoktur. O halde nedensellik, özdeşlik gibi fikirleri bir eşya bize veremez; bunların kaynağını bulmak lazımdır.²⁹

Durkheim'e göre her kavimde bir kozmoloji vardır ve kainat bir sınıflandırmaya tabidir. Sonra töz, kuvvet, şahsiyet, bağıntı gibi ilkelerin hepsi dinler içinde geçiyor ve bunlar da toplumsal gerçeklikten doğuyor. Bu suretle, bu kategoriler toplumsal gruplardan doğmuştur. Toplumsal vicdan, bireysel vicdana nispetle hem önce hem üstündür. Yönetici ilkeler toplumsal hayattan doğuyor. Birey bakıyor ki, kendisinin dışında ve kendisine etki eden, birtakım genel, zorunlu fikirler vardır. Eğer buna riayet etmezse, bir zorlama karşısında bulunuyor. Bu ilkelere riayetsizlik gösterenlere deli diyorlar, ahlaki ilkelere riayet etmeyenlere de cani diyorlar. Birincileri akıl hastanesine, ikincileri hapishaneye koyuyorlar. Demek ki ahlaki ilkeler gibi mantıksal ilkelerinde toplumsal yaptırımları vardır. Demek ki akıl da toplumdan doğmuştur. Toplumsal inzibat, mantıksal inzibatı gerektiriyor.³⁰

Rasyonalizm anlayışında bilgi akıldan doğar. Rasyonalizmin göz önünde bulundurduğu modele göre bilgi zorunlu, kesin ve genel geçer olmalıdır. Böyle bir bilgiyi de bize yalnız aklımız sağlayabilir.³¹

1.1.2. Empirizm

Empirizme göre bütün bilgilerimizin kaynağı deney ve alışkanlıklardır. İnsan bilgisinin kaynağı anlama yetisidir. Deney, insanın anlama yetisinin güç, sınır ve kapasitesini aşmadan çalışmasını sağlar. İnsan anlama yetisi ile deney yapmadan bilmeye kalkıştığında bilgi değil, bilgi olmayanı elde eder. Bu nedenle Locke'a göre anlama yetisi, bilginin kaynağı olarak bilginin sınırını belirler.³² Empirist bir bilgi teorisinin temel öğretilerini, yani zihinde doğuştan düşünceler bulunmadığı ve bilginin deneyimden üretildiği ilkelerini mekanik bir gerçeklik görüşüyle birleştiren Locke, modern felsefenin tavrına uygun olarak, felsefesinde öncelikle bilgi konusunu

²⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf: 561

³⁰ A.g.e., sf:561- 562

³¹ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, Sf:46

³² Naciye Atış, John Locke Felsefesinde Bilginin Sınırı Probleminde Anlama Yetisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2018, sf:206, (206-218)

ele almıştır.³³ Bütün bilgilerimizin gerek ilk nedenini, gerek şekillerini ve onları üretmek için gerekli olan yasaları hep deneyden türetiyoruz. Anlama yetisinde olan her şey daha önce duyulardan geçmiştir. Duyular vasıtasıyla geçmemiş olan bir şey, zihinde yoktur. John Locke, empirizm teorisini ifade ederken, insan ruhunu boş bir levhaya benzetiyor ve ruhunda hiçbir şeyin yazılı olmadığını söylüyor. Çünkü bilgilerimizin bütün unsurları duyular vasıtasıyla oraya girerek yazılır. Bütün bilgi duyulardan alınıyor ve o boş levhaya yazılıyor. Bu çeşitli unsurları ruhumuz sentezliyor ve bu suretle ondan bileşik fikirler meydana getiriyor. Bundan da töz, neden ve bağıntı fikirleri gibi fikirler doğuyor.³⁴ Yani John Locke tüm bilgilerimizin, duyularımızın bize sağladığı deneyimlerden elde edildiğini söylüyor. Ve zihinlerimiz doğduğumuzda boş birer levha gibidir ve zaman içinde etrafımızdaki dünyadan elde ettiğimiz deneyimlerle dolmaya başlar. Özellikle duyu algılarıyla elde edilen deneyimlerimiz ‘‘yalın fikirler’’imizi oluştururlar. Bu ‘‘yalın fikirler’’ Locke’a göre zihinde ortaya çıkan ve bileşik öğelerden oluşmayan kavrayış ve belirişlerdir. Yani ‘‘zihin’’ tüm düşüncelerinde ve akıl yürütmelerinde doğrudan elde edilen nesnelere değil de yalnızca kendi fikirlerine sahiptir.³⁵

Duyular tikel ideleri alırlar ve henüz boş bir oda olan zihni doldururlar.³⁶ Zihindeki kavramlar, önceden zihin dışından deneyleme ile elde edilmişlerdir.³⁷ İfade ettiğimiz gibi Locke zihni, deney öncesinde üzerinde veya içinde hiçbir şey bulunmayan ‘‘boş bir levhaya’’ benzetmekte ve bilginin bütün kaynağını deneyde, gözlemde ve duyuların kullanımı sonucu zihne gelen verilerde bulmaktadır. İnsan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilgi mevcut değildir.³⁸ Düşünceler herhangi bir şeyle ilgili olduğu sürece doğru veya yanlış olabilir. Çünkü bu durumda akıl, düşüncelerin o nesneyle uyumlu olduğuna dair somut bir varsayım geliştirir, bu varsayım da doğru

³³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf: 1083

³⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirilenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf:556

³⁵ Jeremy Stangroom, *Felsefe*, Çeviren: Ferit Uslu, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2011, sf: 28

³⁶ John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (Birinci – İkinci Kitap)*, Çeviren: Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara, Sf: 56

³⁷ Kübra Demir Bilgiç – Meriç Bilgiç, *Felsefeye Çıkış*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2014, sf: 124

³⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf:55

veya yanlış olabilir.³⁹ Varolan ne türden olursa olsun, ancak insan düşüncesinin kavram kurma etkinliği aracılığıyla gerçekten varolmaktadır.⁴⁰

İlkeler demek ki, deneylerin birtakım genellemelerinden ibarettir. Daima hadiselerin aynı suretle cereyan ettiğini görüyoruz, bundan neden ilkesini çıkarıyoruz.⁴¹ Nedensellik, her olayın bir nedeni olduğunu, aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağını dile getiren ilkedir.⁴² Özdeşlik fikrinde ise her hadise olduğu gibi kalıyor, değişmiyor. Bu bilğimiz de deney ile oluyor. John Locke bunu izah ederken, bu ilkelerin deney ile doğduğunu ve insanlarda bulunmamasını delil olarak görüyor. Bu teoride düşünümün ve zihinsel faaliyetin rolünü böyle boş levha ile izah etmek tamamıyla mümkün değildir ve bunu David Hume ve John Stuart Mill gibi çağrışımıcılar da hissediyor ve onun için bu durumu tamir etmeye çalışıyorlar. Bunlar da ilkelerin mutlak surette ne genel ne de zorunlu olduklarını kabul etmiyorlar. Yalnız görece bir genellik ve zorunluluk olarak kabul ediyorlar ve bunların da tekrerrür ile fikirlerin çağrışımı yasası vasıtasıyla oluştuğuna inanıyorlar.⁴³

John Locke, bilgiyi deneyden başlatır ama bilginin tam olarak ortaya çıkması için deney tek başına yeterli değildir. Çünkü bilgi için deney kadar, ideler oluşturmak ve ideler arası bağlantı kurmak ve bu bağlantıları algılamak gerektiğini ifade eder. Bu bağlantıları algılamak için de sezgi ve akıl gereklidir. Bu nedenle “bilgi ve kesinlik” deneyin yanı sıra aklın bağlayıcılığı olmadan gerçekleşmez.⁴⁴ İnsanlar çağrışım ilkesini, onlara kendileri neden olmasalar bile, kendilerini olumlu olaylarla ilişkilendirmeye ve olumsuz olanlardan ayrı tutmaya çalışmalarına yetecek kadar iyi bilirler.⁴⁵ Fikirlerimiz onları ifade eden isimlerin anlamlarına ve nesnelerin gerçekte var olmasına göre doğru veya yanlış olarak adlandırılır. Bir insan onları istediği gibi tanımlamakta özgürdür ama konuşma dilinde doğruluk ve yanlışlık bu tanımlara

³⁹ John Locke, *Kelimelerin Suistimali*, Çeviren: Büşra Erdurucan, Tefrika Yayınları, İstanbul, 2018, sf: 52

⁴⁰ Emir Ali Ergat, *Felsefede Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi ‘J. Locke ve G. Berkeley’ Örneği*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2008, Sf:9

⁴¹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf: 556

⁴² Bedi Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, sf: 132

⁴³ Gökalp, a.g.e., sf: 557

⁴⁴ Naciye Atış, Locke Felsefesinde Kesinlik Sorunu, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 2008, sf: 71, (71-83)

⁴⁵ Robert B. Cialdini, *İnsanları Etkileme Yolları*, Çeviren: Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, sf:298

uymayacak, beraberinde aklın önermelerini de getirecektir. Basit fikirler yanlış olamaz fakat birtakım tutarsız yönleri olan karmaşık fikirler olabilir.⁴⁶ Locke, insanların bilmeleri gereken konularda beyinlerini nasıl kullandıklarını ve inanmak istedikleri şeye nasıl inandıklarını göstermeye çalışmıştır. İnsanoğulları özgür olduklarından kendileri için düşünmeli ve hüküm vermelidir. Uslamlama, onların her konuda son kararı ve rehberi olmalıdır.⁴⁷

Değineceğimiz bir diğer isim olan John Stuart Mill ise mantık alanında yalnızca tündengelimsel mantıkla ilgili çalışmalar yapmakla kalmayıp, tümevarımsal mantığı da formüle ederek geliştirmiştir.⁴⁸ John Stuart Mill' e göre hiçbir önerme yoktur ki, onu insan zekası zorunlu bir surette kabul etmek zorunda olsun. Aksine insanlar, bunun aksi zihinsel alışkanlıklara sahip olabilirler. Soyutlama ve analize alışmış olan her insan, kendi kendine çaba ile, başka bir uzayda, başka bir kainatta hadiselerin tesadüfi olarak cereyan edeceğine ve hiçbir yasaya tabi olmayacağına, ne dış dünyada ve ne de ruhumuzda yeterli bir neden bulunmayacağına inanabilir. Bunlara göre, bu genellik ve zorunluluk görecelidir ve bu da fikirlerin çağrışımı yasaları gereğince oluşmuştur, çünkü deney bize hiçbir zaman aksi niteliklere sahip bir şey sunmamıştır. Çünkü aynı anda hem soğuk hem sıcak hem sabit hem hareketli hiçbir şey görmemiştir. Bundan özdeşlik ilkesi çıkıyor. Nedensellik içinde şunu söyleyebiliriz. Örneğin bir çocuk parmağını aleve tutup yakığında, zihninde ateş ile yanma duygusu kalır ve bu tekerrür edince alışkanlık haline gelir ve ateş yakıcıdır, der. Ateş ile yakıcılık arasındaki bağlantı, bıçağın kesmesi ile ağrı, bulut ile yağmur, darbe ile elem arasındaki bağlantılar tekerrür ede ede, her hadisenin bir nedeni olduğu kanaati oluşur. Bu ilkelerin herkesin zihninde ortak olması da insanların hep bir çevrede ve bir şartlarda yaşadıklarından, onlarda aynı zihinsel alışkanlıklar meydana getiriyor.⁴⁹

Hermann Von Helmholtz ise aralarında nedensellik bağıntısı gördüğümüz hadiselerin, bu bağıntıyı görmediğimiz hadiselerle nispetle daha az olduğunu söyler. Sonra bu olgulardan böyle genel ve zorunlu bir hükmü çıkarmak, ‘‘Gerçek gerçektir’’, ‘‘Her şeyin bir nedeni var’’ gibi genel ilkeleri böyle değişken

⁴⁶ John Locke, *Kelimelerin Suistimali*, Çeviren: Büşra Erdurucan, Tefrika Yayınları, İstanbul, 2018, sf:60

⁴⁷ John Dunn, *Locke*, Çeviren: Fatoş Dilber, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, sf: 83

⁴⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf: 1173

⁴⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirilen ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, 2006, Konya, sf: 557

hadiselerden çıkarmak mümkün değildir. Eğer deney yeterli olsaydı, hayvanların da bu ilkelere sahip olması gerekirdi. Hayvanlarda bunun olmayışı, bizim zekamızda onlarda olmayan fazla şeyler bulunduğunu gösterir. Yani empiristlerin teorisine göre, ilkelerin değeri gayet göreceli bir mahiyet alır, çünkü bu ilkelere olan inancımız basit birtakım alışkanlıkların sonucudur ve bunların sahip olduğu zorunluluk kişiye özgüdür, subjektiftir. Hiçbir şey bizi temin edemez ki, yarın birtakım olgular bizim bu düzenimizi tekzip (yalanlama) etmesin.⁵⁰

Zihnine makul bir yol açamayan bir kişinin asla doğru yolu bulamayacağını belirten Locke, bedensel açıdan da zayıf, güçsüz olan bir insanın da asla ilerleme kaydedemeyeceğini ifade eder. Bunun yanında doğa tarafından zihinleri ve bedenleri güçlü ve sağlam bir şekilde donatılmış olan insanlar başkalarının desteğine ihtiyaç duymazlar.⁵¹

Anladığımız üzere, insan bilgisinin temel kaynağının deney olduğunu öne süren empirizm, öznenin deneyimini merkeze alarak, bilginin konusu, problemi, ölçütü, olanaklılığı, kaynağı gibi sorunlara bir açıklama getirme çabası içerisindedir.⁵² Yani John Locke' a göre en yalın düşüncelerden en soyut düşüncelere kadar bütün bilgilerimiz deneyden doğmaktadır.⁵³

1.1.3. Pozitivizm

Pozitivizm, olgularla ilgili kesin ve kanıtlanmış bilgiyi ifade eder. Deney ve gözlem yapılarak elde edilen verilerin, akıl ve mantık süzgecinden geçirilmesi ile bilgiye ulaşılabileceğini savunur. Yani insan bilgisinin sentezinin, sistemli bir surette düzenlenmesini ifade eder.⁵⁴ Sosyal bilimlerin ve felsefi sorgulamaların tüm biçimlerinin doğa bilimlerinin yöntemlerine katı bir şekilde uymaları gerektiğini savunan doktrine pozitivizm denir.⁵⁵ 19. yüzyılda Batı' da bilimin temeli pozitivizm felsefesi idi ve pozitivizm denince de müspet ilimlere dayanan metafizik aleyhtarı

⁵⁰ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 558

⁵¹ Mustafa Cihan, "John Locke ve Eğitim", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, Cilt: 7, Sayı:1, sf:175, (173 – 178)

⁵² Türkan Fırıncı Orman, Geleneksel Empirist Bilgi Kuramı ve Mantıksal Empirizm Açısından Mantık, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2015, Cilt:1, Sayı: 2, sf:242, (241-267)

⁵³ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:56

⁵⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi – Felsefe "Metafizik ve Bilim"*, Çeviren: H. Vehbi Eralp, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, sf: 422

⁵⁵ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:140

felsefe anlaşılmaktadır. Hilmi ziya Ülken 1939'da yayımladığı "Ziya Gökalp" adlı kitabında pozitivistlikte dair değerlendirmelerde bulunurken pozitivistliğin etkilerinin ne sınırdan olduğuna değiniyordu. Ona göre, "Garp ilmi memleketimize sırf teknik ihtiyaçlarla geldiği için bu ilimleri bağlayacak felsefî prensipler üzerine düşünölmüş değildi. Bu yüzden toplumumuz "teknikte ve fende garplı, ilimde ve felsefede İslami" görüntü sergiliyordu. Ve o nedenle de "Garpta ilimden ve derin ilmi araştırmalardan doğmuş olan pozitivistlik, bize ilim yolundan değil, edebiyat yolundan gelebilmişti."⁵⁶

Modern bilime dayanan bir politika öğretisi geliştirmeyi hedefleyen pozitivistlik, zaman içinde dünya ölçeğinde popülerite kazanarak rasyonalist, bütöncü ve devrimci pek çok siyasi projeye esin kaynağı oldu. Akılcılığı politik ve toplumsal alana taşıma ve toplumsal yaşamı bilimsel yöntemlerle biçimlendirme esas alındı.⁵⁷ Toplulukların zihniyeti tek tek bireylerin zihniyeti değildir; toplulukların zihniyetinin kendine özgü yasaları vardır. Yani toplumun gerek kendi kendisini gerekse onu çevreleyen dünyayı tasavvur ediş tarzını kavramak için ele alınması gerekli olan şey, bireylerin doğası değil, toplumların doğasıdır.⁵⁸ Pozitivistlik bilgi kuramı, eşyayı değil yalnız izlenimleri kabul ettiğı için hayati ve ruhi hadiselerle indirgenemeyen içtimai (toplumsal) intibalar (izlenim), ona göre "maşeri tasavvurlar" idi.⁵⁹

Pozitivistlik, Batı'nın kendine özgü toplumsal ve siyasi sorunlarına cevaben doğmuş olsa da sağlam felsefî temellere ve güçlü bir epistemolojik boyuta sahiptir. Kurucusu Auguste Comte' un da altını çizdiği gibi pozitivistlik, felsefî olduğu kadar toplumsal, siyasi ve hatta dini boyutlara sahiptir.⁶⁰ Gökalp, Durkheim' in Comte' tan devralıp sistematikleştirdiğı, bir dizi kurala bağladığı pozitivist sosyolojiyi Türkiye'ye taşımakla kalmaz, aynı zamanda 20. yüzyılın başında Türkiye'nin öznel koşullarına uyarlar ve tatbik eder. 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkez üyeliğine seçildikten sonra bölge temsilcisi olarak Selanik'e giden Gökalp bu şehirde, başında Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem' in bulunduğu "Genç

⁵⁶ Recep Ertürk, Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarifi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:10, 2005, sf:84, (81-90)

⁵⁷ İlyas Söğötlü, İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefî Kökenleri, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, 2008, sf: 28, (27-50)

⁵⁸ Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, Çeviren: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986, sf:21-22

⁵⁹ Yöcel Bulut, *Hilmi Ziya'nın Ziya Gökalp'i*, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, Ziya Gökalp Kitabı, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, sf:222

⁶⁰ Enes Kabakçı, Pozitivistliğin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, sf:41-42 (41-60)

Kalemler’’ grubuna katılır. Osmanlı Milliyetçiliğinden Türk Milliyetçiliğine geçişi ve pozitivistliğe yönelişi de aynı yıllara denk gelir. Genç Kalemler dergisinde yazdığı yazılarda özellikle pozitivistliğin bilim anlayışı ve metafizik evreden pozitif evreye geçiş üzerinde durur:

‘‘Bir zamanlar felsefe, ilimlerin anası hükmünde idi. Bu ana felsefe karihasından (düşünme gücü, düşünce kabiliyeti) ilimler doğurur, marifetler icat ederdi. Ne zaman ki, tarassut (gözlemek, dikkatle bakmak) ve tecrübeden doğan müspet ilimler teessüre başladı, felsefe analık vazifesinden vazgeçti, ilimlerin zabıtası sıfatını iktisap (edindi, elde etti) etti. İlim istiklal sevdasına düştü! Felsefenin vesayetinden çıkarak kendi başına yaşamaya başladı.’’⁶¹

Pozitivizm, Gökalp’in bilim anlayışını şekillendirdiği gibi toplumu algılama biçimi ve siyasete bakışını da belirler. Gökalp’e göre sosyoloji bir disiplin olarak sadece toplumun bilimi değil aynı zamanda toplum için bilimdir. Pozitivizmin insan, toplum ve siyaset algısı Gökalp kanalıyla Türk toplumuna aktarılır. Yani Gökalp, Comte – Durkheim çizgisini olduğu gibi ithal etmek yerine, bunu Batılılaşma ve Ulus – Devlet inşa sürecinde derin bir değişim yaşayan Türkiye Toplumuna uyarlamayı amaçlar.⁶² Durkheim sosyolojisinin, dolayısıyla pozitivistliğin savunucusu olan Gökalp, Türk devrimini oluşturan koşulların da gözlemcisidir. Bu yargının açık anlamı şudur; aynı toplumsal koşullar, sorunların çözüm yöntemi, olaylara bakış açısından aynı sonucu doğurmuş, Gökalp’i Türk devrimine bağlayan pozitivistlik gibi temel bir bağı ideolojik düzeyde oluşturmuştur. Ancak Gökalp, Durkheim sosyolojisinin savunucusu olmakla beraber onun birebir taklitçisi olmamıştır. Yani Durkheim, Batı sanayi uygarlığının meydana getirdiği toplumsal değişimleri incelemek istemiş ve sanayici topluma yeni bir düzen verecek evrensel ahlak ilkelerini araştırmıştır. Ziya Gökalp ise kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal süreçleri incelemek istemiş ve belirli bir ulusun yaşantısında bilimin bu işte ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermeye çalışmak istemiştir. Bu doğrultuda Ziya Gökalp kendi amacı için Eski Türk Toplumuna, Durkheim ise ilkel toplumlara başvurmuştur.⁶³

⁶¹ Enes Kabakçı, Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 11, 2008, sf: 52-53, (41-60)

⁶² A.g.e., sf: 56 -57, (41-60)

⁶³ Ali Yaşar Sarıbay, Ziya Gökalp ve Türk Devrimi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2011, sf: 89, (85-118)

Toplumsal olaylar insanlarla gerçekleşirler; yani insan faaliyetinin bir ürünüdürler. Demek ki toplumsal olaylar, sahip bulunduğumuz doğuştan ya da sonradan edinilmiş fikirlerin kuvveden fiile çıkarılmasından, insanlar arasındaki ilişkilere eşlik eden değişik hal ve şartlara uygulanmasından başka bir şey değildirler.⁶⁴ Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki, toplumsal olgular tekil bilinçlere egemen olmalarından ötürü, kendi mahiyetleri gereği, tekil bilinçlerin dışında oluşma eğilimi de taşıyabilir.⁶⁵ Ayrıca toplumsal olgular, insanların toplumsal yapıların bir parçası olmayı istemeleri ve arzulamalarıyla ve kolektif bütünün normlar, değerler ve inançlarını benimsemeleriyle içselleştirilir.⁶⁶

Gökalp, Batılı sosyologların kavramlarını ve kuramlarını referans alarak Türk toplumunun problemlerine çözüm üretme gayretinde olmuştur. ‘’Bir cemiyet, medeniyet dairesini değiştirebilir’’, diyen Gökalp Türk toplumuna hedef olarak Batı medeniyetini gösterdiği için söz konusu medeniyetin parçası olan Batı medeniyetinin kavramlarıyla toplumu açıklamakta herhangi bir sakınca görmemiştir.⁶⁷ Pozitivizmde, zamanın aydınları tarafından daha çok batılılaşma ve yenileşme ekseninde değerlendirilmiştir. Batılılaşmadan ve pozitivizmden anlaşılan da bilim ve tekniktir. Bu noktada Osmanlı aydınları ve Gökalp, toplumun ve ülkenin Batı toplumları gibi bir seviyeye ulaşmasının, daha doğrusu toplumun değişmesinin yolunun bilim ve bilimsel bilgiyi temele aldığını ileri süren pozitivizm aracılığıyla olabileceğini düşünmüşlerdir.⁶⁸

Düşüncelerinin temel eksenine baktığımızda, Gökalp’in pozitivist felsefeden aldığı tesirlerin, özellikle Auguste Comte ve Emile Durkheim’ den geldiğini görmekteyiz. Pozitivist felsefenin temel özelliği de bütün olguların değişmez tabii kanunlara bağlı olduğunu kabul etmesidir. Amacı ise, bu kanunları en aza indirmektir. Yani bir nevi ‘’düşünce iktisadı’’ sağlamaktır. Bu felsefe, öncelikle bilimi kesin kesin bilge veren bir faaliyet olarak görmektedir. Pozitivist anlayışında Auguste Comte evvela teolojik dönemden metafizik ve pozitivist döneme doğru

---

⁶⁴ Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, Çeviren: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986, sf: 55

⁶⁵ A.g.e., sf:70

⁶⁶ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghley – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2013, sf:367

⁶⁷ Mehmet Ali Sarı, Türkiye’de Pozitivizm ve İlk Yansımaları, *Turkish Studies, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10, Sayı: 14, 2015, sf:651, (635-656)

⁶⁸ Sarı, a.g.e., sf:653, (635-656)

pozitifleşme süreciyle toplumsal organizasyon tiplerine doğru tarihi bir ilerlemeyi esas kabul eder. Sonra matematikten sosyolojiye doğru her üç basamağı atlayan bir ilim tasnifine yer verir. Bundan dolayı pozitivist felsefe, gözlemlenebilir olgular ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri haricinde hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayacağımızı iddia eder ve buna inanır. Bu ilişkiler sabit ve düzenli fasılalar olarak görülür. Yalnız Auguste Comte empirik düzenlilikler (karanlığın aydınlığı takibi gibi) ve bunları açıklayacak bilimsel kanunlar arasında insanın nasıl bir farklılaşma yapması gerektiğini belirtmemiştir. Comte pozitif – ispatlı ve doğru bilginin günlük hayatta uygulanabilmesini, onun doğruluk ölçüsü olarak kabul eder. Buradan şu netice çıkmaktadır. Comte, ihtimaliyet kuramı, maddenin yapısının sorgulanması veya evrim kuramı gibi konuları bilimin metafizik cephesi olarak reddeder. Neden? Çünkü bunlar uygulama alanlarına girmez. Comte ‘toplum’ u diğer fenomenlerin var olmasına ve ona dayanmasına yol açan gerçek bütünlükler olarak görmektedir. Gökalp’in Comte’ dan aldığı esas fikir de budur. Çünkü o, daha sonra Durkheim’ in de söylediği gibi, her şeyi toplumun eseri olarak görmektedir.⁶⁹ Comte’ un felsefede çıkış noktası, duyularımızın sağladığı bilgidir yani olayların bilgisidir. Yani Comte’ a göre biz yalnız duyuların sağladığı olayların bilgisini elde edebiliriz.⁷⁰

Pozitivizm, toplumsal olguların duyulardan yararlanarak gözlenmesine dayanır.⁷¹ Bilgilerimiz ancak olaylara dayanıyorsa bir önem ve değer taşıyabilir. Öyleyse insan bilgileri ispat edilebilir nitelikte olmalıdır. Tecrübe edilemez nitelikte olan bilgilerin bir değeri yoktur.⁷² Durkheim insan araştırmalarında metot bakımından ferdiyetçi ve davranışçı bir tutuma sahiptir. Onun felsefesinde hem pozitivist hem realist yaklaşımların öğeleri bulunmaktadır. Durkheim, tecrübe olarak gözlemlenebilir alemin işleyişinde zorunlu metafizik ve teolojik güçlerin olduğu görüşünü reddeder. Ayrıca Durkheim’ in dinin insanları bağlayan belli işlevsel ihtiyaçlara hizmet etmesine karşılık ‘insanların taptıklarının aslında toplumun kendisi olduğunu ileri sürmesi’ şeklindeki fikri de Gökalp’ de izler bırakmıştır. Durkheim’in bir sosyal olgunun sebebinin diğer bir sosyal olgu olması şeklindeki

---

⁶⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:385

⁷⁰ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:60

⁷¹ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghly – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, sf:44

⁷² Münir Dede, *Felsefe Dersleri*, Editör: Hasan Ali Kasır, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf:48

fikrini ve ferdi hiç hesaba katmamasını Gökalp'teki sosyal determinist anlayışının kaynağı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Bir diğer önemli noktada Durkheim' in dini, kutsal ve dünyevilik arasında farkla tarif etmesi, sonra da totemizmden ilahi dinlere kadar bunların aralarındaki bütün temel farklılıkları görmezden gelmesidir. Dinlerin üç hal kanununa uygun olarak basitten karmaşığa tabi olduğunu ileri sürmesi, son din olarak İslamiyet'in de bu evrime tabi olarak aşılacağı neticesi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Gökalp, Durkheim' e muhaliftir. Kaldı ki Gökalp'in Emile Durkheim' in 'maşeri şuur' unu 'milli şuur' a çevirerek ileri sürdüğü 'Fert yok cemiyet var.' şeklindeki formülü, toplumun menfaatleri karşısında ferdi adeta yok saymaktadır. Toplumsal hayatın fertleri kanunlar, kurallar, inançlar, örf ve adetlerle sınırlamakla birlikte insanın tabii kabiliyetleri hiçbir zaman yok edilemez. Çünkü fertler, kendi kabiliyetlerini ve ihtiraslarını şöyle veya böyle yaşayacaklardır. Bu durumda fert ve cemiyet arasında zaman zaman gerilimlerin olması kaçınılmazdır. Sadece bu gerilimler bile Ziya Gökalp' in 'Fert yok cemiyet var' sözünü fiiliyatta anlamsız veya geçersiz kılacak durumdadır.⁷³

1.1.4. Pragmatizm

Pragmatizm fikirlerin, eylemlerin ya da bilgilerin her türlü niteliğinden bağımsız olarak sağladığı fayda açısından değerlendirilmesi gerektiğini savunan felsefi akımdır. Pragmatizm genel olarak zihni bir yönelim, felsefi bir tavır, düşünce, doğruluk ve gerçeklik hakkında bir teori olarak tarif edilir. Bu çerçevede pragmatizmin bir anlam, bir araştırma, bir etik ve bir doğruluk teorisi olduğu söylenebilir.⁷⁴ Yani bir inancın doğruluğunun ölçüsü, onun 'işe yarıyor' olmasıdır.⁷⁵

Başlıca iki savunucusu Friedrich Schiller ve William James olan pragmatizm, bilginin ve eylemlerin fayda sağlaması esasına dayanır. Bilginin pratiğe hizmet ettiği ölçüde doğru kabul edilmesi, bilgilerin özünün kabulünde topluma ve bireye fayda sağlıyor olmasının hedeflendiği unutulmamalıdır. Pragmatistler, öncelikle düşünülmezdir diye akılcıların aşkın, sabit ve değişmez hakikatini bertaraf ediyorlar ve ortak duyu ile uyumlu olarak doğru bilgilerimizin konusunu bizzat şeylerin

⁷³ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf: 386

⁷⁴ Celal Türer, Pragmatizm'in Doğruluk Evi, *Bilimname Dergisi*, Cilt:2009, Sayı: 2, 2009, sf: 174, (165-185)

⁷⁵ Jeremy Stangroom, *Felsefe*, Çeviren: Ferit Uslu, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2011, sf: 102

derununa, tecrübenin bize verdiği tarzda gerçekliğin içine koyuyorlar. O halde artık gerçeklik, hakikate tabi değildir; hakikat gerçekliğe tabidir. Artık fikirlere tabi olanlar olgular değil, olgulara tabi olanlar fikirlerdir. Bu yüzden, hakikati soyut kavramlara göre hükmetmemeliyiz, aksine canlı tecrübeye, fiziksel deneye olduğu kadar, psikolojik ve dini tecrübeye göre hükmetmeliyiz. Bundan olağanüstü birçok sonuç çıkar.⁷⁶ William James' göre bir inancın veya bir fikrin anlamlı olduğunu söylemek, onun işlevini yerine getirmesine yani sağladığı faydaya göre değer taşımasını sağlar.⁷⁷

Felsefi olarak pragmatizm, insan doğasının ağırlıklı olarak, toplumsal ve tarihsel olmayan, yani bireyciliğe sahip olduğu görüşüne dayanır.⁷⁸

A priori ilkeler yoktur. Birincisi şudur ki, zorunlu hakikat yoktur, a priori ilkeler de yoktur. Bu kelimelerle ifade ettiğimiz önermeler, ancak kurallarıyla değere sahip olan basit postüladlardan ibarettir. Aynı sonuca ulaşan iki muhakeme varsayınız. Bunlar, eşit olmayan surette uygun olabilirler, eşit surette hakikat olurlar. Bilimler, birtakım zorunlu olmayan inşalardır ki, başka türlü de olabilirlerdi ve aynı zamanda yine hakikat olurlardı, yani fiilin vasıtaları olmak itibarıyla yine iyi olurlardı. Hakikat statik değil, onu biz statik yapıyoruz. Hakikatte statik hiçbir unsur yoktur. Fikir, olgular tarafından hakikat olmuş, hakikat kılınmıştır. Fikrin hakikati, tahkikinden ibarettir. O surette ki, bir önerme için kurallıdır demek ile doğrudur demek farksızdır; bir kelime ile bir fikrin hakikati, insanı gerçekliğe maddi yahut manevi olarak intibak (uyma, alışma) ettirmek özelliğidir.⁷⁹

William James'e göre ezeli, ebedi doğrular yoktur. "Doğrular" hayat dediğimiz algılar dünyasında bizim işimize yarayan "faydalı" olan şeylerdir.⁸⁰ Teorilerde karşılaştığımız problemleri çözmek için teklif ettiğimiz araçlardır. Onların doğru olup olmadıklarını ancak pratikte bir işe yarayıp yaramadıklarını görmek suretiyle anlayabiliriz.⁸¹ Pragmatizm temel olarak sorulara cevap vermede bir öğrenme teorisidir. Zihnin fonksiyonlarını ve bilginin imkanını araştıran herhangi

⁷⁶ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 878

⁷⁷ Ellen Kappy Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, Çeviren: Celal Türer, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, sf: 31

⁷⁸ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:131

⁷⁹ Gökalp, a.g.e., sf: 878

⁸⁰ İsmail Tunali, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:64

⁸¹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara 2017, sf: 64

biri öncelikle bir öğrenme teorisinin oluşturulmasını öneren pragmatizm ile hemfikir olmalıdır.⁸²

Mantık bizi itikatle (eğilim, eylem) temellenen olguların ve ispat edilmiş teorilerin dışına çıkmaktan alıkoyamaz. Bir bilginin hakikati, yalnız zihinsel temayüllerimizi tatmin etmesiyle anlaşılmaz, aynı zamanda duygularımızı ve arzularımızı tatmin ettiği ve bilfiil teselli edici ve kuvvet verici olduğu zaman tanınır. Bizi mümkün olan yetkinliğin en yüksek derecesinde tatmin ettiklerinden dolayı, hakikat yapılmalarında yardım ettiğimiz itikatlarımızda kalbin pek büyük payı bulunması bundandır.⁸³

1.1.4.1. Pragmatizm Tartışmaları

Pragmatistlere göre, pratik bir yarar doğuran her düşünce gerçektir. Bir düşüncenin doğruluğu, uygulamasının doğurduğu sonuçlara bağlıdır. Yani bir düşünce, eğer ona inanmamızdan dolayı bir yarar sağlıyorsa doğrudur. Görülüyor ki, pragmatistler ilmin sonucuna amaç niteliği veriyorlar.⁸⁴ William James ve John Dewey' e göre, düşüncelerimizin eylemlerimiz üzerindeki etkisi, eylemi başarılı ve etkili bir hale getiriyorsa, yani bize düşündüğümüz amaçlara ulaşma imkanı veriyorsa, o zaman düşüncelerin doğruluğundan bahsedebiliriz.⁸⁵ James'e göre hakikatler, birer icat gibidir ve mucitleri tarafından icat edilirler. Yani insanlar tarafından oluşturulurlar. Hakikatin kriteri ise doğrulanabilir olması, entelektüel veya nesnel anlamda somut değişiklik, fayda veya tatmin sağlamasıdır.⁸⁶ Bir fikir doğru olduğu için faydalıdır, faydalı olduğu için doğru değildir. Bir fikir, bizim şeyler üzerinde etkinliğimizi temin ettiği derecede, bireye ve topluma faydalı olduğu derecede, yani tahkik olunduğu derecede hakikattir. Ancak, itiraz edilmesi imkansızdır ki, bir fikir ancak tahkik olunduktan sonra bize hakikat görünür. Örneğin, dünyanın güneşin etrafında dönmesi ve üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olması gibi.

⁸² John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri 'William James – John Dewey – Charles S. Pierce*, Çeviren: Celal Türer, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, sf: 11

⁸³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirilenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 878

⁸⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:51

⁸⁵ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, sf: 263

⁸⁶ Ömer Faruk Erdem, William James'te Hakikat Problemi, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, 2017, sf:217, (209-235)

William James'e göre gerçeklik ve doğruluk insanın bakış açısından, zihinsel kanaatlerinden ve dolayısıyla eylemlerinden bağımsız değildir. Bundan dolayı gerçeklik; eylemlerin sonuçları, başarıları ve yararlılıkları açısından tanımlanmak durumundadır.⁸⁷

Pragmatizm, bilgilerimizin oluşumunda ruhun payını abartıyor. Çünkü, "Biz hakikati ve gerçekliği yapıyoruz ve statik hakikat yoktur" diye hükmettiği zaman onda eleştirilecek şey, bilgilerimizin elde edilmesinde ait olan hisseyi ruhumuza vermemesi olamaz. Pragmatistlerin bu fikri, şeylerde bir tür belirlenimsizlik, bir tür zorunsuzluk kabul etmek de değildir, aksine gerek ruha gerek belirlenimsizlik ile zorunsuzluğa ait olan bu payları çok büyük görmek ve bizim için şeyler üzerinde etkili bir surette aktif olmak için lazım olduğu kadar, bilimin kurulmasına da lazım olan belirlenimciliğin payını iyi tanımamaktır.⁸⁸

Ahlaki olmayan düşünceye karşı tek garantimiz, deneyimin etrafı baskısıdır. Bu bizi somut hatalardan ve deneyim üstü gerçekliklerden korur.⁸⁹ Pragmatist telakki (görüş, anlayış) pratik fayda sağlayan fikirlerin doğruluğuna inanır. Zarar doğuran fikirler ise yanlıştır. Pragmatistler ilmi neticeleri gaye kabul edip, faydalıya gerçek gözüyle bakarlar.⁹⁰ Bir arzu, bütün direnişleri yenecek ve ruhu büsbütün hükmü altına alacak derecede şiddetli olursa, bu haliyle gözüne hoş görünen her şeyi hakikat yapmak ve kendisine muhalif oldukları zaman mantığın menfaatlerinin ve rasyonel düzeninin iktidarına sahip olur. Kısacası hakikat ve hata açısından hiçbir ölçüt, rasyonel ölçütün otoritesine sahip değildir ve biz kendimizi duygu ile ikna olmaya terk ettiğimiz zaman, hiç olmazsa itikadımızın hiçbir suretle akıl ile çatışmaması lazımdır.⁹¹

İnsan bilgilerini sağladığı fayda açısından önemli ve değerli bulan pragmatizm, fayda sağlayan bilginin doğruluk değeri taşıyacağını ifade eder.⁹² Pragmatizm, insani bilginin doğallaştırılması, tarihselleştirilmesi ve rasyonalizmin tüm desteklerini ortadan kaldırır. Çünkü eğer bir teori pragmatik olarak bir teoriye

⁸⁷ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:956

⁸⁸ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirilenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 879

⁸⁹ Ellen Kappy Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, Çeviren: Celal Türer, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, sf:94

⁹⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:21

⁹¹ Gökalp, a.g.e., sf: 879-880

⁹² Münir Dede, *Felsefe Dersleri*, Editör: Hasan Ali Kasır, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf: 49

sahip ise onu pragmatik faydasına göre değerlendirmek ve derecelendirmek mümkündür.⁹³

1.1.5. Septisizm

Septisizm, her türlü bilgiyi kuşkuyla karşılayan ve bu bilginin temellerini, etkilerini, kesinliklerini irdeleyen, aklın kesin bir bilgi elde edemeyeceğini savunan görüştür. Pragmatistler ve rasyonalistler, farklı nedenlerden dolayı farklı bakış açıları takip ettikleri halde, hakikate ulaşacağımıza ve hakikatin varlığını tasdike inanmakta ortak hareket ederler. Şüpheciler ise, aksine iddia ediyorlar ki, böyle bir tasdik meşru değildir. Çünkü insan, hakikati bilmeye muktedir değildir ve eğer onu bilmeye muktedir olsa bile, onu bildiğinden emin olamaz. Eski medeniyette Pyrrhon, Ainesidemos, Agrippa, Yeni zamanda ise La Mothe Le Vayer, Montaigne ve Pierre Daniel Huet gibi savunucuları olan septisizm, her türlü bilgiyi kuşkuyla karşılayan, bunların temellerini ve etkilerini irdeleyerek aklın kesin bir bilgi elde edemeyeceğini savunur.⁹⁴

Septikler kendilerini bilgiyi ve hakikati araştıran kişiler olarak gördüklerinden, doğru bilgiye ulaşmak için felsefi olarak araştırma yapan grup manasına gelen “skeptikoi” olarak isimlendirilmişlerdir. Septiklerin en önemli özelliği herhangi bir konuda doğru ya da yanlış bir hüküm vermekten kaçınarak, yargı gücünü askıya almalarıdır.⁹⁵ Felsefi sorgulamayı kuşkucu bir tavırla ele alan septikler bilinemezci bir felsefi tavır takınmışlardır. İnsanın bir şeyi bilemeyeceğini, bilse de anlatamayacağını, anlatsa bile öğrenilemeyeceğini savunan septik felsefe anlayışı, felsefenin; yani düşünüşün ve bilişin sınırlarını büyük ölçüde kısıtlamıştır.⁹⁶

Şüpheciliğin en iyi bilinen delili, hatanın insan varlığından ve insan zekasının çelişkilerinden çıkardığı delildir. Zaten bu noktada işi kolaydı ve bilinmelidir ki, çoğunlukla bunu suistimal etmiştir. Aslında şüphecilik, şu iki hususu tespit etmek için çalışarak deliller topladı: Bir taraftan şuur, hafıza, muhakeme gibi bütün yetilerimiz (insanların tanıklığı bizi aldattığı gibi) bizi aldatırlar; diğer taraftan

⁹³ John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri ‘William James – John Dewey – Charles S. Pierce*, Çeviren: Celal Türer, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, sf: 22

⁹⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirilenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:880

⁹⁵ Yunus Emre Akbay – Muhammet Caner Ilgaroğlu, Sextus Empiricus’un Phyrhonculuğun Ana Hatları Kitabı Bağlamında Septik Tartışma Modlarının Varlık, Dil ve Düşünce İlişkisi Açısından Mantıksal Bir Analizi, *Social Sciences Studies Journal*, Temmuz 2017, Sf: 1654, (1653-1667)

⁹⁶ Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, sf:78

özellikle duygu ve hayal ile idare olunmaya kendisini terk eden halkın itikatları ve örfleri, özellikle akıl ile idare olunmaya kendisini terk eden bilim adamlarının ve filozofların hükümlerinden asla daha çok çelişkili değildir. Şüpheciliğin gerçek ilkesi, çoğunlukla denildiği gibi, ‘‘Ben bilmem’’ değildir, aksine ‘‘Ne bileyim’’dir. Şüphecilerin şüphesi görünüşlerle ilgili değildir. Şüpheci, balın kendisine tatlı, tuzun acı gelmesinden şüphe etmez, filan fiillerin kendisine iyi ve filan fiillerin kötü görünmesinden şüphe etmez. Meşru bir surette ne olumlayabildiği ne de olumsuzlayabildiği yön burasıdır ve bu şüphe, ne tarzda olurlarsa olsun, bütün bilgilerini kuşatır. Bu bilgiler ister bilimsel ister ahlaki ister metafiziksel ister dini olsun bu şüphe bu suretle esasen teoriktir ve genellikle kendisine yöneltilen eleştirilerden tamamıyla uzaktır.⁹⁷

Şüphecilerin şüphesi, Sokrates, Descartes, Kant gibi filozofların ve Claude Bernard gibi bilim adamlarının tamamıyla metodik ve olumlayıcı olan şüphesinden derin bir surette farklıdır. Claude Bernard içinde Descartes içinde şüphe geçicidir. Bu, insanın kendi hatalarından ve batıl fikirlerinden kurtulması için bir vasıta. Şüpheci için şüphe, kesindir ve bir sonuçtur. Descartes, Claude Bernard çoğunlukla duygunun yahut otoritenin altında görülen akla itimatları olduğu için şüphe ederler. Şüpheci, akli şüpheli gördüğü için şüphe eder. Bir taraftan şüphe etmek, hakikati teşhir için fiilde bulunmaya hazırlanmaktır. Diğer taraftan şüphe etmek, kendi iktidarsızlığını itiraf etmektir. Şüpheciliğin pratik hayatta tehlikeli olabilmesi, bundan ileri gelir.⁹⁸

Descartes şüpheyi, ‘‘bilimlerde sağlam ve kalıcı bir şey inşa etmek’’ için bir metot olarak kullanmaktadır. Bu amaç uğruna daha önce inandığı bütün kanılardan kurtulup sorgulamaya en baştan başlama gereksinimi duyan Descartes şüpheyi, şüphe içermeyen bilgiye, kesinliğe ya da hakikate ulaşmak için felsefesinin metodu haline getirmektedir. Bu metotla akıl yürütme ve inanç sisteminin temelindeki ilkelerin kesinliğini ortaya çıkarmak niyetindedir.⁹⁹ Bilimi bütünlemek için

⁹⁷ Ziya Gökalp, Felsefe Dersleri, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 881

⁹⁸ A.g.e, sf: 881

⁹⁹ Nurtan Öztanrıkulu Özel, Descartes Neden Gerçek Bir Skeptik Değildir? *Independent Researcher, Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Cilt:9, Sayı:2, 2019, sf: 422, (419-436)

amacımıza sürekli ve hiç kesintisiz düşünce devinimi ile bağlı olan her şeyi teker teker ele almak, yeterli ve metotlu bir sıralama içinde birleştirmek gerekir.¹⁰⁰

Gökalp'e göre mutlak şüpheciliğin, tarihsel bir faydası vardır. Her ne kadar güçlülükle reddedilebilecek bir ilkeyi hareket kaynağı kabul etmişse de gerçekten de açıktır ki akıl, kendi doğruluğuna kendi tanıklık edemez. Fakat mesele, daima bu tanıklığa muhtaç olduğunu ve hakikat ile hatayı ayırt etmek için her türlü güvenilir ölçütten mahrum bulunup bulunmadığını bilmektir. Şimdi bilgilerimizin farklı şubelerini gözden geçirelim. Birincisi hadiselerle ve görünüşlerle ilgili bilgilerimiz vardır ki, bunlar hakkında şüpheciler ve dogmatikler müttefiklerdir. İkincisi, değerini tartıştığımız tamamıyla bilimsel olan bilgilerimiz var. Pragmatizm aleyhinde öne sürülebilen bütün deliller, en uygun şekilde, şüphecilerin şüphesi aleyhinde de değere sahiptirler. Metafizik mahiyetine sahip bilgilere gelince, açıktır ki bunlar zikri geçen bilgiler gibi ne aynı ölçüte dayanırlar ve ne de aynı kesinliği bize arz ederler. Fakat, eğer akıl daima kendi konusunda filan yahut falan itikadın lehinde hüküm vermek için yeterli deliller bulamazsa, onları özgür ve ahlaki varlıkta bulur. Bu deliller, şüphesiz kendilerini bir geometri teoremi tarzında zorla kabul ettirmez; fakat bununla beraber, ilzam ve ikna için, oldukça kuvvetle ve açıklıkla kendilerini kabul ettirirler.¹⁰¹

1.1.6. Plüralizm

Plüralizm, gerçekliğin açıklanmasında birden çok ilkenin temelde bulunduğunu kabul eden öğretiyi anlamına gelir. Her türlü monist anlayışa ve üstün değerlerin aşağı dereceden varlıklara indirgenerek açıklanmasına karşı olan Gökalp, bilim için birciliğin değil, çokçuluğun esas olduğunu söylemektedir. Ve daha sonra; “Son asırda Emile Boutroux ile Grasset gibi biyolojistlerin de Durkheim ile beraber gerçekliklerin birbirine indirgenmesinin ilmi usule aykırı olduğunu ve her ilmin doğrudan doğruya kendi konusu olan gerçekliği tetkik ile teşekkül edebileceğini iddia ve ispat ettiler.” demektedir. Burada pozitivizmin indirgemeci özelliğinin Gökalp tarafından benimsendiği görülmektedir. Bir vitalist olan Grasset’ de, Durkheim’ de, Boutroux’ dan sonra ilim alanlarının varlık alanları gibi bağımsız

¹⁰⁰ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2010, sf: 33

¹⁰¹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 882

olduklarını kabul ve iddia edenler arasındadır. Nitekim Gökalp' de bunu kabul ediyor ve Boutroux' yu benimsiyor. Şöyle diyor:

“Plüralizm, Auguste Comte tarafından müphem bir surette sezilmekle beraber bilhassa Boutroux gibi filozoflar tarafından ileri sürüldü. Felsefede Boutroux'nun ardından giden Durkheim, sosyoloji hakkındaki görüşü ile sosyolojideki usulünü tamamıyla bu fikre dayandırarak işe başladı; ilmin bu doğru görüşüne, bu çokçu görüşe çokçuluk (plüralizm) diyebiliriz. Çokçulara göre madde, hayat, ruh, cemiyet adlarıyla dört ayrı gerçeklik vardır. Bu gerçekliklerden her birisi kendisinden önceki gerçeklikten doğmuş; fakat tamamıyla orijinal mahiyette vücuda gelmiştir.”¹⁰²

Evrenin yapısı dinamiktir, yenilik ve yaratıcılık esastır. Evren ve varlık; olmuş, sınırları tayin edilmiş, dingin ve durağan bir yapıda değildir. Dolayısıyla dinamik olan bu evrenin bilgisini elde etmekte sadece akıldan beklenmemelidir.¹⁰³ Güçlü bir felsefe tarihçisi olan Boutroux' un felsefe tarihi araştırmalarındaki amacı da insan zihninin hürlüğü, olumsuzluğunu veya zorunsuzluğunu ve felsefenin yaratıcı zekaya açtığı ufku genişliğini göstermek oldu.¹⁰⁴

Gökalp'e göre ilim için “bircilik – monizm” yoktur, “çokçuluk – plüralizm” vardır. İlim için, her nevi hadiseler ayrı ve müstakil bir şeydir (gerçeklik). Hiçbir ilim, mevzuu olan şeyi başka bir ilmin şeyini idare eden kanunlara irca etmek suretiyle teşekkül edemez.¹⁰⁵ Plüralist ilim telakkisinin (anlayış, görüş) öncüleri Emile Boutroux ve Emile Durkheim'dir. Bu isimlerde az önce değindiğimiz gibi madde, hayat, ruh ve cemiyet şeklinde dört realite kabul ederler. Her biri kendinden evvelkinden doğmuş, fakat orijinal bir surette ortaya çıkmışlardır.¹⁰⁶ Gökalp, Boutroux'nun ayırdığı varlık ve ilim alanlarına ait tabakalarını da benimsemiş ve bunu şöyle bir benzetme ile ifade etmiştir:

“Fizikoşimik gerçeklik, birinci katı, biyolojik gerçeklik ikinci katı, psikolojik gerçeklik üçüncü katı, sosyal gerçeklik dördüncü katı teşkil ederdi. İlmin umumi

¹⁰² Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf: 387-388

¹⁰³ Ahmet İnam, *Felsefe Dünyası*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 2015, sf: 41

¹⁰⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 2*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, sf: 803

¹⁰⁵ Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sf: 183

¹⁰⁶ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:21

usulü bir binanın müşterek girişine benzer, her apartmanın hususi girişi dört ilimden her birinin hususi usulünü gösterir. Bu katlardan her birisi kendinden evvel mevcut olana dayanmakla beraber ondan tamamıyla ayrıdır.” Burada Gökalp, her gerçekliğin ancak kendi kanunlarıyla açıklanabileceğini kabul eder. Gökalp saydığı bu dört gerçekliği fizikoşimik, biyolojik, psikolojik ve sosyal enerjileri insanın ihtiva ettiğine kanidir (inandığı sonuç).¹⁰⁷

Gökalp, düşünceleriyle sosyolojide plüralist ilim telakkisine dayanan bütüncü görüşün temsilcisidir. Ve plüralist telakki hakkında şöyle der; “İlmin kanuncu ve sistemci olması nasıl tabiatın kanunlu ve sistemli olmasının neticesi ise, ilmin plüralist olması da tabiatın tekamül neticesi olarak müteaddit (birçok) şeniyet (gerçeklik) tabakalarına ayrılmasının bir neticesidir. Plüralistler, tabiatı en doğru bir gözle gören ilim adamlarıdır. Bu doğru görüşten dolayıdır ki, plüralistlerin ilmi usulü de monistler için bile en doğru usuldür.”¹⁰⁸ Ayrıca ilim ne yükseği aşağıya ne de aşağıyı yukarıya çevirmeye yeltenmez.¹⁰⁹

Bilme yollarımız plüralizm çerçevesinde çoğaltılmalı, insanda bilme ve hissetme namına hangi yetenekler varsa hiçbirini küçümsemeden ve biri diğerinden daha az veya daha çok önemli görülmeden kullanılmalıdır.¹¹⁰ Gökalp’ in plüralist bir sosyoloji anlayışını benimserken bütün birinci anlayışlara karşı olmasının sebebi, içtimai şe’niyetin hiçbir suretle bir sebebe irca edilemeyeceğine inanmasındandır. Gerçeklik çok mertebeli olunca aynı zamanda çeşitli de olacaktır. Dolayısıyla hayat ve cemiyet hayatı da farklı ve müstakil bir gerçekliktir. İlk gerçeklik basit olduğu halde diğerleri gittikçe karmaşılaşır. Nitekim Boutroux, fertte ve cemiyette muhtelif tabakalar olduğuna dair şunları da söylemektedir: “Eşyanın üzerindeki zarf kaldırılırsa, şüphesiz psikolojik alemin yüzeyden gösterdiği sonsuz çeşitlilik, derinlerde yoktur. Manevi düzende bile değişken kabuk tabakasının altında gittikçe daha katı olan tabakalar vardır. An (moment) ın düzeni altında ferdi karakter vardır, onun altında zamanın gelenekler ve görenekleri, sonra milli karakter ve en nihayet insanın tabiatı vardır. Bununla beraber insan tabiatı fark edilir şekilde aynı kalır.”

¹⁰⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:388

¹⁰⁸ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:21

¹⁰⁹ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:84-85

¹¹⁰ Levent Bayraktar, Mustafa Şekip Tunç’ta Plüralizm ve Şahsiyetçilik, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı:61, 2015, sf:41, (38-53)

Yalnız Gökalp, Boutroux gibi, inorganik yani maddi ile organik gerçekliklerin münasebetinden içtimai ve ferdi yahut ruhi gerçeklik münasebetine geçerek bu münasebeti fert – cemiyet münasebeti sahasına tatbik etmiştir. Çünkü apartmanın katlarının her birinde ayrı hayat ve kanun geçerli olduğu gibi yüce gerçeklikler ile ferdi gerçeklikler ayrı kanunlara ve tayinlere – determinasyonlara tabidir. Gökalp buradan içtimai determinizmi temellendirmiş olmaktadır. Zira Gökalp’e göre ferdi ruhların karşılıklı etki ve tepkilerinde “içtimai vicdan” doğmaktadır. Gökalp bu içtimai vicdanda “’vecd” denilen hususi bir zevkin ve hazzın olduğunu düşünmektedir. Bu vecd ferdin duyduğu hazdan çok farklıdır. Bunun gibi içtimai şeniyet (realite, gerçeklik) ile ruhi gerçeklik de tamamen farklıdır. Bu dört gerçeklikten her birinin olayları kendi türünden olaylarla izah edilebilir. Her iki olgu arasındaki nedensellik bağı bir tabiat kanunu gibidir. Her gerçekliğin böyle farklı kanunlara sahip olması belirlenimciliği teşkil eder. Bunlardan da her gerçekliğin özel bilimleri ortaya çıkar. Mesela maddi gerçekliğin bilimleri fizik ve kimyadır. Toplumsal gerçekliğinki ise içtimaiyat-sosyolojidir. Yalnız Boutroux, bu çokçu varlık ve ilim anlayışını evrensel determinist anlayışlara karşı koymuşken; insan fiillerine ve onun kurduğu topluma tabiat kanunlarının zorlayıcılığı olmadığını göstermek için kullanmışken; Durkheim aynı yoldan sosyolojik determinizme ulaşmış, ferdi maşeri vicdanın mahkumu yapmış, bütün değerleri toplumdan çıkartmış ve toplumu Tanrı ilan etmiştir. Dolayısıyla Boutroux’ nun ulaştığı sonuca zıt olarak Durkheim ve Gökalp, sosyolojik determinizme inanmış ve ferde, ferdiyetçiliğe şiddetle karşı çıkmışlardır.¹¹¹

Şunu da belirtmemiz gerekir ki, her ne kadar Gökalp plüralist ilim zihniyetiyle hareket etse de muayyen bir ideoloji veya doktrine saplanmamıştır. Genel olarak fikirleri ile spiritüalist bir düşünür olan Gökalp, materyalizme karşı kesin cephe almasıyla da dikkat çekmiştir.¹¹²

---

¹¹¹ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf: 388-389

¹¹² Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:141

1.2. Ziya Gökalp'te İlim ve Felsefe

İlmin bize gösterdiği dünya, hakiki dünyanın yalnız iskeletidir.¹¹³ Felsefe ise ilmin gösterdiği objektif cansız dünyayı, subjektif bir gözle canlı olarak görmektir.¹¹⁴ Uygarlıkların coğrafya sınırları ayrı olduğu gibi, tarihsel gelişmeleri de birbirinden bağımsızdır. Bu gelişmelerinde bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Ancak uygarlık toplulukları, kültür topluluklarından daha geniş oldukları için ömürleri de ötekilerin ömründen daha uzundur.¹¹⁵ Konumuza gelecek olursak; felsefeyi, varlığı anlama ve anlamlandırma çabası olarak tanımlayabiliriz. Yani felsefe varolan veya varolduğu iddia edilen bütün varlık alanlarına kendine özgü bir bakış açısıyla eğilir.¹¹⁶ Gökalp, felsefenin bir zamanlar ilimlerin anası olduğunu ve müspet ilimlerin ortaya çıkmasıyla analık vazifesinden vazgeçip, ilimlerin zabıtası haline geldiğini belirtmektedir. İlimlerin gelişmesi ve bağımsızlaşmasına bağlı olarak felsefe metafiziğe yönelmiştir. Metafizik hem doğanın hem de insanın iç yüzüyle ilgilenirken, bilimler dış görünüşlerle ilgilenmişlerdir. Bilimler ayrıca metafiziğin zihinsel süreçlerde nasıl gerçekleştiği üzerinde de durur. Felsefeyi ilim ve metafizikten ayrı gören Gökalp'e göre felsefenin yeni çalışma alanı kıymetlerdir. Felsefe ilk olarak, ilimlerin birliği ve umumi mantık olarak görülmüş sonra felsefe metafizik sahasında dolaşan umumi bir estetik şeklini almıştır. En sonunda ise felsefe kendi hususi malikanesine çekilmiş, içtimai hayatı idare eden, siyasi, hukuki ve ahlaki değerlerin takdiri ve insanlığı yüceltecek yeni değerlerin kurulmasıyla meşgul olmaya başlamıştır. Ayrıca umumi bir ahlak olarak da ifade edilir. Yani "akıl" ın umumi kanunlarını, "hassasiyet" in hususi farklarını keşif ve tahlil ettikten sonra, bugün "irade"nin ulvi gayelerini araştırır. Bugünkü felsefenin usulü "keşif ve tahlil" değil, takdir ve ibda"dır (yaratma). Gökalp, felsefe tarihini göz önüne alarak felsefeye yüklenen çeşitli anlamlar üzerinde durmuştur. Yani onun felsefe anlayışı tercihinin değer, ahlak, siyasi ve hukuki temele dayanan hayat doğrultusunda düşünce üretme yönünde olduğu görülmektedir.¹¹⁷

---

¹¹³ Saffet Ürfi Betin, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp – Yahya Kemal – Halide Adıvar*, Güven Basımevi, İstanbul, 1951, sf:24

¹¹⁴ A.g.e., sf:24

¹¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:62

¹¹⁶ Emin Çelebi, David Hume'da Psiko – Epistemolojik İlke: Nedensellik, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 20, 2005, sf:173, (173-202)

¹¹⁷ Ayhan Bıçak, Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:332-333

Felsefeyle uğraşmak, kişinin en azından olaylara normalde beklenenden daha derinlemesine bakmaya gayret ettiği anlamına gelir.¹¹⁸ Felsefe, sürekli bir “hayır” deyiş aracılığı ile “evet”i bulmaya çalışmaktır. “Evet” bulunduğu zaman, onu irdeleyip eleştirerek aşmaya yönelme, yani yeni bir “hayır” aracılığıyla daha da derinleştirme çabasıdır. Yani insan düşüncesinin, kendini ve nesnesini sürekli olarak evirip çevirmesi, düşünmesi, irdelemesi, eleştirmesi ve kendinden uzaklaşmışlığının farkına vararak kendine yeniden dönmesi; kendini bilinçli kılmasıdır.¹¹⁹ Felsefenin vazifesi, eşyanın yalnız ayniyetini değil, aynı zamanda başkalığını da aramaktır.¹²⁰

İnsanın anlamak ve sevmek için seçtiği dallar arasında sınırlar yoktur.¹²¹ Felsefe ne olmalı ya da ne gibi bir değer taşımali konusu daima tartışmalı olmuştur. Bu sebeple felsefeden ya olağanüstü açıklamalar beklenir ya da boş düşüncelerle bir tutularak bir tarafa atılır.¹²² Ancak felsefe her şeyi konu edinir; her varolan hangi bağlamda ve boyutta olursa olsun, felsefenin konusu olabilir.¹²³ Felsefe bir tanımlamayla sınırlandırılabilen bir etkinlik değil, aksine sürekli bir tanıma ve tanımlama arayışıdır. Yani felsefe, her şeyi kuşatan tümel bir bilgiye sahip olmaktan çok, bilginin peşine düşmeyi, her nerede ve kim tarafından ortaya konulmuş olursa olsun, onu elde etmeyi ve daha önemlisi bilgiyle dost olmayı amaçlar.¹²⁴ Felsefenin kendine özgü bir konusu ve ayrı bir alanının olması, onu en sıkı bir bağla pozitif bilime bağlı olmaktan çıkarmaz; öte yandan bilim de zarar görmeksizin bu bağı koparamaz. Felsefe, metotlarını ve sistemlerinin ilk maddesini bilimden ve özellikle psikolojiden ve psikolojiye bağlı olan bilimlerden alır. Felsefe olmasa bilimler, birliği olmayan cansız bir küme, cansız bir bedendirler; bilimler de olmasa felsefe bedensiz bir ruh gibi kalır.¹²⁵ Felsefi bilgi, evreni ve varlığı külli (bütün, genel)

---

¹¹⁸ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011 sf:26

¹¹⁹ Selahattin Hilav, *100 Soruda Felsefe*, Sunuş: Turhan Ilgaz, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, sf: 235

¹²⁰ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:41

¹²¹ Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, Çeviren: Tahsin Yücel, Can Yayınları, Ankara, 1997, sf:102

¹²² Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?* Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, Ankara, Sf: 53

¹²³ Betül Çotuksöken, *Felsefi Söylem Nedir?* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1994, sf: 61

¹²⁴ Hüseyin Gazi Topdemir, *Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?* *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2009, Sf:119-120, (119-133)

¹²⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi – Felsefe, Metafizik ve Bilim*, Çeviren: H. Vehbi Eralp, Kabalcı Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:10

olarak açıklamak isteyen birleştirilmiş bilgidir. Yani felsefi bilginin de yöneldiği bir gaye söz konusudur.¹²⁶

Felsefeyi felsefe tarihinden, edebiyatı edebiyat tarihinden değil, filozofların ve ediplerin (yazınsal eserler veren) eserlerini aslından okuyarak ve inceleyerek, onların öz fikir ve duygularını vasıtasız öğrenerek anlayabilir, kavrayabiliriz.¹²⁷ “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı kitabında Gökâlp, felsefe ve filozof konusunu farklı bir çerçevede ele almıştır. Ona göre fenler aliyattan (yüce şeyler) doğduğu gibi, felsefe de usulden doğar. Filozof başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik (düzenleme) edenler değil, hakikatin taharrisi (araştırma) usulünü bilenler ve bunu bizzat tatbik edebilenlerdir. Bugün felsefe, keşf olunarak toplanmış bir sürü konunun toplamı olamaz. Biz, bir taraftan tarihi ve ananeli bir millet haline girmeye, diğer taraftan da sanayiye istinat eden fenler ibda etmeye ve usullerden sürekli feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmalıyız. Bu açıklamalarda Gökâlp, felsefenin hakikati araştıran yöntem olduğunu ve bu bağlamda felsefe yapmayı öğrenmemiz gerektiğini vurgulamaktadır. “Felsefeye Doğru” adlı yazısında ise filozofu, aklıyla kalbini telife çalışan, müspet ilimlerle kıymet duyguları arasındaki ihtilafı daimi bir sulh ve ahenk haline getirmeyi amaçlayan kimse, şeklinde tanımlamıştır. Ekseri adamların aklıyla kalbi arasında kendiliğinden bir ahenk ve anlaşma bulunduğu için, bu gibi kimselerin felsefeye ihtiyaçları yoktur. Kalp ile akıl arasında çatışma yaşayanlar ise felsefeye yönelmelidirler. Bu açıklamada felsefe, bazı insanların yaşadığı iç çelişkinin çözülme yolu olarak öne çıkarılmaktadır.¹²⁸ Her kim felsefi düşünüyorsa kendi inançları üzerinde bile şüphe etmeli ve bu konuda dogmatik olmamalıdır. Çünkü kendisi ya da başkası için şüphe duymayan bir refleksif düşünme, felsefi bakış tarzı olamaz. Felsefe, bilgisizce ortaya konan kuramların eleştirildiği düşünsel etkinliktir. Bu nedenle felsefe, herkes tarafından bilinen sorun ve cevaplarla ya da uzlaşılan varsayımlarla tatmin olmaz. Onun amacı sorulara yanıt vermek değil, yanıtları sorgulamaktır. Felsefi davranış yalnızca kendi inançları üzerinde dogmatik olmamak değil, aynı zamanda başkalarının fikirlerine açık olmak ve hoşgörülü olmaktır. Bu nedenle felsefeci, her

¹²⁶ Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, sf:329

¹²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, “Ziya Gökalp ve Onu Tanımayanlar”, Editör: Serdar Sağlam, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:113

¹²⁸ Ayhan Bıçak, Ziya Gökalp’in Felsefe Anlayışı, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:333

türlü söze açıktır ve onları akıl süzgecinden geçirmeden kabul etmeyendir.¹²⁹ Felsefi düşüncelerle, konuları belli bir mesafeden yazan bir muhabir gibi değil, bir filozof gibi uğraşmak zorundasınız. Felsefe öğrenmek filozofça düşünmeyi öğretir.¹³⁰ Felsefe, düşüncenin alanıdır ve düşünce de üslup, izlenim ve duygulardan bağımsız nesnel bir şeydir.¹³¹

Asri bir millet daima müspet ilimler çerçevesinde düşünmeli ve hareket etmelidir. Felsefe düşünüşten ziyade bir nevi sezîş mahiyetindedir. Bundan başka müspet ilimlere münakız (zıt) olmamak mecburiyetinde bulunması da onu ilimlerle sıkı alaka halinde bulundurur. Felsefede sezîşin düşünüşten daha temel olduğunun belirtilmesi, felsefedeki birçok problemlerinde nasıl temellendirildiğine dair bize ipucu vermektedir.¹³² Gökalp'e göre ilimle felsefe arasındaki münasebet, objektif – subjektif münasebeti değildir; objektifin objektifi karşılıklı olarak ilhamı ve ikmalî (bütünlemek, tamamlamak) işidir.¹³³

Gökalp'in görüşlerine yönelik Mehmet Emin Erişirgil, Gökalp'in felsefi meseleleri düstur (genel kural, ilke) şeklinde anlattığını ve materyalizmi felsefi bir meslek olarak kabul etmemesini yanlış ve hatalı bulmaktadır. Necmettin Sadık ise Gökalp'in felsefesinin nikbinlik (iyimser) olduğunu söyleyerek, ona göre filozofları kevnîyatçı, hayatîyatçı, ruhiyatçı ve içtimaiyatçı olarak dörde ayırmanın mümkün olduğunu söyler.¹³⁴ Buna istinaden Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde filozof ile hakim arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinerek konuya açıklık getirir. Hür felsefeye göre hakikat meçhuldür. Filozofun görevi bu meçhul hakikatleri geleneklere bağlı olmaksızın arayıp bulmaktır. Bulacağı hakikat sosyal geleneklere aykırı olsa da umurunda olmamalıdır. Çünkü hakikat her şeyden daha kıymetlidir. Halbuki hakimlere göre, bütün hakikatler belli ve belirgindir. Çünkü gelenekler nakil ile sabit olmuş hakikatlerdir. Hakimin vazifesi esasen bilinen bu

¹²⁹ Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, sf:49

¹³⁰ Nigel Warburton, *Felsefe Okuma Rehberi*, Çeviren: Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2020, sf:7

¹³¹ Paul Feyerabend, *Akla Veda*, Çeviren: Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, sf:190

¹³² Ayhan Bıçak, Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:333

¹³³ Saffet Ürfî Betin, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp – Yahya Kemal – Halide Adıvar*, Güven Basımevi, İstanbul, 1951, sf:29

¹³⁴ Tevfik Sütçü, Yeni Lisan Hareketi'nden Ölümüne Kadar Türk Basınında Ziya Gökalp, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages*, Ankara, Cilt:8, Sayı:9, 2013, sf:2301, (2297-2311) (Kevniyatçı: Evrenin oluşumunu ve gelişimini inceleyen kimse. Hayatiyatçı: Biyoloji bilimiyle ilgilenen kimse. Ruhiyatçı: Ruhbilimi ile ilgilenen kimse. İçtimaiyatçı: Toplum bilimi ile ilgilenen kimse, sosyolog.

hakikatleri akli delillerle ispat ve teyit eylemektir. Usullerindeki bu farktan dolayıdır ki, hakimler filozof olarak anılmak istememişler.¹³⁵

Gökalp'in temel kaygısı, bilimsel ve olgusal gerçekliğin bilgisine ulaşmaktır. Bu çabayı gösterirken çevresinde farklı görüşten ve farklı bakış açılarına sahip insanları bir arada tutma becerisi de gösterir. Bu anlamda Gökalp iyi bir araştırmacı olduğu kadar, iyi bir organizasyon becerisine de sahiptir.¹³⁶

Bilginler yaratıcıdır. Yoktan hiçbir şey yaratılmaz. Bilginler bilinen olaylar üzerinde kendilerinden öncekilerin buldukları sonuçlar üzerinde çalışa çalışa yeni olaylar ortaya koyarlar.¹³⁷ Pozitif ilimleri yaratıcı ve yaratılmış olarak ikiye ayıran Gökalp; yaratıcı ilmi, bilim insanların bilimsel gerçekleri araştırırken kafasında aktif olarak varolan metot olarak tanımlamaktaydı. Yaratılmış ilim ise, daha önce yapılan bilimsel keşiflerin sonuçları ve onların toplamıdır. Ancak önemli olan yaratıcı ilimdir. Bir millet bundan mahrum ve sadece yaratılmış ilme sahip ise, okullardaki öğretim daha önceki ilmi araştırmaların sonuçlarını kuru kuruya taklit ve tekrar eder. Bu nedenle her daim yaratıcı ilmi, hakim kılmak mecburiyetindeyiz.¹³⁸ Ayrıca ilmin, fennin ve kültürün ilerlemesi için eğitim alanında ıslahatların yapılması gerekir.¹³⁹

Gökalp'in 'Felsefe Dersleri' adlı çalışmasında; başlangıçta bütün bilgileri kendinde toplayan felsefe hem teorik hem de pratik özelliklere sahip genel bir ilim olarak tanımlanmıştır. Buna göre felsefenin iki hedefi vardır. Birincisi bütün şeyleri (ilahi ve beşeri) izah etmek. İkincisi, güzeli aramak ve iyiyi yapmak hususundaki faaliyeti sevk ve idare etmek. Ancak matematik, mekanik, fizik, kimya, fizyoloji ve psikoloji gibi özel bilimler bağımsız olarak felsefeden ayırdıklarında, felsefenin alanı sınırlanmıştır. Bilim – felsefe ilişkisinde ise felsefe, bilimlerin ortaya koyduğu yasaları toplayarak bilimlerin bilimi anlamında, bilimler felsefesi olarak ortaya çıkmaktadır. Felsefe bilimlerden topladığı yasalarla daha kuşatıcı yasalar yapmakta ve bunları felsefe yasaları olarak adlandırmaktadır. Ancak Gökalp'e göre bilimsel

¹³⁵ Ayhan Bıçak, *Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı*, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:334

¹³⁶ Fahri Atasoy, *Türkiye'de Sosyolojinin Kurucusu Ziya Gökalp*, Lisans Yayıncılık, İstanbul – 2017, sf: 12

¹³⁷ Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sf:30

¹³⁸ Hamza Altın, *Ziya Gökalp' in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi*, *History Studies – International Journal of History*, Sayı: 2, 2010, sf:497-498, (491-507)

¹³⁹ Murat Kelikli, Ahmet Cevdet Paşa'nın Mantık ve İlim Anlayışı, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, 2012, (173-185)

felsefe geniş olsa da diğer ilimlere dayandığından dolayı sınırlıdır.¹⁴⁰ Felsefe, her şeyden önce insana; çevresine eleştirel bir yaklaşımla bakabilmeyi, bunun yanı sıra neyi, nasıl ve niçin değerlendirebileceğinin sistematik bakış açısını, yöntemini göstermeyi amaçlamaktadır.¹⁴¹

Bilimle karşılaştırmalı olarak Gökalp, felsefenin şu özelliklere sahip olduğunu bildirmiştir. Felsefenin konusu; hadiseler, ruhumuzdaki tahayyüller (hayal etme, zihinde canlandırma) ve fikirlerdir. Gayesi, manevi tabiatımızı idare etmektir. Yöntemi; felsefe akılla duygu ve bunların toplamı olan kalbe dayanır. Felsefe aklımızı, ruhumuzu, irademizi tatmin eder. Ancak felsefe bilime muhalif olmamalı, manevi ihtiyaçlarımızı tatmin etmelidir. Aynı zamanda, zamanı içerisindeki bilimi esas alarak, zamanın toplumsal örgütlenişine ve hayat şartlarına da dayanmalıdır. Yani felsefenin sonuçları zamana, topluma, şartlara göredir. Böylelikle felsefe, bilimden konusu, gayesi, yöntemi ve sonuçları itibarıyla farklılık gösterir. Bilimlerin konusu ise hadiselerle sınırlıdır. Gayesi hadiselerin yasalarını bilmektir. Bilimler faydacıdır. Yöntemi salt akla dayanır, deney ve gözlemle yapılan şeyleri kabul eder ve akıllı hakim kılar. Bilimden beklenen aklın tatminidir. Sonuçları milletlerarası ve dinler arasındadır. Bilim, fiziksel deneyler ile ispat edildiği için her din taraftarı tarafından kabul görür. Her dinin ayrı geometrisi, metafiziği, fiziği yoktur, hepsi birdir.¹⁴²

Gökalp, düşünmeyi müspet ilimlere bağlamakta ve çağdaş bir milletin müspet ilimlere doğru gitmesini şart koşmaktadır. Bu anlamda da felsefe göz ardı edilmemelidir. Çünkü felsefe derin düşünmedir, ilme dayanır. Ancak felsefe ilime karşı ilimlere uygun olmak ve onlarla çelişkiye düşmemek zorundadır.¹⁴³ Gökalp ilim konusu değerlendirirken, felsefenin bölümlerinden de bahsetmiştir. Ona göre Allah nedir? Madde nedir? türünden sorular metafiziğin konularıdır ve bunlarla bilimsel felsefe uğraşmaz. Bilimlerden gelen verilerin bir merkezde toplanmasından oluşan metafizik birçok meseleyi çözer ve çözemedikleri hakkında çözülemez yargısına varır. Gökalp, bilimler felsefesiyle ilişkili ve hakikatin araştırılması için kullanılan mantığı, felsefenin bir kısmı olarak görmüştür. Felsefenin diğer kısmı olan

¹⁴⁰ Ayhan Bıçak, Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, Ziya Gökalp, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:334

¹⁴¹ Münir Dede, Felsefe Dersleri, Editör: Hasan Ali Kasır, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf:27

¹⁴² Bıçak, a.g.e., sf:335

¹⁴³ Süleyman Hayri Bolay, Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf: 409

ahlak ise estetik ihtiyaçlar ve psikolojik ihtiyaçlardan meydana gelir ve bilgi felsefesi onun tabiatını, kaynağını ve sonucunu arar, buna da değerler felsefesi adı verilir. Bir de hayatın, maddenin, ruhun, vicdanın; bunların mahiyetini, kaynaklarını ve sonuçlarını inceleyen varlık felsefesi vardır. Bütün bunları inceleyen, psikoloji ve sosyolojiye dayanan felsefeye şuur felsefesi adı verilir. Çünkü bunların hepsi zeka, şuur ve insan vicdanıyla oluşacaktır. Bu nedenle bütün felsefe kitapları önce psikolojiyle başlar, sonra mantık, din, estetik ve metafiziğe geçer.¹⁴⁴ Felsefi düşünce eleştirel bir düşüncedir; yani kendisine veri olarak ele aldığı her türlü malzemeyi aklın eleştirisi süzgecinden geçirir.¹⁴⁵

Felsefeyi genellikle olumlu bir uğraş olarak yorumlayan Gökalp “İnsan Telakkisi” adlı yazısında, felsefenin bazı sistemlerinin faydalı, bazılarının muzır (zararlı) olduğunu bildirmiştir. Ona göre ruhçuluk, mefkurecilik, akılcılık, yakıncılık gibi felsefeler, insan telakkisi müspet olduğundan, terbiye açısından faydalıdır. Hayatı bir mekanizmadan, ruhu dimağın (beyin, bilinç) bir ifrazından ibaret gören maddecilerin felsefe görüşleri ise terbiye açısından sakıncalıdır. Bedbinlerin (karamsar, kötümser), reybinlerin (şüpheli), fertçilerin felsefeleri de olumsuzdur ve bu felsefi anlayışlardan sakınmak gerekir.¹⁴⁶

İnsanın gözü iki karşıt sebepten bulanır. Biri aydınlıktan karanlığa geçişte olur, öbürü de karanlıktan aydınlığa geçişte.¹⁴⁷ Gökalp’e göre filozofluğun bir tek faydası (yararlılık, kazanç) vardır ki, o da içini şen tutmaktır. Filozoflukta hırs, gurur, tefahür (övünme) gibi duygular bulunmaz. Bu hisler bulunmayınca da insan dışarıdaki alemin düşüncelerine kulak asmayı bilir. Çünkü bir adamı başkalarının düşüncelerine esir eden tefahür gibi, hırs gibi duygulardır. Her filozof insanlarla ilgili doğruları araştırmayı amaçlar. Bu araştırma; doğumu, ölümü, inanmayı, sevmeyi, aileyi, işi, acıyı ve her şeyi kapsayabilir. İnsan bununla bağıntılı olarak ümitli olmayı, yapmayı ve bilebilmeyi sorgular.¹⁴⁸ Filozoflar başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik edenler değil, hakikatin araştırma usulünü bilen ve bunu bizzat tatbik

¹⁴⁴ Ayhan Bıçak, Ziya Gökalp’in Felsefe Anlayışı, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, Ziya Gökalp, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:335

¹⁴⁵ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf: 28

¹⁴⁶ Bıçak, a.g.e., sf:335

¹⁴⁷ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:518

¹⁴⁸ Louis Millet, *Metafizik*, Çeviren: Talip Karakaya, Elis Yayınları, Ankara 2004, sf: 99

edebilenlerdir.¹⁴⁹ Gördüğümüz üzere felsefe hakkında verdiği açıklamalara bakıldığında, Gökalp'in felsefeyi çok geniş bağlamlarda kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda ilimlerin anası, toplumsal sorunlarla uğraşan umumi bir ahlak, iradenin ulvi gayelerini araştıran disiplin, aklın kalbi yorumlama tarzı, hakikati arayış bağlamlarında felsefe ve filozof terimleri kullanılmıştır.¹⁵⁰ Felsefi düşünme, mantıksal akıl yürütmeleri ve çıkarımları takip edebilme yeteneği gerektirir. Ayrıca düşüncelerle farklı şekillerde oynayarak onların sizi nereye götürdüğünü görebilmeyi gerektirir. Bunların yanı sıra felsefi düşünmede, eleştirileri ve karşı delilleri önceden fark edebilmek önemlidir. Felsefi düşünmenin ayrılmaz özelliklerinden biri de tarafsız bir objektifliğe sahip olabilmek için önyargılarınızı ve sahip olduğunuz kavramları gerektiğinde bir kenara bırakıyor olmanızdır.¹⁵¹

Değerlendirmelerimizde de ifade ettiğimiz gibi, Gökalp'e göre çağdaş bir millet olabilmek için ilim zorunludur. Bu doğrultuda çağdaş bir millet müspet ilimlerle düşünmeli ve felsefeye değer vermelidir.¹⁵² "İlme Doğru" adlı yazısında Gökalp için ilim, mazideki hadiselerden istidlalen (çıkartım) ve istikbaldeki vak'aları keşfeden bir meleke-i fazıladır. İlim bize, toplumun bütün fertlerini müşterek (ortak) kanaatlerle birbirlerine bağlaması yanında iyi ile kötüyü de gösterir. Asri bir devlet, bir halk hükümeti olduğu kadar, aynı zamanda bir ilim hükümetidir. Asri bir millet sanaysiz, sağlık sektörü, şimendifersiz (demiryolu), elektriksiz, refahsız kalamaz. Bu yüzden bütün sorunların çözümü için ilme doğru gitmek gerekir. Gördüğümüz üzere, Gökalp'in ilimle ilgili ortaya koyduğu veriler, ilmin felsefeyle olan bağlılığının yanı sıra, ilmin nasıl bir yapıya sahip olduğu ve ilmin nasıl yapılacağını tartışıp sergilemekten çok, ilmin kurumlaşmış bir yapı olarak modern toplumdaki önemini ve değerini bize göstermektedir.¹⁵³ İlim düşüncüsü hürdür ve tarafsızlıktan ayrılmaz. Alim, değerlendirmelerini kendi menfaat ve duygularından olduğu gibi yabancı otoritelerin tesirinden de korur.¹⁵⁴

¹⁴⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Yeni Matbaa – İstanbul, 1966, sf:50

¹⁵⁰ Ayhan Bıçak, *Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı*, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, sf:336

¹⁵¹ Jeremy Stangroom, *Felsefe*, Çeviren: Ferit Uslu, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2011, sf: 7

¹⁵² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, sf: 525

¹⁵³ Bıçak, a.g.e., sf:338-339

¹⁵⁴ Nurettin Topçu, *Mantık*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, sf:61

1.3. Din ve Metafizik

Ziya Gökalp kendi sisteminde dine büyük bir yer ve önem vermiştir. Gökalp'in toplum hayatında dine büyük bir önem vermesinin sebebi, bütün içtimai yani toplumsal müesseselerin kaynağının din olduğunu ve hepsinin ondan çıktığını söylemesinden dolayıdır.¹⁵⁵ İnsan, ayağını yere basmadan duramaz. Ruhunu da Allah'a dayandırmadan yaşayamaz. Dua ve tevekkülden ayrılmayan bir ruha gam ve sıkıntı giremez.¹⁵⁶ Gökalp için din hem bir inanç sistemi hem bir sosyal sistem hem de bir ahlak sistemi demektir.¹⁵⁷ Din, insan ve dünya ile ilgili olan her şeyi, insanın başından geçen bütün olayları, herhangi bir şekilde yorumlamaya, anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışır. İşte dini de bilim ve felsefeden ayıran nokta, her şeyi kendine göre yorumlaması ve her şeye bir anlam vermesidir. Çünkü bilim ve felsefe varolan şeylere bir anlam vermekten, her şeyi yorumlamaktan ve açıklamaktan sakınırlar. Fakat bilim ve felsefenin durakladığı yerde, din hiç sakınmadan yürüyebilir. Her şeye bir yorum, bir açıklama getirerek insanları teselli eder, onlara bir umut verir; hayatın katı taraflarını yumuşatır ve kutsallaştırır. En ağır felaketler bile dinde bir karşılık bulur. Çünkü din için her şey anlam doludur, felaketlerin, çekilen acıların bile bir anlamı vardır. Aynı zamanda insana hayatta izleyeceği yol, kendisi ve kosmos (evren) hakkında bilgi verir. Birçok durumlarda dinsel öğütler, dinsel konuşmalar insanlar için biricik bilgidir.¹⁵⁸ Din, insanların (maddi – mavevi) çevresini bir algılama sistemidir. İnsana hazır bilgiler sunar, nerede ve hangi konumda bulunduğunu işaretleyerek bir kimlik belirler.¹⁵⁹

Gökalp'e göre kederli ve ümitsiz zamanlarda Allah'a sarılmalı. Başka çare yoktur. Allah'a sarılmak iyiliği sevmek demektir. Ama önce kalbini temizlemeli, çünkü kalbini temizlemeyen insan Allah'ı oraya davet edemez. İnsan ancak fenalıktan nefret edip iyiliği sevmeye başladıktan sonra kalbini Allah'a açabilir, ruhunu O'na gösterebilir.¹⁶⁰ En doğru şekilde düşünüp hissetmeye başlarsanız,

¹⁵⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:133

¹⁵⁶ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:176

¹⁵⁷ M. Cem Şahin, *Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din*, Eğitim ve Kültür, Ekev Akademi Dergisi, Sayı:48, 2011, sf:391, (385-400)

¹⁵⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, sf: 292

¹⁵⁹ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, sf:130

¹⁶⁰ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:135

sağlıklı bir bedene ve huzurlu bir zihne sahip olmanız kaçınılmaz bir sonuçtur.¹⁶¹ Din, insan üstü kaynağı ve mahiyeti ile insana küçüklüğünden itibaren iman, ümit, sevgi, şefkat, merhamet, fedakarlık, metanet, sabır ve kardeşlik duygusu vermektedir.¹⁶² Halkımızın dinsel hayatını incelersek görürüz ki, tapınılanlar arasında en çok dinsel coşum duyulanlar, namazlardan sonra ana diliyle yapılan içten yakarışlardır. Müslümanların camiden çıkarken büyük bir coşku ve gönül doyumuyla çıkmaları, her bireyin kendi vicdanı içinde yaptığı bu içsel yakarışların sonucudur.¹⁶³ Din, genel ahlaktan daha üstündür. Çünkü ahlak insanı ‘‘fazilet’’ e kadar yükseltebilirken, din onu ‘‘evliyalık’’ denilen kutsi makama kadar yükseltir.¹⁶⁴ Din hiçbir zaman herhangi bir zümrenin sömürme aracı olmamalıdır. Çünkü bu durum dinin kutsallığı ile bağdaşmaz. Böyle bir durumda dinin ona inanan insanlara yararından çok zararı dokunur. Ve insanları doğru yoldan alarak çürük inançlara ve yalnız çıkar sağlayan inançlara sürükler. Bu nedenle dinin kutsallığı korunmalı ve o herhangi bir geçim kaynağı veya sömürme aracı olarak kullanılmamalıdır.¹⁶⁵ Böyle bir durum ahlaka da aykırıdır. Din bize her zaman ahlakı öğütler. Ahlaki değerlerde bize her zaman ‘‘iyi’’yi verir. Ahlaki değerler, manevi değerler dinin bir parçasıdır.¹⁶⁶ Düşüncede ‘‘doğru bilgi arayışı’’, ‘‘doğru davranış arayışı’’ insanların din ile iç içe olmasını sağlamıştır.¹⁶⁷ İnsanın dünyadan ayrı bir varlığı yoktur ve yine içinde yaşadığı dünya da kişinin onu algılayışından bağımsız değildir.¹⁶⁸ Din müessese olarak, insanlara ve cemiyetlere hitap etmek ve onlardaki bozuklukları düzeltmek gayesiyle gelmiştir. Bu bakımdan din, kesin itikadları (inanç) ve feyizli ibadetleriyle ruhları coşturur, birbirine bağlar ve samimi bir saadet verir.¹⁶⁹

Din de ilim gibi, kıymeti yemişinden belli olan bir ağaçtır. Din ağacının da yemişi ahlaktır. Babalarımız, dedelerimiz hep dindarlıkları sayesinde ahlaklı bir hayat yaşamışlardır. Bu doğrultuda Gökalp’e göre bizimde rehberimiz hem ahlaklı

¹⁶¹ Joseph Murphy, *Bilinçaltının Gücü*, Çeviren: Aysun Babacan, Öteki Yayıncılık, İstanbul, 2000, sf:31

¹⁶² Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp’in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:136

¹⁶³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, Sf:165

¹⁶⁴ Bolay, a.g.e., sf:134

¹⁶⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, sf: 292

¹⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, sf: 527

¹⁶⁷ Sevim Tekeli – Esin Kahya – Melek Dosay – Remzi Demir – Hüseyin G. Topdemir – Yavuz Unat – Ayten Koç Aydın, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, sf:100

¹⁶⁸ Banu Yazgan İnanç – Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016, sf:334

¹⁶⁹ Bolay, a.g.e., sf:134

bir din hem de ahlaklı bir ilim olmalıdır.¹⁷⁰ Gökalp, gerçek olan kutsal duygulara ‘‘din’’ der. ‘‘Kur’an’’ ı bu gözlükle okur, olayları bu gözlükle yorumlar. Ona göre din duyguları halkın vicdanında canlı olarak yaşıyor. Din ile ahlak arasındaki bağa da değinerek, dinin tam bir ahlak olduğu kanısında bulunduğu için, dinsel ‘‘vecd’’e en büyük ahlaki önemi veriyor.¹⁷¹ İnsanın aşkın varlıkla gerçek ilişkisi, dünyaya özgü veya kutsal olmayan bir nesnece sınırlandırılmış, dünyada bulunan kutsal bir varlık biçiminde, her zaman dinle bağlantılı kalmıştır. Ve neredeyse bütün insanlık dünde gerçeklik ve özlülük konusunda uyarıcı bir kanıt aramadan dine bağlı kalarak yaşar.¹⁷² Gökalp, insanın seciyeli (huy, karakter) ve karakterli olmasında, irade kazanmasında ve yüksek şahsiyet sahibi olmasında dini terbiyeyi esas almaktadır.¹⁷³

Din toplumsal bir olgu olarak insan yaşamını derinden etkileyen bir gerçekliktir. Öyle ki dinsiz bireylere rastlansa bile, gerçek anlamda dinsiz bir topluma ne günümüzde ne de geçmişte rastlamak mümkündür. Ayrıntılarıyla değinecek olursak din, konusu açısından mutlak gerçeklik (Tanrı) karşısında insanın ve evrenin konumunu, insanın önemini ve görevini tayin eden bir sistemdir. Bu sistemin temelinde Tanrı’ya olan inanç bulunmaktadır. Bu inanç, varlığı tartışmasız kabul edilen, Tanrı’nın insanlar arasından seçtiği birtakım elçiler (Nebi, Rasul) aracılığıyla bildirdiği hakikatlere şüphe duymaksızın inanma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu hakikatler aynı zamanda birer kesin bilgi ifade etmektedirler. Elçilerin (Peygamberler) bu bilgilenme biçimlerinin kaynağında vahiy denilen, yüksek bir ilham bulunmaktadır. Ve elçiler (Peygamberler) kendilerine vahyedilen gerçek bilgilerin diğer insanlar tarafından kuşkusuz bir şekilde kabul edilmesini ve onlara uygun olarak yaşanmasını istemişlerdir.¹⁷⁴

Dua ve tevekkülden ayrılmayan ruha, gam ve kasvet (sıkıntı) giremez.¹⁷⁵ Gökalp her şeyden önce inanmış bir müslüman olarak, din deyince evvela İslam’ı anlamaktadır. O, dinin ferdi hayatta oynadığı rolü ortaya koymak ister. Bunun için meseleyi, ferdi şahsiyetin gelişmesi noktasından ele alır ve dine, ferdin ruh

¹⁷⁰ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp’in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:157

¹⁷¹ Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sf:73

¹⁷² Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?* Çeviren: İsmail Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2010, sf: 273

¹⁷³ Süleyman Hayri Bolay, *Ziya Gökalp’in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:136

¹⁷⁴ Münir Dede, *Felsefe Dersleri*, Editör: Hasan Ali Kasır, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf: 24-25

¹⁷⁵ Bolay, a.g.e., sf:136

dünyasındaki bıraktığı derin tesirler açısından bakar.¹⁷⁶ Din Tanrı tarafından belirlenmiş ve elçileri aracılığıyla insanlara tebliğ edilmiş birtakım kurallardan oluşmuştur. Bu kurallar insanların hem iç hem de dış yaşantılarını düzenleyici biçimdedir. Aynı zamanda insanların Tanrı'yla olan ilişkilerini düzenleyen bir takım ibadet ve davranış biçimlerini de içermektedir. Bu bağlamda dinin bütün kuralları emir-yasak ve tavsiye olarak nitelenebilecek ilahi kaynaklı buyruklardır. Ama bu buyruklarında insanların toplumsal ve ferdi yaşamlarını da düzenleyecek nitelikte olduğunu da unutmamak gerekir.¹⁷⁷

Gökalp'in asıl maksadı, dinin ferdi hayattaki rolünü basamak yapıp toplum hayatındaki rolüne ve tesirlerine yeni bir izah tarzı getirmektir.¹⁷⁸ Çünkü din, ahlaki geliştirir ve destekler; insanların ahlaklılık düzeyini de yükseltir ve kemale erdirir. İman ve ibadet sahibi insanın aynı zamanda iyi huy ve erdem sahibi olmasının, yaratanın hakları yanında yaratılanın haklarını da gözetmesi ve adaleti ayakta tutmasını, yaratıcıya iman ve ibadet yanında, yaratılmışa da iyilik ve ihsanda bulunmasını, yaratandan ötürü yaratılanı sevmesi ve saymasını, dini konular dahil hiçbir konuda haddi aşmamayı, ölçülü yaşamayı bilmesini, kısacası aklı ve imanlı olduğu kadar erdemli ve mutlu olmasını sağlar.¹⁷⁹

Biz genellikle insanları belirli zamanlarda ya da uzun periyotlar süresince, belirli ruhsal durumlar içinde betimleriz. Örneğin bir kişinin bunalımlı, mutlu, iletişimsiz ya da huzursuz olduğunu ya da günlerce böyle kalmış olduğunu buna istinaden söyleyebiliriz.¹⁸⁰ Gökalp'e göre imanı kuvvetli olan insanların feragat ve sekineti de (gönül rahatlığı, huzur) daha fazla olduğu gibi şahsiyetleri de daha kuvvetlidir.¹⁸¹ Ayrıca din, insanların bir arada barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlamakla kalmayıp, onlara dünya hayatının gerçeklerini göstermek gibi yüce bir göreve de sahiptir. Ancak insanlar kendi çıkarları ve dünyevi tutkuları için hareket

¹⁷⁶ Süleyman Hayri Bolay, *Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:134

¹⁷⁷ Münir Dede, *Felsefe Dersleri*, Editör: Hasan Ali Kasır, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf: 25

¹⁷⁸ Bolay, a.g.e., sf:136

¹⁷⁹ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2012, sf:183

¹⁸⁰ Gilbert Ryle, *Zihin Kavramı*, Çeviren: Sara Çelik, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011, sf:190

¹⁸¹ Bolay, a.g.e., sf:136

etmeye başladıkları zaman kargaşa ve problemlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olacaktır. Bu durum ise dinden değil, insan faktöründen kaynaklanır.¹⁸²

Yaşamımız içerisinde umutsuzluk, karamsarlık gibi durumlar söz konusu olabilir. Ancak bu durumlar geçicidir. Birçok insan kendilerine ve içinde yaşadıkları dünyaya yabancılaştıkları zaman, kaygı ve umutsuzluktan şikayet ederler. Bu kişiler kendilerine ilişkin açık ve net bir imaja sahip olamamanın yanı sıra kendilerine uzak ve yabancı görünen bu dünyada yalıtılmışlık duygusu yaşar.¹⁸³ İnsanı manen tatmin eden, ona en kalıcı ve en tatmin edici değerleri veren din, insanı mesud etmekte ve mutlu kılmaktadır. Bunun için iman ve ibadetlerle dini duygu daima kuvvetlendirilmelidir. Çünkü eğer bu duygu vicdanlarda zayıflarsa herkesin bu müesseseden beklediği şefkat, vecd, sevgi ve sevinç de kaybolur.¹⁸⁴

Gökalp, en iyi dinin Allah'ı en çok sevdiren din olduğunu söylüyor. Allah'a inanan, onu seven ve ona tam anlamıyla bağlanan kişi ne sinirli olur ne de bunalıma düşer.¹⁸⁵ Bazı olayları yaşamak ya da yaşamamak bizim elimizde değildir. Ancak bu olayların etkisinden kurtulmak ya da kendimizi karanlığa kapatmak bizim elimizdedir.¹⁸⁶ Din, yaşamın çeşitli görünümünün arkasında bulunan genel ilke ve düşünceleri anlama ve algılama yönünde bir işlev yüklenir.¹⁸⁷ İnsanın Tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını karşıladığı ve bunun dua ve ibadet gibi formlarla ifade edildiği görülür.¹⁸⁸ Gökalp, toplum hayatının temellerini dinin teşkil ettiğine inanır. Dinin mahiyeti normal hayatın üstünde olsa da din sadece insanlara gelmiştir. Bu bakımdan din kesin itikatler (inanç), feyizli ibadetleri ruhları vecd içinde coşturur, birbirine bağlar ve samimi bir saadet verir. Dini hayat budur. Din, insanı manen (içsel olarak, kişinin iç dünyası) tatmin eder, ona kalıcı değerler verir. Bunun için dini duygu, iman ve ibadetler ile daima kuvvetlendirilmelidir.¹⁸⁹ Ayrıca dinin rolü sadece fertlere şahsiyet vermekten ibaret değildir, toplumlara da şahsiyet verende bizzat dindir. Din, fertlere en yüksek şahsiyeti evliyalardan vasıtasıyla kazandırırken, toplumlara ise

¹⁸² Emre Dorman, *Din Neden Gereklidir?* İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016, sf:21

¹⁸³ Banu Yazgan İnanç – Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016, sf:335

¹⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:134

¹⁸⁵ A.g.e., sf:135

¹⁸⁶ Mehmet Erol Kuloğlu, *Dayanacak Gücün Kalmadığında da "SABRET"*, Tutku Yayınevi, Ankara, 2015, sf:7

¹⁸⁷ Metin Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi*, Elis Yayınları, Ankara, 2015, sf:11

¹⁸⁸ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, sf:129

¹⁸⁹ Bolay, a.g.e., sf:451

şahsiyetini peygamberler vasıtasıyla kazandırmaktadır.¹⁹⁰ Diğer yandan ölümden sonra ruhun durumuna ve uhrevi (ahiret) hayatı ne suretle tasavvur edeceğimize gelince, bunlar birtakım meselelerdir ki, aklın ötesinde kalır ve metafizik onları karıştırmaktan bir fayda elde edemez.¹⁹¹

Metafiziğin konusu ise farklı bilimlerin ulaşp da çözümüne muktedir olamadıkları meseleleri ele almaktır.¹⁹² Metafizik, gerçekliğin nihai doğasını araştırır. Bu öyle bir konudur ki, ele avuca gelmez ve birçok felsefi sohbetlere fırsat verir. Ve metafizik adı altında filozoflar, Tanrının varlığı, zamanın yapısı, nedensellik ilkesi ve varlığın özü gibi konular üzerine düşünmüşlerdir.¹⁹³ Felsefe tarihinde uzun bir geçmişi olan “metafizik” felsefeciler arasında önemli tartışmalara yol açmış bir felsefe sorunudur. Metafizik sorunun felsefede ilgi çekici bir tartışma odağı olmasında başta gelen etkenlerden biri metafiziğin genellikle araştırma alanı olarak anlaşılmış olmasıdır. Tarihsel oluşumu içinde daha çok bir araştırma alanı sayılan metafizik kimi zaman gerçekliği veya varolanın ya da varlığın yapısını inceleyen bir alan olduğu düşünüldüğü vakit ontoloji ile iç içe girmiş ve insanın bilme etkinliğinin araştırılması söz konusu edildiği vakit “bilgi kuramı” ile bütünleştirilmiştir.¹⁹⁴

Hiçbir varlık yokluktan çıkmaz. Her varlığın başlangıcı bir değişmeden ibarettir. Öyleyse her şeyin aslında, tek ve öncesiz bir madde var. Her şey ondan çıkar ve her şey ona döner.¹⁹⁵ Metafiziksel gerçek değişmez, o yalnız akılcı gerçektir.¹⁹⁶ Ruhun ne olduğu ruhla beden arasındaki ilişkiler, ruhun ölümsüzlüğü, evrenin yapısı ve oluşumu gibi konular metafiziğin başlıca araştırma alanlarını oluşturan yani varlığın özü ve ilk nedenleri araştırma sahasıdır.¹⁹⁷ Açıklama yapacak olursak, metafizik ilk olarak bilginin değeriyle ve sınırıyla; doğru ve yanlışla ilgili meseleleri içerir. Bunların incelenmesi, eleştirel metafiziği meydana getirir. İkinci

¹⁹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:136

¹⁹¹ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Meşkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:163

¹⁹² Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:872

¹⁹³ Jeremy Stangroom, *Felsefe*, Çeviren: Ferit Uslu, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2011, sf:20

¹⁹⁴ Sevgi İyi, *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, sf:7

¹⁹⁵ Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, sf:26

¹⁹⁶ Louis Millet, *Metafizik*, Çeviren: Talip Karakaya, Elis Yayınları, Ankara, 2004

¹⁹⁷ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:30

olarak maddenin varlığı ve tabiyatı meselesini, hayatın kaynağı meselesini, ruhun tabiyatı ve mukadderatı meselelerini içerir. Bunların incelenmesi de varlık metafiziğini meydana getirir. Üçüncüsü, Allah'ın varlığıyla ve alem ile olan ilişkileri ile ilgili meseleyi içerir. Bu meselenin incelenmesi de dini metafiziği meydana getirir.¹⁹⁸ Metafiziğin tarifleri ile mutlak hakkındaki düşünceler kendi aralarında mukayese edilecek olursa, görünüşteki ayrılıklarına rağmen, filozofların bir şey bilmek konusunda derinden derine farklı olan bu iki bilme tarzını birbirinden ayırt etmekte mutabık oldukları görünür. Bunlardan birincisi bir şeyin etrafından dönüştürüp dolaşmayı, ikincisi ise katılmayı ve ona nüfuz etmeyi tazannum (içermek, kapsamak) eder. İlki kendisinden hareketle söz konusu şeyi bilmeye vasıta teşkil eden görüş ve sembollere istinad eder, ikincisi ise hiçbir görüş ve sembole dayanmaz.¹⁹⁹

Günlük hayatta şüpheli gördüğümüz bilgilerimiz olduğu gibi, mutlak bir itimatla kabul ettiğimiz ve en küçük bit tereddüt yapmaksızın, davranışlarımızı onlara göre düzenlediğimizi bilgilerimiz de vardır. Bunlar bilimsel mahiyete sahip bilgilerdir ki, ne kadar iyi anlarsak, onlardan o kadar az şüphe ederiz ve yine ortak duyunun bilgileridir ki, her gün bunlara yeni bir tasdik delili ilave ederiz. Bilginin değerinin ve sınırlarının sorgulanması, bütün felsefe sistemlerinin derinlerinde bulunan ruhlarımızın bir ihtiyacına karşılık gelir.²⁰⁰ Bilimin verilerini kullanarak analiz sonuçlarından yola çıkan metafizik pozitif bir bilimdir. Bu yol ile hakikatin bizzat kendisine ulaşmaya çabalar. Ancak metafizik, bilim gibi kesin, ispatlanmış ve herkesin kabul ettiği sonuçlara ulaşmıyorsa veya güçlükle ulaşıyorsa, tecrübeyi sonuna kadar takip ederek elde ettiği sonuçlar daima geçici ve tamamlanmamış, tartışılacak ve tabi olarak muhtemel konular gibi görünüyorsa bu onun bilim gibi soyut fenomenlerin soyut kanunlarını kurmak yerine, somut ve bireysel karmaşıklığı içinde gerçekliği kendine ulaşmasını amaçlamasındandır. Oysa gerçek bir objenin eksik bilgisini elde etmek, az veya çok yapay bir objenin tam bilgisinden daha iyidir. Bu anlamda metafizik, yarar gözetmeyen, en pozitif gerçeğe en yakın bir zihin için, en somut, araçsız olarak en fazla anlaşılabilir bilimdir. Metafizik sadece özel bir

---

¹⁹⁸ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:872

¹⁹⁹ Bergson – Heidegger – Marcel – Guenon, *Metafizik Nedir?* Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, sf:35

²⁰⁰ Gökalp, a.g.e., sf:874

bilimin sembollerinin ödün vermez seyrine ve çalışmasına dalarak körlermiş olan zihinlere kuruntucu olarak görünür.²⁰¹

Varolanı varolan olarak inceleyen ilk felsefe olan metafizik; Gerçeklik nedir?, Evren tek midir, yoksa çok mudur?, Varlığın temel özelliği nedir, zaman nedir, uzam nedir, töz nedir, olgu nedir, aynılık, benzerlik veya özdeşlik nedir, evrenin amacı var mıdır, Dünya bir süreç midir, Tanrı var mıdır? gibi sorulara yanıt arayan bir disiplindir.²⁰² Yani Allah'ın varlığı ve alem ile olan ilişkileriyle ilgili meseleleri de ele alan metafizik, bu sorulara yanıt vermeye çalışır.²⁰³ Aristoteles'in ilk felsefe adını verdiğini felsefi araştırma alanına, kendisinden sonrakiler metafizik adını vermiştir. Diğer yandan yeni-pozitivistlerin görüşüne göre de her türlü felsefe metafiziktir. Bilimsel olarak doğrulanamayan her türlü düşünce, araştırma metafiziktir. Felsefenin de bu tür önermelerden meydana geldiği açıktır.

Düşünürlerin görüşlerinden hareketle konuya açıklık getirecek olursak, örneğin Immanuel Kant, metafiziği insan ruhunun doğasını, Tanrının varlığı, özgürlük, evrenin nihai yapısı gibi sorunlarla ilgilenen felsefe dalı olarak görmekteydi. Varlığı madde olarak gören maddecilere göre ise var olan her şey bize başka türlü görünse bile o şey maddedir veya maddi bir şeydir. O halde, madde değilmiş gibi görünen şeylerde aslında son tahlilde maddeye geri götürülebilir. Veya ona indirgenebilir. Materyalizmin çeşitli türlerinden de söz edecek olursak, Demokritos atomcu materyalizmin temsilcisidir. Ve ona göre, gerçek dünyanın nihai yapı taşları, her şeyin kendisinden meydana geldiği ve kendisine ayrıştığı bölünmez fiziksel gerçeklikler olan atomlardır. Atomlar farklı büyüklüklerde, farklı biçimlerde dirler. Örneğin bazıları küp, bazıları piramit şeklindedir. Bazıları yuvarlak, bazıları çengellidir. Onların ortak özellikleri, bölünemez, parçalanamaz, içlerine nüfuz edilemez olmaları, boşlukta yer kaplamaları ve sürekli hareket halinde olmalarıdır. O halde, var olan en son şeyler hareket halinde olan ve boşlukta yer işgal eden gözle görünmez fiziksel gerçekliklerdir. Evrendeki her nesne, boş uzayda dağıtılmış olan bu atomların birleşiminden başka bir şey değildir. Yani örneğin taşlar ve masalar gibi cansız nesnelerin yanında canlı şeyler, hatta insan zihni veya ruhu da atomlardan meydana gelmişlerdir. O halde duygu, zihin, ruh gibi maddi nitelikte olmadığı

²⁰¹ Jacques Chevalier, *Metafizik*, Çeviren: Murtaza Korlaelçi, Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı:39, 2004

²⁰² Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, sf:71

²⁰³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:872

düşünülen şeyler de aslında maddidirler ve atom bileşimlerine indirgenebilirler.²⁰⁴ Dış dünyanın varlığı kendi varlığımız kadar kesindir ve pratik hayat bu hususta şüphe etmeye asla müsaade etmez.²⁰⁵ Nesnelerin yeterli bir sorgulama yapılmadan takdir edilmesi doğru değildir, hesapsızdır. Bu kusur da batıl fikirlerimizden ve ihtiraslarımızdan kaynaklanır.²⁰⁶

Demokritos için atom, yalnızca maddesel bir dayanak demektir. Atomlar, her şeyin kendisinden çıktığı, her şeyin kendisine ayrışıp çözüştüğü doğanın tözüdürler.²⁰⁷ Demokritos' a göre hareket atomların asli özelliğidir. Onun zamanda bir başlangıcı yoktur. Atomlar boşlukta kütlelerine bağlı olarak farklı hızlarla düşerler. Bu düşüşte büyük olanlar küçüklerine çarparak onların yönlerini değiştirir. Böylece sonsuz bir vurma ve çarpmalar dizisi başlar. Sonuç olarak etrafımızda gördüğümüz her şey bu vurma ve çarpmaların ürünüdür. Öte yandan bu düşme, çarpma, birleşme olaylarında hiçbir şekilde bir tesadüf söz konusu değildir. Bütün bunlar mekanik bir zorunlulukla ortaya çıkarlar. O halde, Demokritos evrenden her türlü rastlantıyı kovar; onun yerine her şeyin birbirine zorunlu olarak bağlı olduğu tam olarak belirlenmiş bir olgular ve varlıklar topluluğunu koyar. Yani Demokritos' a göre var olan her şey maddedir, maddi değilmiş gibi olan olaylar veya varlıklarda maddenin hareket ve değişmelerine indirgenebilirler. Evrende hiçbir rastlantı yoktur, herşey belirlenmiştir ve zorunlu olarak meydana gelir. Her şey mekanik bir nedensellik sonucu ortaya çıkar.²⁰⁸ Madde, sınırsız bir surette değişen fakat asla yok olmayan daimi bir töz gibidir.²⁰⁹ Görünmez ve sayısı sonsuz olan atomlar genellikle aynı tabiattadır ve sınırsız bir surette değişmiş şekiller arz ederler. Atomlar değişmez, bölünmez ve parçalanamazdırlar.²¹⁰

Thomas Hobbes ise atomcu bir madde anlayışına sahip değildi. O, farklı olarak hareketin olması için boşluğun olması gerektiğine inanmaz. Ona göre madde cisimdir. Cisim ise düşünceden bağımsız olarak uzayın bir parçasını dolduran varlık; eni, boyu, derinliği olan bir şeydir. Dünya cisimseldir, yani cisimdir ve cismin

²⁰⁴ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf:100-101

²⁰⁵ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:886

²⁰⁶ A.g.e., sf:885

²⁰⁷ Karl Marx, *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Sol Yayınları, Ankara, 2000, sf:56

²⁰⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf:101-102

²⁰⁹ Gökalp, a.g.e., sf:886

²¹⁰ Gökalp, a.g.e., sf:888

boyutlarına (en, boy, derinlik) sahiptir. Dolayısıyla evrenin her parçası cisimdir ve cisim olmayan şey evrenin bir parçası değildir.²¹¹ Karl Marx ise evrende bulunan her şeyi, onda iş gören fiziksel güçlerin bir sonucu olarak açıklar. Yalnız bu güçler, mekanik olmaktan çok, diyalektik bir tarzda iş görürler. Diğer yandan varlığın maddi yapıda olmadığını, zihinsel veya ruhsal bir şey olduğunu ileri süren idealist filozoflar gözümüze çarpar. İdealizm kelimesinde bulunan 'idea' nın kelime anlamında düşünce, fikir, düşünce ile kavranılan ve düşüncenin konusu olan tasarım anlaşılır. Yani en basit hali ile idealizm felsefede düşünce veya düşünülen şeyler gibi gözle görülmeyen, elle tutulmayan, uzay ve zamanda yer kaplamayan şeylerin, yani kısaca duyusal, maddi veya fiziksel olmayan şeylerin varlığını kabul etmektir. Ayrıca konuya istinaden değinecek olursak, idealizmin kurucusu olarak kabul edilen Platon'un problemi de Herakleitosçu oluş teorisine dayanan sofistlerin, bilginin imkanını reddeden görüşlerini aşabilmektir. Herakleitos her şeyin aktığını ve evrende kalıcı hiçbir şeyin olmadığını ileri sürerek, sofistlerde bu görüşü temele alarak bilginin imkanını reddetmişlerdir.²¹²

Bilginin değerinin ve sınırlarının sorgulanması, bütün felsefe sistemlerinin derinlerinde bulunan ruhlarımızın bir ihtiyacına karşılık gelir.²¹³ Diğer taraftan aralarında Aristo, Descartes ve Spinoza' nın bulunduğu bir grup düşünürde varlığın hem madde ruh olduğunu ileri sürerek, içinde yaşadığımız dünyanın gerçek dünya olduğunu ve akılsal dünyanın da bu dünyanın içinde bulunduğunu söyleyerek düalist bir tutum sergilemekteydiler.²¹⁴ Görüyoruz ki, madde herkes tarafından sınırsız bir suretle değişen, fakat asla yok olmayan daimi bir töz gibi kabul olunur.²¹⁵ Bazen doğru olan fikirlerimizi yanlış olanlarla karıştırabiliyoruz. Bu durum fikirlerimizin bazen birbirine çok benzemesinden kaynaklanır. Ancak bu hatalar çelişki değildir.²¹⁶

Metafizik; hangi alana ait olursa olsun ister varlık ister bilgi fenomenleri ile olsun, varlığın doğasını, varlık ile zihin arasında ki bağlantıyı, niteliği, olasılığı ve gerçekliği ele alarak inceler ve araştırır.²¹⁷ Bu anlamda deneylenemeyen duyulara açık olmayan alanla ilgilenir. Metafiziği reddetmek varolanı parçalayarak sadece

²¹¹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf: 102

²¹² A.g.e, sf:106

²¹³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:874

²¹⁴ Arslan, a.g.e., sf:111

²¹⁵ Gökalp, a.g.e., sf:886

²¹⁶ Gökalp, a.g.e., sf:885

²¹⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, Sf:297

duyulara açık olan kısmını kabul etmek anlamına gelir. Onu reddetmek düşünceye sınır çizmek anlamına gelir. Metafiziği reddetmek aynı zamanda felsefeyi işsiz bırakmak anlamına da gelir. Bu durumda disiplinler arası perspektifin yitirilmesine sebep olur.²¹⁸

1.4. Ruh ve Beden

Ortak duyu fiziksel hayatın üstüne psikolojik hayatı koyuyor. Bedenin üstüne canı, ruhu koyuyor. Canı ruhun üstüne koyuyor, çünkü onun gözünde ruh, zamanda ve mekanda sonsuzca yayınlan duygu ve düşünüş sayesinde, her taraftan bedenden taşıyor. Çünkü ruh bedene emredebiliyor, onu idare ediyor, ona önceden sezilmemiş ve özgür hareketleri öğretiyor.²¹⁹ Ruh, duygularla düşüncelerin birleşimidir. Yani ruhbilimcilere göre duygusal yaşantımız asıldır; düşünsel yaşantımız ona aşılanmıştır. Dolayısıyla ruhumuzun olağan bir durumda bulunabilmesi için düşüncelerimizin, duygularımızın tamamıyla uygun olması gereklidir.²²⁰ Gökalp'e göre ruh, bütün kemallerin camî'i olan Uluhiyyetin (Tanrısallık) bir nefhasıdır (esinti). Ruhta hem bir irade hem de vazife mükellefiyeti vardır.²²¹

Tabi ruh – beden ilişkisi denilince her şeyden önce bir yönüyle insanın fiziki yapısı ve diğer yönüyle bu yapıyı harekete geçiren ve gözle görülmemekle birlikte bedende varolan ruh akla gelmektedir. Bu ikisinden herhangi biri dıştan bir etkiye maruz kalırsa diğeri de bundan olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmektedir. Tarihi seyir içinde ruh ve beden hakkında bazı filozofların görüşlerine değinerek konuya açıklık getirelim:

Ruh, farklı enerjileri birliğe irca eden ve onları aynı hedefe yönelten yönlendirici, yüce kuvvet gibidir.²²² Bilgisizlik, akılsızlık ruhumuzda yokluklar yaratır.²²³ Aristo'ya göre ruh, canlı varlıkların prensibidir. O (ruh), organik hayatı maddi hayattan ayıran ana sebeptir. Canlı varlığı getiren madde ve form olduğundan, Aristo'ya göre form ruh olmaktadır. Ona göre ruh cevherdir. Yani belli bir kalitedeki

²¹⁸ Hülya Yaldir – Sibel Kiraz, Nedensellik, Bilim ve Metafizik, *Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Cilt:0, Sayı:11, 2008, sf:162, (147-163)

²¹⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 895

²²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, Sf:28-29

²²¹ Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:135

²²² Gökalp, *Felsefe Dersleri*, sf:895

²²³ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:585

varlığın mahiyetidir. Ruh belki cisim değildir ama beden her şeydir. Bu anlamda ruh beden değil, beden ruhun bir sujesidir. Çünkü beden kuvve halinde bir maddedir ve kendiliğinden fiil (hareket) haline geçemez. Yani ruh vücuda bağlıdır.²²⁴ Ve ayrıca Aristo'ya göre hiçbir varlık yokluktan çıkmaz, her varlığın başlangıcı bir "değişme" den ibarettir. Öyleyse her şeyin aslında tek ve öncesiz bir madde var. Her şey ondan çıkar ve ona döner.²²⁵

Descartes'e göre ise ruh düşünen bir cevherdir.²²⁶ Can ise duyumlardan, organik arzulardan, şuurlu ihtiyaç ve içgüdülerden meydana gelmiş biyolojik bir fonksiyondur.²²⁷ Ruh, bedeni harekete geçirme gücüne sahiptir.²²⁸ Çünkü beyin hadiseleri ile ruhi hadiseler arasında bir eşitlik varsa, şuur beynin mukadderatını takip edebilir.²²⁹ Tanrı ise her şeyin kendisine tabi olduğu ve kendisi hiçbir şeye tabi olmayan sonsuz cevherdir.²³⁰ Bedenin hareketleri ruhtaki değişimlerin nedenleri olmadığı gibi, ruhun halleri de bedendeki değişimlerin nedenleri değildir.²³¹ Ruhlar her noktada cisimlerin zıddıdır. Yani mahiyeti itibariyle aktif ve hürdürler. Cisimde yer kaplamayan hiçbir şey bulunmadığı gibi, ruhta da düşünce olmayan, yer kaplamayan ve maddi olan hiçbir şey yoktur. Ruhun sıfatı (mahiyeti) düşünce, cismin mahiyeti yer kaplamadır. Descartes'e göre; beslenen, yürüyen ve nefes alan cisimdir. Zevk duyan, ızdırap çeken, acıkan, susayan, seven, korkan ve ses, koku, lezzet mukavemet fikirlerini idrak eden, uyanık duran ve rüya gören de ruhtur.²³² Beyindeki hadiseler, ruhtaki hadiselerin dengidir.²³³ İnsan bedeni; görme, dokunma, koşma vb. yüzlerce ayrı işlevi yerine getirebilir.²³⁴ Ruh kendinde bulunan çeşitli

²²⁴ Vahit İmamoğlu, Ruh Beden İlişkisi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:0, Sayı:2, 1995, sf:345-346, (345-356)

²²⁵ Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974

²²⁶ İmamoğlu, a.g.e., sf:346, (345-356)

²²⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:42

²²⁸ Genevieve Rodis – Lewis, *Descartes ve Rasyonalizm*, Çeviren: Haldun Karyol, İletişim Yayınları, İstanbul, sf: 55

²²⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:911

²³⁰ İmamoğlu, a.g.e., sf:346 (345-356)

²³¹ Gökalp, Felsefe Dersleri, sf:899

²³² İmamoğlu, a.g.e., sf:346, (345-356)

²³³ Gökalp, Felsefe Dersleri, sf:896

²³⁴ Mihaly Csikszentmihalyi, *Akış*, Çeviren: Semra Kunt Akbaş, HYB Yayıncılık, Ankara, 2005, sf:112

düşünce, özellik ve kavramlar aracılığıyla her şeyi bilmeye muktedir, her şeye gücü yeter bir vaziyettir.²³⁵

Ruh ve beden arasında mükemmel bir ahenk mevcuttur. Yalnız şu var ki, ruh tek bir monaddan (yüce varlık, her şeyin bütünü) oluşmuştur, beden ise bir monadlar sistemidir.²³⁶ Ruhumuza bağlı duyular, bize nesnelerin özünü değil, bize ne işte yararlı veya zararlı olduğunu öğretir. Bu nedenle duyularla öğrendiğimiz bütün şeylerin ruhumuzla bedenimiz arasında sıkı bir birliktelik içerisinde olduğunu görüyoruz.²³⁷ Ruh, şeyleri açık bir surette görünürleştirebilir, oysa beden ise şeylerin ancak müphem (net olmayan) gözlemlerine sahip olabilir.²³⁸ Diğer yandan Platon ise, insan ruhunun ölümsüzlüğüne inanıyordu. Ona göre ruh bileşik değildi basitti ve maddi şeyler gibi dağılıp gitmeye elverişli değildi. Ruh maddi şeylerin aksine kendi kendine hareket etme gücüne sahipti. Ve ideal olarak ruh, bedeni yönetmeli ve ona yol göstermelidir.²³⁹ Platon'a göre ruh kalıcı, beden ölümlüdür. Ölümsüz olan ruhtur. Ruh kendiliğinden hareket eden bir cevherdir. Ruh olmadan bedenin hareket etmesi imkansızdır.²⁴⁰ Bireysel ve toplumsal hayat için beden ve fiziksel deneyimler çok önemlidir.²⁴¹ Ruh bedene göre bir şekil alır. Çünkü beden ruhtan etkilendiği ve ayrıldığı gibi ruh da ondan etkilenir ve ayrılır.²⁴²

Dini anlamda insanın varoluşu diğer tüm varlıklar gibi Allah'tan bağımsız değildir. Allah her insana hayatını sürdürmesi için farklı bir beden, karakter ve kudret vermiştir.²⁴³ Gökalp, ruhun asli kaynağından yani Allah'tan uzak kalmamasını, çünkü hakiki güzelliklerin ruhta bulunduğunu ve insanın ruhu ile insan olduğunu vurgulamaktadır.²⁴⁴ Ruhun halleriyle bedenin halleri arasında sıkı bir

²³⁵ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 1998, sf:64

²³⁶ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:900-901

²³⁷ Descartes, a.g.e., sf:110

²³⁸ Gökalp, a.g.e., sf:901

²³⁹ Ahmet Cevizci, *Metafizik Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, sf:38

²⁴⁰ Platon, *Phaidon*, Çeviren: Suut K. Yetkin – Hamdi R. Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989

²⁴¹ Ruth A. Wallace – Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çeviren: M. Rami Ayas – Leyla Elburuz, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, sf:501

²⁴² İmam Celaleddin Es-Suyuti, *SahihuŞerhi's Sudur "Kabir Hayatı"*, Mercan Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, sf: 338

²⁴³ Mustafa Ünverdi, İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Ötenazi, *Bilimname Dergisi*, Cilt:0, sayı:28, 2015, sf:180, (167-199)

²⁴⁴ Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri* (23 Mart 1986), Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:135

etkileşim vardır.²⁴⁵ Diğer yandan ruh – beden problemi üzerine sistematik bir bakış açısı getiren ilk filozof olan Platon’a göre ruh – beden birlikteliğinde üstünlük ruhtan yanadır. İnsan ruhu akıl, irade ve istek olmak üzere üç bölümden oluşur. Ruhun bölümlerinden birincisi olan akıl; ruhun düşünen, hesaplayan ve insanı bilgi edinmeye götüren yanıdır. Tanrı tarafından gerçekleştirilmiş aktif bir ilke, görünmez, şekilsiz ve dinamik bir şekil olarak akıl, doğruluğun ve bilgeliğin ölçüsüdür. Ruhun bölümlerinden ikincisi olan irade ise ruhta bir eylem yönelimini ifade eder. İrade bedene bağlı bir güç olup, bedeninin etkinliğini sağlayan öfke, kızgınlık gibi hallerdir. Bedendeki merkezi kalp olan irade, akıl ile istek arasında aracılık yapmakta ve aklın emirleri ile nefsin arzuları arasında gidip gelmektedir. Ruhun üçüncü bölümü olan istekler ise bedene bağımlı olup, düşünmeyen, sadece arzulayan ve isteyen güçtür. Burada güçlü bir arzu söz konusudur. Yani bedensel ihtiyaçların karşılanması ve derinlere kök salmış dürtülerin tatmin edilmesi ruhun istekleri tarafından yönlendirilir.²⁴⁶ Diğer yandan ruhu kendiliğinden hareket eden bir cevher olarak gören Platon’a göre bedeninin ruh olmadan hareket etmesi imkansızdır. Ruhun bedenden ayrılma vakti geldiğinde ise bedende hareket kaybı ve donuklaşma olur. Ruh bedenden çıktığında hiçbir hayat belirtisi kalmaz. Beden çürüyüp yok olur. Bu durum ruhun hareket ettirici ve canlılığın kaynağı olduğunun delilidir. Aynı şekilde ruh bedenden ayrıldığında bedeninin soluk alması da sona erer. Bu durumda bile bedene soluk alıp verme yetisini sağlayan da yine ruhtur.²⁴⁷ Her ruh bir odaktır ve bin farklı açıdan her taraftan evrensel ışık onda yansır.²⁴⁸ Yani Platon özetle, insanın bedeni ölür ve çürür, ruhun ise ölümsüzlüğünü sonraki yaşam olan ahirette devam ettireceğini savunur.²⁴⁹ Ancak ölümden sonra ruhun durumuna ve uhrevi (öteki dünya, ahiret) hayatı tasavvur etmeye gelirsek, bunlar aklın ötesinde meselelerdir ve metafizik onları açıklamaya çalışmaz.²⁵⁰

---

²⁴⁵ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:901

²⁴⁶ Arslan Topakkaya – Emel Karakaya, Din – Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Sayı:2, 2015, sf:30-31, (25-50)

²⁴⁷ A.g.e., sf:32 (25-50)

²⁴⁸ Gökalp, a.g.e., sf:912

²⁴⁹ Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, sf: 348

²⁵⁰ Gökalp, a.g.e., sf:913

Şüphesiz ruhun bekası deneysel bir surette ispat edilemez. Çünkü her deney sınırlandırılmış bir süreye bağlıdır.²⁵¹ Descartes'te Platon gibi ruh ile beden arasında mutlak bir ayrılık bulunduğunu kabul ediyordu. Ruhun mahiyeti düşünüşten, bedenin mahiyeti ise uzamdan ibarettir. Diğer yandan Descartes'in fikirlerini kabul eden ve konuya dair değerlendirmelerde bulunan Malebranche' a göre ise, beden ruh üzerine etki etmediği gibi ruhta beden üzerine etki etmez, etki eden yalnız Tanrı'dır. Ve şöyle devam eder:

“Bedenim yandığı zaman, bedenimde meydana gelen hareket beni eleme (acı) uğratmaya büsbütün iktidarsızdır; buna muktedir olan yalnız Tanrı'dır. Bunun gibi koluma hareket vermek istediğim zaman benim iradem onu yapamaz, fakat Allah, onun yerine kaim olmak için araya girer. Bu sistemde, beden hareketleri ruhtaki değişimlerin nedenleri olmadığı gibi, ruhun halleri de bedendeki değişimlerin nedenleri değildir. Bunlar Allah'ın bu değişimleri meydana getirmesi için vesilelerdir.”²⁵²

Diğer yandan Descartes'te şunu ifade eder. Madde ve düşünce veya beden ve ruh, birbirinden taban tabana farklı, fakat aynı ölçüde var ve gerçek olan iki tözdür. Maddenin ana niteliği yer kaplamak, ruhun ana niteliği düşünmektir. Yani bu şu demektir. Madde yer kaplar, ancak asla düşünmez. Ruh ise düşünür ancak asla yer kaplamaz.²⁵³

Allah, insanı bedeni ve ruhuyla saygın kılmıştır.²⁵⁴ İnsan ayağını yere basmadan duramaz, ruhunu da Allah'a dayandırmadan yaşayamaz.²⁵⁵ Bir ruhun eylemlerinin doğru olması için üç nokta önemlidir: duyum, akıl ve istek.²⁵⁶ Beden madde, ruh ise onu biçimlendiren, ona “insan” niteliği kazandıran formdur. Bu nedenle yaşamın ilkesi olan ruh amaç, beden ise araç konumundadır. Bedenin ereği niteliğinde olan ruh ona hareket yeteneği verir ve onu belli bir ereğe (ulaşılacak,

---

²⁵¹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:911

²⁵² A.g.e., sf: 899

²⁵³ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2017, sf:113

²⁵⁴ Mustafa Ünverdi, İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Ötenazi, *Bilimname Dergisi*, Cilt:0, sayı:28, 2015, (167-199)

²⁵⁵ Süleyman Hayri Bolay, Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:135

²⁵⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, sf:130

erişilmek istenilen şey) doğru yönlendirir.²⁵⁷ Platon ve Descartes'in ruh ve beden üzerine görüşlerinden hareketle, ikisinin düalist bir anlayışa sahip olduklarını görmekteyiz. Gelelim anlayışlarını değerlendirmeye. Felsefede töz ya da cevher kavramı, genel anlamda var olmak için başka bir şeye dayanması gerekmeyen şeyi, yani başka bir varlık türüne, indirgenemeyen varlık türünü ifade eder. Metafizik anlamıyla töz ya da cevher düşüncesi, varlığın ve olayların gerisinde, onların esasını oluşturan bir ya da birkaç töz olduğunu savunur. Bu anlayış, tözün varlığını kabul etmeyi aklın bir zorunluluğu olarak görür. Zaten metafizik bir töz ikilemini en yetkin olarak Descartes'te gördük.²⁵⁸

Ruhsal olanla maddesel olanı birbirinden ayırmak gerekir. Ruhsal olan ya da Tanrısal olan 'kalıcıyı', mekanik bir düzende var olan maddesel şeyler de 'geçici'yi belirler.²⁵⁹ Aristo, *De Anima* "Ruh Üzerine" adlı denemesinde, "ruh maddi bir şeyin hayat ilkesiydi; kendisi ne maddi ne de maddesiz fakat bir soyutlama olmasına rağmen, o varolmak için maddi ögeye ihtiyaç duymaktaydı", demektedir.²⁶⁰ Ruh, biçim anlamında yani belirli bir nitelikteki "bir cismin neliği" anlamında tözdür. Ruh bir beden değil, sadece bedenin herhangi bir şeyidir.²⁶¹ Ve Aristoteles'in, ruhun ölümsüzlüğü, beden ile ruh ilişkisini, ruh ile Tanrı ilişkisini araştıran bütün felsefe öğretilerini de bu alan altında topladığını görüyoruz.²⁶²

1.5. Ahlak Felsefesi

Gökalp'e göre Türk tarihi baştan başa ahlaksal erdemlerin sergilendiği bir alandır.²⁶³ İnsanın özniteliklerinin başında ahlaklı olması gelir. Ahlak, insanın kendisi, çevresi, toplumu ve dünyayla kurduğu anlamlı bağlardan biridir. Yani insanın davranış eksenini biçimlendiren ve eylemlerini yönlendiren ahlaktır, diyebiliriz. Çünkü ahlakın temel işlevlerinden birinin insanın davranışlarını düzenlemek olduğunu unutmamak gerekir. Ahlak sayesinde birey sosyal yapı içinde varlığını sürdürür. Bireyin yaşantısı ve her türlü uğraşısında ahlak belirleyicidir ve

²⁵⁷ Mustafa Kaya, Aristoteles'in Ruh Anlayışı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:18, 2014, sf:91, (91-98)

²⁵⁸ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:107-108

²⁵⁹ Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, Fransızcadan Çeviren: Afşar Timuçin – Yüksel Timuçin, Bulut Yayınları, İstanbul, 2020, sf:45

²⁶⁰ Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, sf:38

²⁶¹ Aristoteles, *De Anima*, Çeviren: Zeki Özcan, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011

²⁶² Abdülkâki Güçlü – Erkan Uzun – Serkan Uzun – Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2008, Sf: 1224

²⁶³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, Sf:145

onun eylemlerini eylemesine olanak veren güçtür. Eğer insan ahlaktan mahrum ise, yaşantısı, yaptığı iş ve eylediği her türlü eylem problematik hale gelir.²⁶⁴ Çünkü unutmamak gerekir ki, insan akıl sahibi bir varlık olarak gözlemleyen, seyreden, bağıntı kuran ve bunlar temelinde tasarlayan, amaçlayan, plan yapan, seçim ve tercihlerde bulunan bir varlıktır.²⁶⁵ Gökalp dini, ahlaki, estetik duyguları korku, ümit, hoşlanma gibi duyumlardan; umumi ve mücerret (soyut) kavramları müşahhas (somut) müşahedelerinden (gözlem); iradeyi içgüdüden çıkarmaya çalışır ve vicdanı şuurdan doğurmaya uğraşır. Çünkü ona göre sosyal idealler organik temayüllerde (eğilim) mündemiç (saklı, içkin) bir surette saklıdır.²⁶⁶ İnsanın bedensel olarak vazifesi, kendi nefisini esirgemeye çalışmak ve onun isteklerini en mümkün olduğu derecede temin etmektir. Çünkü bedende meydana gelen her değişim psikolojik hayatta yansıma bulduğundan, insanın ahlak temelinde de değişimler yaratabilir.²⁶⁷

İnsanın bütün yetenekleri ahenk içerisinde geliştirilmelidir. Bu gelişim organik, duyu, duygu, zihinsel ve sosyal yönlerden olmalıdır.²⁶⁸ İnsan kendisini insan yapan her şeyi topluma borçludur. Düşünüşlerini, duygularını, iradelerini de topluma borçludur ve eğer toplum ortadan kalksaydı insanda kaybolurdu.²⁶⁹ Ahlaki kaidelerin kaynağı toplumdur.²⁷⁰ Bu anlamda ahlak; bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu olarak karşımıza çıkar.²⁷¹ Genel manada bir fert ve bir toplum tarafından benimsenmiş ve yaşanmakta olan kurallar bütününü ifade eder. Bu yönüyle, toplumda yerleşmiş ve kabul gören örf, adet ve değerlerle de yakından ilgilidir. Çünkü ahlak, bir takım kesin buyruklara dayanan değer yargılarından meydana gelmiştir. Yani ahlak felsefesi, bir insan davranışının iyi veya kötü olarak değerlendirilmesinin sebeplerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ve böylece ahlaki yargıların ne anlama geldiğini araştırmış olmaktadır. Bunu yaparken de insan

²⁶⁴ Mustafa Gündüz, *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010

²⁶⁵ Doğan Özlem, *Etik – Ahlak Felsefesi*, İnkılap Yayınevi, Ankara, 2004, sf: 13-14

²⁶⁶ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:39

²⁶⁷ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:788

²⁶⁸ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:65

²⁶⁹ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, sf:759

²⁷⁰ Ufuk Bircan, Ziya Gökalp' in "Felsefe Dersleri" Üzerine, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart 2019, Sayı 14, (37-53)

²⁷¹ Doğan Özlem, *Etik – Ahlak Felsefesi*, İnkılap Yayınevi, Ankara, 2004, sf: 17

davranışlarını yönlendiren faktörleri dikkate almakta ve insanın davranışlarında hür olup olmadığını araştırmaktadır. Bunlardan sonra ise hangi insan davranışlarının ahlaki sayılıp sayılamayacağını soruşturmaktadır. Bu sebeple ahlak felsefesinin temel kavramları da insanın davranış ve hareketleriyle de yakından ilgili olacaktır. Bu kavramlarda; iyi, kötü, özgürlük, vicdan, fazilet, sorumluluk, ahlaki eylem gibi kavramlardır. Kısaca bu kavramlara değinecek olursak; iyi, insan davranışının ahlak ilkelerine ve idealine uygun olmasıdır. Kötü ise iyinin tam karşıtı ve yapılmaması gereken davranışları dile getiren bir kavramdır. Özgürlük, insanın iyi veya kötü davranış şekillerinden birisini yapabilme, seçebilme imkanını dile getirmektedir. Vicdan, insanı kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten ve insanın kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan yeti olarak karşımıza çıkar. Fazilet, insan iradesinin davranış seçimlerinde iyi olana yönelmesidir. Sorumluluk, insanın bilerek, isteyerek ve iradi olarak yaptığı davranışlarının sonuçlarını kabul etmesidir. Yani eylemlerinin yaptırımını üstlenmesidir. Ahlaki eylem ise insanın ahlak kurallarına uygun olan davranışı özgür iradesiyle bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesidir.²⁷² Bir insanın ahlak duyusuna aykırı olan ne varsa kötü, iyi duyuların tasdik ettiği ne varsa iyidir.²⁷³ Ahlakın ilkesi sevgi, temeli düzen, hedefi ilerlemedir.²⁷⁴ Bütün eylem ve yapıp etmelerimiz herhangi bir değer determinasyonundan yoksun değildir. İnsanın eylem ve yapıp etmeleri hangi alanla ilgili olursa olsun değerler tarafından yönetilirler.²⁷⁵ Ahlaki olgular da belirli özel niteliklere göre tanınabilen eylem kurallarını içerirler. Bu yüzden, ahlaki olguları gözlemek, betimlemek, sınıflandırmak ve onları açıklayacak yasaları araştırmak mümkündür.²⁷⁶ Bu anlamda ahlak hem içgüdü hem duygu hem akıl hem irade yani her şeye sirayet eden bir olgudur.²⁷⁷ Karakter olarak ahlak temeli sağlam olan bir insan; nefesine hakim olmak, içgüdünün isteklerine, ihtirasın sürüklemelerine, menfaatin telkinlerine direnmeye daima kabiliyetlidir.²⁷⁸

---

²⁷² Münir Dede, *Felsefe Dersleri*, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, sf: 57-58-59

²⁷³ Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, sf:257

²⁷⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:760

²⁷⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, sf:272

²⁷⁶ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghley – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, sf:355

²⁷⁷ Gökalp, a.g.e., sf:743

²⁷⁸ Gökalp, a.g.e., sf:801

Ahlak, insanları ayıran bir öğreti yerine, onları birbirlerine yaklaştıran bir ünsiyet ilkesini yani sosyal birleştiriciliği temel alır.²⁷⁹ Gökalp 1922’de “Küçük Mecmua” da yazdığı “Ahlaka Doğru” adlı yazısında ahlakın hiçbir toplumsal kıymetle mukayese edilemeyecek kadar üstün olduğunu söyler. Milletin fertlerini birbirine ayrılmaz biçimde bağlayacak olan bağın ahlak olduğunu söyleyen Gökalp, devletin ve ailenin esasını da ahlaka bağlar.²⁸⁰ Çünkü Gökalp’e göre sağlam bir bağlılık hissi oluşturacak manevi bağ, yalnız ahlaktır. Ahlaksız toplumlarda, aynı milletin üyeleri birbirlerini sevmedikleri ve birbirlerini beğenmedikleri için, dayanışma bağı güçlü olamaz.²⁸¹ Ahlaki eylemler gündelik yaşam içinde her gün tekrarladığımız dürüst olmak, doğru hareket etmek, yalan söylememek, insanlara saygılı olmak, başkalarının hakkını almamak, insanlara yardım etmek vb. eylemlerdir. Bu gibi eylemlerde bulunan kişiler ise ahlaklı, namuslu, erdemli kişiler olarak nitelenirler. Bu insanlar akıllı başında bireyler olarak erdemli bir karaktere sahiptirler.²⁸² Çünkü ahlaki vazife insana, herkese adalet ve iyilikseverliği uygulamasını emreder.²⁸³ Tabi ahlaki eylemler, eylemlerin ereği ve ahlaki değerler yanında ahlaki töreleri de inceler. Ahlaki eylemler bir toplum içinde meydana gelir ve toplumun yapısı ile ilgilidir. Her toplum, insan eylemlerinin uyması gereken bazı yazısız kuralları da benimser. Bu eylem ve kurallar bütünü, bir toplumun yaşayan ahlakını oluşturur.²⁸⁴ Eylemlerimizdeki bedensel devinimlerin nedeni, bizim niyetlerimizdir. Niyetlerimiz nedenseldir, çünkü bir şeyin olmasına yol açarlar; ama bunların içerikleri de vardır ve mantıklı akıl yürütme sürecini de biçimlendirirler. Hem bedensel olabilirler hem de mantıklı olma özellikleri vardır; çünkü sözünü ettiğimiz nedensellik akılsal ve niyetssel nedenselliktir.²⁸⁵

Gökalp’e göre vicdanlarınız sizi itham etmezse, başkalarının ithamlarının hiçbir kıymeti yoktur.²⁸⁶ Ahlak, kendi kendisiyle ve kendisini sevk ve idare eden yasayla uyuşan doğru iradenin bilimidir.²⁸⁷ Ahlaki yargılar iyi ya da kötü olarak

²⁷⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:760

²⁸⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf: 418

²⁸¹ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:59

²⁸² Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, Çeviren: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, sf:163

²⁸³ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, sf:764

²⁸⁴ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:112

²⁸⁵ John Searle, *Akıllar Beyinler ve Bilim*, Çeviren: Kemal Bek, Say Yayınları, İstanbul, 1996, sf:94

²⁸⁶ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:19

²⁸⁷ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, sf:729

nitelenen eylemlere dayandırılır; iyinin yapılması, kötünün yapılmaması biçiminde ortaya konulan davranışları gerektirir. Bu nedenle ahlaki yargılar, toplumda bireylerin neyi yapıp, neyi yapmayacağını belirten kuralları içerir. Yani kural koyucu (normatif) özellik taşır.²⁸⁸ Ahlaki değerler insanlar arası ilişkilerde büyük öneme sahip olup, yaşantı ve eylemleri düzenleyen ve insana çeki düzen veren ilkeleri oluşturur.²⁸⁹ Ahlaki sorumluluk bütün fiillerimiz ve bütün niyetlerimizi, hatta kusurumuz dolayısıyla olsun olmasın icraya başlanmış olan niyetlerimizi bile kuşatır. Ancak ahlaki sorumluluk sabit değildir. Ve bireyden bireye ve aynı bireyden de durumlara göre değişir. Bu sebeple örneğin cahillik, delilik, sarhoşluk, ihtiras gibi durumlar sorumluluğu sınırlayan nedenler olarak sayılabilir.²⁹⁰

İnsanın sahip olduğu vicdan, bir davranışın ya da bir şeyin iyi veya kötü olduğuna dair hüküm verirse bu durum mutlak surette o eylemin iyi ya da kötü olduğuna kanaat getirmek anlamına gelir.²⁹¹ Ahlak ancak menfaatsizlik ve fedakarlık başladığı zaman başlar. Yani ahlak, iyi-kötü, erdem-kusur, doğru-yanlış gibi ahlaki yargılarımızın statüsünü analiz eden ve ahlaki tutumlarımızın ardında yatan yargılarımızı ele alır.²⁹² Ahlak kuralları genel geçerliliğe sahip değildir. Yani bir kişi için doğru olan diğeri için doğru olmayabilir. Kişiden kişiye değişen değer yargılarını ifade ettiği için de subjektiftir. Bu kurallar kendiliğinden oluşur, ancak daha sonra hukuk kuralı haline dönüşebilir. İlk Çağ'dan günümüze kadar ahlak felsefeleri ile ilgili bazı düşünürlerden hareketle konumuza açıklık getirecek olursak; Protagoras' a göre insan herşeyin ölçüsüdür. Genel geçerliliğe sahip doğrular ve yanlışlar insandan insana değişir. Sokrates ise insanın temel amacı erdeme ulaşmak olmalıdır, der. Platon, ahlaki davranışların temel gayesi en yüksek iyidir. İyilik erdem demektir. Niccola Machiavelli ise alışılmışın dışında düşünür. Çünkü ona göre amaca ulaşmak için her yol mübahtır. John Locke ise Machiavelli' nin aksine bireyin doğal hakları, yani yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının asla ihlal edilemeyeceğini, bireyden ya da devletten kaynaklanan ve doğal hakları ihlal eden her türlü zorlamanın gayrı ahlaki olacağını söyler. Diğer yandan Friedrich Nietzsche, insan doğal bir varlıktır. Erdem kadar erdemsizlikte normal karşılanmalıdır. Ahlaki

²⁸⁸ İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf:112

²⁸⁹ Ioanna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, sf: 180

²⁹⁰ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:780

²⁹¹ A.g.e., sf:738

²⁹² Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:15

ölçüler ve normlar koymak saçma ve gereksizdir, demektedir. Ve ahlak öğretisi genel olarak bilinen isim olan Immanuel Kant ise “Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma” diyerek insanların genel bir yaşam ve evrensel bir kural olmasını isteyecekleri bir kurala göre hareket etmeleri gerektiğini ifade eder. Yani açıklamalarımızdan da anlayacağımız üzere ahlak, geçmişten günümüze kadar filozoflar arasında farklı yorumlanmıştır. Ve neyin iyi, neyin kötü, neyin yanlış, neyin doğru olduğu konularında herkes tarafından her yerde ve her zamanda kabul edilebilecek normlar ve kurallar koymak zor olmuştur.²⁹³

Ahlak konusundaki görevlerin amaçları bireyler değil, topluluklardır.²⁹⁴ Ahlak yasalarının kaynağı ne olursa olsun, bireyi ve toplumu bağlayıcı bir işlevle kendi doğrultusunda yönlendirir. İnsanların hangi amaç için yaşadıklarını onlara hatırlatır ve onların iyi erdemlere göre davranmasını sağlar. Ahlak felsefesinin kaynağı ve çeşitleri hakkındaki değerlendirmelerde de dört farklı görüş gözümüze çarpmaktadır. İlk olarak, ahlakın kaynağının doğaüstü bir varlıktan yani Tanrı’dan geldiğine inanılır. Kaynağını Tanrı’dan alan ahlaka, dini ahlak denir. Ancak buradaki ahlak yasaları, üst varlık (Tanrı) tarafından belirlendiği için tartışılması ve yanlışlanması aynı zamanda dine karşı gelmek anlamına gelir. İkinci olarak ahlakın kaynağı, dünyanın bir parçası olan doğanın kendisidir. Doğa ahlakına göre insan çevresine karşı sorumludur. Çevresini kendi istekleri doğrultusunda kullanırken onun sonunu da hazırlamamalıdır. Çünkü çevrenin dengesini bozarak, doğayı kirletmek ve tahrip etmek ahlaki açıdan kötüdür. Üçüncü olarak ahlakın kaynağı, bireyin kendisidir. Bireysel ahlak kişiye ait öznel bir ahlaktır. Öznel olduğu için de evrensel geçerliliği tartışma konusudur. Ve son olarak, ahlakın kaynağı bireylerin oluşturduğu toplumdur. Bu ahlaka da toplumsal ahlak denir. Bireyler, toplum içinde yaşayan özneler olarak, özneler arası ilişkiyi belirleyen kuralları oluştururlar. Bu kurallar sistemi de bireylerin bir arada barış ve mutluluk içinde yaşamasını sağlar.²⁹⁵ Bütün davranışlarımız ister bireysel ister toplumsal davranışlar olsun birbirine karıştırılmaksızın hepsi birleşiktir ve bireyin karakterinin yansımasıdır.²⁹⁶

²⁹³ Coşkun Can Aktan, Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2009, sf:44-45-46, (38-59)

²⁹⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, Sf:160

²⁹⁵ Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2008, sf:258-259-260

²⁹⁶ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:788

Ahlaklılığın esas ölçütü niyet ve çabadır.²⁹⁷ Ahlak, felsefenin hem başında hem de sonunda gelmektedir. Felsefe yapmak için ahlaka ihtiyaç olduğu gibi, felsefede sonunda bizi tam bir ahlaka götürmektedir. Fakat bu ikisi arasındaki ayrılık önemlidir. Çünkü biri hayatın, öteki de bilgeliğin zaruretinden doğmaktadır.²⁹⁸ Ahlaki kararlar önemlidir. Çünkü bu kararlar bizim dışımızda, başkalarının hayatlarını, özgüvenlerini ve mutluluklarını da etkiler. Bu sebeple bir farkındalık bilinciyle hareket etmek gerekir.²⁹⁹ Ahlaki yasa, insanlara nasıl olması, nasıl davranması ve ne yapması gerektiğini öğretir.³⁰⁰ Eylemin ahlaki değeri kimi zaman insanın kendi durumunun memnuniyet verici olmasını istemesi veya başkalarının mutluluğunu sağlama düşüncesi gibi nedenlerden dolayı yapılmasıyla meydana gelmektedir.³⁰¹ İnsanların ahlaki eylemleri farklı yerlerden beslenebilir. Ancak iyilik, doğruluk, sorumluluk, erdemlik, eşitlik, iyi niyet, hoşgörü gibi temel değerler üzerine inşa edilmiş olan ahlak, toplumu ve insanları bir arada tutarak onlar arasında ortak değerler ve bağlar yaratır.

Ahlaki gayenin ölçütü niyettir. Niyet sorumluluğun temel unsurudur, davranışların özünü belirler.³⁰² Eğer kötü bir davranışta bulunduysanız pişmanlık duyun, elinizden geldiği kadar durumu düzeltin ve bir dahaki sefere daha iyi davranmaya bakın.³⁰³ Ahlaki vazife insana kayıtsız şartsız emreder. Yani “yükümlü olduğun şeyi yap”, der insana. Bunu örneğin şöyle açıklayacak olursak; insan, sonucu ne olursa yalan söylememelidir. Çünkü yalan söylemek kötüdür ve ahlak bunu kesinlikle yasaklar.³⁰⁴

Bireylerin hem diğer insanlara hem de topluma karşı sorumlulukları vardır. Bu anlamda bireylerin birbirlerine karşı iyilik sever ve iyilik işler olması “uygarlık ahlakı” adını aldığı gibi, ulusların birbirlerine iyiliksever olmasına da “uluslararası

---

²⁹⁷ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:748

²⁹⁸ Rene Descartes, *Ahlak Üzerine Mektuplar*, Çeviren: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992

²⁹⁹ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, sf:49

³⁰⁰ Gökalp, a.g.e., sf:766

³⁰¹ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çeviren: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, sf:16

³⁰² Gökalp, a.g.e., sf:779

³⁰³ Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya (Brave New World)*, Çeviren: Ümit Tosun, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003

³⁰⁴ Gökalp, a.g.e., sf:765

ahlak’’ adı verilir.³⁰⁵ Kendimizden emin olarak ve aşırı dogmatik olmadan, ruhsal durumlarımızın çoğunun toplumsal kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. İnsanı insan yapan medeniyettir. O medeniyetin sahip olduğu ahlakta bütünü yansıtır.³⁰⁶ Yani sonuç olarak gördüğümüz üzere belli bir toplumun belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarının tümü olarak belirlenen ahlak, geçmişten günümüze düşünürler ve toplumlar tarafından farklı tanım ve kavramlarla ifade edilmiştir. Ancak genel bir değerlendirme ile sonuçlandırarak olursak, ahlak belli kuralları içine alır. Toplum içindeki insanlar birbirleriyle olan tüm ilişkilerinde bunlara göre davranır ve bu kurallar hem standartlarımızı hem de davranışlarımızı kapsar ve belirler.³⁰⁷ Bu nedenle ahlak, insanları birbirine bağlayan gizli bir dayanışma gibidir ve her bireyin mutluluğu genelin mutluluğuna ve genelin mutluluğu da her bireyin mutluluğuna tekabül eder.³⁰⁸

1.6. Mantık

Gökalp’e göre başlangıçta bütün bilgiler felsefenin içindeydi. Felsefe hem teorik hem de pratik olmak üzere genel bir bilim demektir. İki hedefi vardı: Birincisi, ilahi ve beşeri her şeyi izah etmekten, ikincisi ise güzeli aramak ve iyi olanı yapmak hususundaki faaliyeti sevk ve idare etmekten ibaretti. Bugüne gelince felsefenin işi sınırlandırılmıştır, çünkü özel bilimlere bağımsız bir hayat yaşamak üzere ondan ayrıldılar. Eukleides vasıtasıyla matematik, Arkhimedes vasıtasıyla mekanik, Galilei vasıtasıyla fizik, Lavoisier vasıtasıyla kimya ve bu yüzyılın psikologları ve fizyologları vasıtasıyla da fizyoloji ve psikoloji felsefeden bağımsız birer bilim oldular. O halde her şeyden önce bu bilimlerin konusunun felsefenin konusundan nasıl ayrıldığını ve bu ikisinin bize hazırlayıp verdiği bilgilerin aralarında ne gibi farklar bulunduğunu görmeliyiz.³⁰⁹ Gökalp’e göre asri (çağdaş) bir millet müspet (pozitif) ilimlerle düşünmeli ve ilme doğru gitmelidir. Yani asri bir millet düşünmeye veda etmek istemiyorsa mutlaka müspet (pozitif) ilimlere doğru yürümelidir.³¹⁰ Konumuza gelecek olursak; mantık, akıl ya da akıl yürütmeyi ifade eder. Kelime

³⁰⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, Sf:161

³⁰⁶ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, Çeviren: Duygu Çenesiz, Pinhani Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:161

³⁰⁷ Mustafa Gündüz, *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, sf:20-21

³⁰⁸ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:754

³⁰⁹ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp’i Doğru Tanımak ‘‘Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır’’*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:162-163

³¹⁰ Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sf:5

anlamı ile hem düşünme hem de bunun ifadesi olan konuşma ile ilgilidir. Mantık kelimesi hem bir bilime ad olarak hem de bir düşünme tarzını belirtmek için kullanılır.³¹¹ Yani düşünme yasalarının bilimi olan mantık, doğru düşünme kurallarının, formlarının ve kesin ifade kalıplarının kuramı anlamına gelir.³¹²

Her bilimin bir konusu, bir de şekli vardır. Konusu, o bilimin konusu olan realitedir. Şekilse realiteyi incelerken zihnin icra ettiği işlemlerdir. Yani mantık dediğimiz yeti, bütün bilimlere ait şekillerin, yani zihinsel işlemlerin mahiyetinden bahseden düşünme yetisidir. Bu çerçevede mantığın konusu bütün bilimlerin şekilleridir, gayesiyse hakikatin araştırılmasında, zihnin düşüncedeki tutarlı ve düzgün istikametinin belirlenmesidir. Bu durumda da mantığı ‘‘bir düşünme sanatı’’ olarak görmek gayet yerinde bir durumdur. Mantık konu itibariyle psikolojiye yaklaşır, çünkü zihnin işlemlerini inceler.³¹³ Psikoloji ise insan davranışlarını inceleyen bir bilimdir. Ve insanların davranışlarını anlayabilmek için akılcı ve bilimsel yollar kullanır.³¹⁴ İnsan zihninin iki düzeyi vardır. Biri bilinçli ya da akılcı düzey, diğeri ise bilinçaltı ya da akıl ötesi düzeydir. Bilinçli zihninizle düşünürsünüz ama düşünce alışkanlıklarınız bilinçaltınıza gömülür ve bilinçaltınız düşüncelerinizin yapısına göre yaratıcılıkta bulunur.³¹⁵

Şuurumuzda (bilinç merkezi) iki türlü olay cereyan eder; sosyolojik ve psikolojik olaylar. Bunlar, bazı yönleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Sosyolojik ruh halleri izafi olup mükteseptirler yani sonradan kazanılmışlardır. Psikolojik ruh halleri ise esas itibariyle uzvi mahiyettedirler, yer ve zamana göre değişmezler, yani aşağı yukarı bütün insanlarda görülen ortak ruh halleridir. Halbuki sosyolojik ruh halleri yer ve zamana göre değişiklik gösterebilir.³¹⁶ Psikoloji, organik – psişik (ruhsal) olaylar ile sosyal psişik olayları birbirinden ayırmayarak, aynı nev’iden (türden)

³¹¹ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, sf: 1-2

³¹² Doğan Özlem, *Mantık – Mantık Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, sf: 28

³¹³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 620

³¹⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çevirenler: Sirel Karakaş – Rükzan Eski, Eğitim Akademi Yayınları, Konya, 2009, sf:7

³¹⁵ Joseph Murphy, *Bilinçaltının Gücü*, Çeviren: Aysun Babacan, Ötesi Yayıncılık, İstanbul, 2000, sf:31

³¹⁶ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:18

vakıalar zanneden ve bu suretle birbirine zıt iki gerçekliği kendisine konu sayan karma bir bilgiden ibarettir.³¹⁷

Astronomi, fizik ve kimya mücerret (soyut) ilimlerden; jeoloji ise müşahhas (somut) bir ilimdir. Jeoloji, bu ilimlerin keşfettiği kanunlar sayesinde, dünyanın türlü devirlerine ait teşekkülleri açıklamaya çalışır. Yani jeolojinin incelediği olaylar fizik, kimya ve biyoloji olaylarıdır. Bu noktada psikoloji de biyolojik ve sosyal gerçeklerin terkiibinden husule gelen fert'ten bahseder.³¹⁸ Ancak şöyle bir ayrımı da göz önünde bulundurmamız gerekir ki; psikoloji bizim nasıl düşündüğümüzü arar, yoksa düşüncümüz doğru mu yanlış mı, kusurlu mu kusursuz mu olduğunu aramaz. Mantık ise iyi düşünmek için nasıl düşünmek gerektiğini, hatadan kurtulmak ve hakikate ulaşmak için nasıl düşünmek gerektiğini bize öğretir. Düşünürlerin analiz ve sentezlerinden yola çıkarak konuya açıklık getirecek olursak, örneğin Paul Janet felsefedeki konuları sınıflandırırken realite ve ideallerden bahsediyor. Psikoloji ile metafiziğin konusu realitedir. Mantık, estetik, ahlak disiplinlerinin konusu ise ideallerdir.³¹⁹

Felsefe bilgisinin varlık, insan, evren, doğa, hayat, bilgi, değerler gibi konularda sistemli ve düzenli bilgi olduğunu biliyoruz. Bu düzenliliği ve sistemliliği sağlayacak olan bilim dalı mantıktır. Felsefe, mantığın ilkelerini ve doğru akıl yürütme yollarını kendi temellerine koymak zorundadır. Mantık destekli bir felsefe öğretiminde çelişkiler ve karşıtlıklar hemen fark edilerek, doğru düşünme gerçekleştirilir.³²⁰ Ahlakın, sanatın, estetiğin konusu olan ahlaki, estetik, mantıksal hadiseler de birer realitedir. Bunlar toplumsal realitedirler.

Değineceğimiz bir diğer detay olan estetik ise toplumun tavırlarının şekillerini gösterir. Estetik sözcüğü, duyum ve duyulur algı anlamına gelir. Bu anlamda duyulur algının, duyusallığın sağladığı bilgi ile ilgili bir bilim olduğu düşünülüyor.³²¹ İnsanoğlu çevresindeki nesnelere farklı tepkiler gösterdiği gibi, yarattığı nesneleri de farklı nedenlerle oluşturur. Örneğin nesnelere gösterdiğimiz tepkilerden biri merak olup, bu tepkimizin sonucunda bilgi ve bilim oluşmaktadır.

³¹⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:37

³¹⁸ A.g.e., sf:38

³¹⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 620

³²⁰ Abdulkadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, sf:37

³²¹ İsmail Tunalı, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, sf: 13-14

Öte yandan iyi ve mutluluk verici bir amaç güden eylemlerimiz ise ahlaki ve siyasi eylemlerimizdir. Bunlardan farklı duygu veren bir faaliyetimiz daha vardır ki, buda doğada hazır bulduğumuz veya kendi yarattığımız nesneleri algımlarken hissettiğimiz; hoş, haz verici, duygu ve heyecandır. Yani şunu söylemek yerinde olacak ki estetik; insanın çevresinde var olan, insanın pratik etkinliği içinde yarattığı ve gerçeği yansıtılan sanatta, saptanabilen tüm estetik değerleri araştıran bir bilimdir.³²²

Birey, ahlakını toplumun mantıksal kurallarına uydurmadıkça toplumsal olamaz. Birey ahlaksız, estetiksiz, mantıksız olabilir, fakat toplum bunlarsız yaşayamaz. Bu doğrultuda William Hamilton mantığı, yalnız zihnimizin kapsamındaki ilişkilerinden bahsederek konuyu irdeler. Önergelerin doğru veya yanlış olduğunu kesinlikle bilmez ve dikkate bile almaz. Ve hangi hüküm mantıksal işlemler ile ispat edilmiş diğer hükümlere karşıt değilse onu kabul eder. Bu bilim, öncülleri ve sonucu güvence altına almaz. Yalnız öncüllerden, sonucun doğru bir sonuç çıkarmayla çıktığını güvence altına alır. Farklı bir yaklaşım olarak Hegel bu mantığa itiraz ediyor. O, mantığı büsbütün formel ve soyut bir bilim kabul edeceği yerde, aksine esasen gerçek ve somut bir bilimdir, demektedir. Yani eğer mantıksal formlar, zihinlerimizin birtakım cansız ve etkisiz zarflarından ibaretse, insan bunları bilmekten uzak olabilir. Bunları bilmeye ihtiyaç yoktur. O takdirde hakikati arayan bir adam için bunlar önemli olmayan birtakım kıssalardan, masallardan ibaret kalır fakat mantıksal formları böyle kabul etmek doğru değildir. Aksine mantıksal formlar gerçekliğin canlı ruhudur.³²³

Gerçeklik ile akıl bir ‘şey’dir. Akli olan her şey vardır, varolan her şey aklidir. Burada mantık, metafizik ile birleşiyor. Mantık ile metafiziği birbirine aykırı görmek doğru değildir. Bunlar birbirini gerektirir ve birbiri için zorunludur. Zekamızın her ikisine de ihtiyacı vardır. Çünkü zekamızın yalnız kendi kendisiyle uygun olması bizi hatadan korumaz, aynı zamanda şeylerle de uygunluğu lazımdır. Bu vesileyle de mantığı, hakikatin gerekli ve yeterli şartlarının, yani zihnin gerek kendi kendisiyle ve gerek şeylerle uyum şartlarının bilimi olarak algılarız.³²⁴ Düşünmenin bilimi olan mantık, nasıl düşünüldüğünden çok, doğru düşünülüp

---

³²²Bolar İren, Merhaba Felsefe ‘Nedir Bu Estetik’, *Mimar Sinan Dergisi*, Haziran 2003, Sayı: 128, sf: 82-83

³²³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf: 621

³²⁴ A.g.e., sf: 622

düşünülemediğini ve bilgi kuramlarının nasıl bilindiğinden çok, doğru bilinip bilinmediğini inceler. Yani doğru düşünmekle, doğru bilmenin yasalarını ortaya koyar.³²⁵ Bilincini denetleyebilen bir insanın ayırıcı özelliği, istediğinde dikkatini odaklayabilmesi, dikkatini dağıtan şeyleri göz ardı edebilmesi ve belli bir hedefe ulaşmak için gereken süre boyunca dikkatini hep o hedef üzerinde yoğunlaştırabilmesidir.³²⁶

---

³²⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, sf: 355

³²⁶ Mihaly Csikszentmihalyi, *Akış*, Çeviren: Semra Kunt Akbaş, HYB Yayıncılık, Ankara, 2005, sf: 38

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN TOPLUM FELSEFESİ

2.1. Fert ve Cemiyet Ayrımı

Gökalp'in fikirleri ve düşüncelerinin yapısı, Türkiye'nin gelişme istikametiyle ilgili hemen hemen her şeye ışık tutacak mahiyettedir.³²⁷ Gencecik bir öğrenciyken "padişahım çok yaşa!" diye bağırmayı reddedip, sesinin çıktığı kadar "milletim çok yaşa!" diye haykıran bir isimdi Gökalp. Görünüşü sakın, sessiz ve sabırlı ama iç dünyası patlamaya hazır fırtınalarla yüklü, kabına sığmayan, biraz mistik ama aynı zamanda atak ve farklı bir Anadolu delikanlısı. Ve Ulu Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün "Fikirlerimin Babası" dediği isimdir Ziya Gökalp.³²⁸ Toplumun gelişiminin ve ilerleyişinin çok büyük önem arz ettiğini düşünen Gökalp, hem bir sosyolog ve hem de bir ideolog olarak toplumun, çağdaş medeniyetin bir parçası haline gelmesini istiyordu.³²⁹ Toplum genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşmiş, kendilerini yakın ve özgün varlık olarak gören insanlardan oluşan bir gruptur.³³⁰ Yani toplum, belirli bir bölgede birbirleriyle etkileşime giren ve bir kültürü paylaşan insanlar anlamına gelmektedir.³³¹ Toplum içerisindeki fertte, terbiye yoluyla bir milletin kültürünü benimsemeden, ruhi bir tipe mensup olamaz.³³² Ayrıca değerlendirmelerimizde de

---

³²⁷ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2007, sf:16

³²⁸ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:13-14

³²⁹ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:421

³³⁰ Veysel Sönmez – Necmettin Tozlu – Hikmet Yıldırım Celkan – Durmuş Ekiz – İsmail Hakkı Demircioğlu – Kemal Duruhan – Adem Solak, *Toplum Yolunda*, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2004, sf:14

³³¹ John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çeviren: Vildan Alkan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, sf:88

³³² Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:33

göreceğimiz üzere, bize benliğimizi toplum içinde eritmek fikrini telkine çalışan isimdi Ziya Gökalp.³³³

Fiziksel olayları yasalarını bularak, buyruğumuz altına alıp bunlardan nasıl yararlanıyorsak, toplumsal olayları da yasalarını bulup tanıyarak, bunlara istediğimiz gibi söz geçirtebiliriz.³³⁴ Toplumsal yapılanma öyle bir bilimdir ki, bize coğrafi çevrenin toplumlar üzerindeki etkisini öğretir.³³⁵ Eğitimiyle büyümüş bulunmadığımız bir toplumun ülküsü, ruhumuza asla öneri vermez; tam tersine eğitimini almış olduğumuz toplumun ülküsü, ruhumuzu önerilere boğarak mutlu yaşamamızı sağlar. Bundan dolayıdır ki insan, eğitimiyle büyüdüğü toplumun ülküsü uğruna yaşamını bile feda edebilir. Fakat zihinsel bakımdan kendisini bağlı saydığı yabancı bir toplum uğruna ufak bir çıkarını bile feda etmez.³³⁶ Hem sosyolojik incelemenin varlık kaynağı olarak, hem de savunulan toplumsal, felsefik, ideolojik değerler olarak ferde mi yoksa cemiyete mi daha çok dayanılması gerektiği dönemin düşünürleri arasında çokça tartışılmıştır.³³⁷ Şimdi Gökalp ve Durkheim üzerinden konuya açıklık getireceğiz. İlk olarak toplum felsefesinde Gökalp'in bazı düşüncelerine esin kaynağı olan Durkheim ile başlayacak olursak; Durkheim' e göre sosyal olgular, tüm etkenlerden bağımsız olduğundan sosyolojik açıklama da bireylerle değil, kolektif güçler aracılığıyla olmalıydı. Çünkü Durkheim' e göre toplumsal olgular ferdin dışındadır ve fert üzerinde etkilerde bulunup, fertler üzerinde baskı oluşturabilen davranış biçimleridir. Bu yaklaşım Durkheim'in sosyoloji anlayışının temelindeki düşünce olan "cemiyet fertlerden değil, fertler cemiyetten doğar" fikrinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal çatışmaya özel bir önem veren ve esas gerilimin kaynağı olarak fert ve cemiyet arasındaki ilişkiyi gösteren Durkheim cemiyetin, onu oluşturan fertlerin toplamından başka bir şey olmadığı fikrine de karşı çıkmaktadır. Çünkü, Durkheim için cemiyet, fertlerden ayrı ve onların üstünde bir olgu olup fertleri de şekillendirir.³³⁸

---

³³³ Faruk Nafiz Çamlıbel, *Manevi Bünyemizin İlk Mimarı: Ziya Gökalp*, Editör: Serdar Sağlam, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:92

³³⁴ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, sf:99

³³⁵ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, Çeviren: Yusuf Çotuksöken, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 2008, sf:34

³³⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:31

³³⁷ Lemi Atalay, 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert – Cemiyet Tartışmaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:28, 2018, sf:183, (183-212)

³³⁸ A.g.e., sf:186, (183-212)

Sosyoloji, cemiyetlerin ve içtimai hadiselerin ilmi olarak tarif edilmiştir.³³⁹ Millet, bir tarafta fertleri arasında sempati, diğer taraftan fertleri ile başka milletlerin arasında antipati bulunan bir zümre demektir.³⁴⁰ Toplulukların zihniyeti tek tek bireylerin zihniyeti değildir; toplulukların zihniyetinin kendine özgü yasaları vardır.³⁴¹ Durkheim' e göre bir cemiyetin ruhunu asla tek başına kalmış fert tasarlayamaz, bu ruhu oluşturan fikirler ancak bir araya gelmiş çoğulların katkısıyla tasarlanabilir. Zaten ferdi kendisini aşmaya zorlayan da cemiyettir. Çünkü fert, kendi başına bırakıldığı zaman doyumsuz hırslarının da etkisiyle her türlü toplumsal ve ahlaki kısıtlamadan da kurtulmuş olur. Bu noktada fertten üstün ve ona meşru şekilde sözünü geçirebilecek ahlaki güç olan, kolektif gücün devreye girip, disiplini sağlaması gerekmektedir. Ancak Durkheim' e göre fertlerin istemeyerek uydukları askeri disiplinde, kolektif disiplini karıştırmamak gerekir. Söz konusu olan kolektif disiplin kamuoyuna ortak duygu ve düşüncelere ve ayı amaca dayandığından, fertler için bağlılık oluşturan tarzda bir disiplin olup, bu durumda fert zorla değil, isteyerek bu disiplinin bir parçası olur. Bu aslında ahlaki bir davranış olan ve yapılan fedakarlığın zevkini ferde tattıran vazife duygusunun karşılığından başka bir şey değildir.³⁴²

İnsan her ne kadar özgürse de bu yön sınırsız değildir. Özgürlüğümüze engel olan nedenler, ya zekamızı karanlıklaştıran, aklımızın otoritesini azaltan yahut eyleme yetimizin kuvvetini azaltan ve onu alışkanlığa bağlı bir hale getiren nedenlerdir. Bu nedenler de ya içimizde ya da dışımızda bulunur.³⁴³ Toplumun varolabilmesi için bireylerin bilincine nüfuz etmesi ve onu "kendi imajı ve benzerliği" ile şekillendirmesi gerekir.³⁴⁴ Bir toplumun çöküş ya da yükseliş devrinde olduğunu anlamak için başvuracağımız ölçü; fertlerin ruhundaki kendini düşünme duygusuyla dayanışma duygusunun karşılaştırılmasıdır. Fertlerdeki kendini düşünme duygusu şiddetli, dayanışma duygusu ise zayıf olan bir toplum çöküş

³³⁹ A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, sf:51

³⁴⁰ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:33

³⁴¹ Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, Çeviren: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986

³⁴² Lemi Atalay, 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert – Cemiyet Tartışmaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:28, 2018, sf:186-187, (183-212)

³⁴³ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:595

³⁴⁴ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, Çeviren: Duygu Çenesiz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:161

halinde demektir. Ancak fertlerde dayanışma duygusu güçlü, kendini düşünme duygusu zayıf olan bir toplum ise yükseliş çağındadır.³⁴⁵

Toplumsal gelişim aşamamızda toplumsal dayanışma, kültürdeki birliği temel olarak alıyor.³⁴⁶ Durkheim' in takipçisi olan Gökalp, Durkheim gibi fertten ziyade kolektif vicdan, toplumsal bilinç gibi kavramlara ağırlık vermiştir. Gökalp'in fertte yaptığı, ferdiyet şahsiyet ayrımına göre ferdiyet, insanın biyolojik hayatıyla ilgili bir yönüyken, şahsiyet ise insanın toplumsal hayatının karşılığıdır. İnsanın ferdi yönü maddi ve bedensel unsurlarda mutluluk ararken, şahsiyet yönü ise toplumsal hayatta kaynağını bulan manevi hazzı aramaktadır. Gökalp, şahsiyetin kazanılması için bedeni hazların feda edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ferdiyetin kaynağı şuurlu iken, şahsiyetin kaynağı toplumsal vicdandır.³⁴⁷ Eylemlerinin ve tepkilerinin zorunlu karşılığı ile toplum, karşılıklı olarak fiile geçen yahut felce uğrayan parçalara sahip bir organizmaya benzer. İnsanın bedeninde yapısal bütün kısımların birbirine etki ettikleri gibi ve aynı zamanda birbirinin gaye ve vasıtaları suretinde göründükleri gibi, toplumsal bedende de genel, her bireye tabidir.³⁴⁸

Millet sadece bir coğrafi topluluk, bir imparatorluk, bir ırk, kavim demek değildir. İnsan için maneviyat maddiyattan önce gelir. Bu nedenle milliyette soy kütüğü aranmaz, terbiye aranır. İnsan hangi cemiyetin terbiyesini almışsa onun ideali için çalışır.³⁴⁹ Ferdiyetsiz bir şahsiyet olamayacağı için, şahsiyetin ferdiyeti reddetmediğini ancak onun üstüne çıktığını belirten Gökalp, ferdiyetçileri ise şahsiyetle ilgilenmemeleri nedeniyle olumsuzlamaktadır. Çünkü ferdiyetçilik, insanların ahlaktan yani ülkülerinden vazgeçip, kendi hazları ve menfaatleri peşinde koşmalarıdır. Gökalp'e göre cemiyetlerin gerilediği zamanlarda şahsiyetler zayıflar, ferdiyetler kuvvetlenir ve cemiyet fertlerden oluşan bir "sürü" halini alır. Toplumsal hayat kuvvetlendiği zaman ise mefkureler, yani ülküler ortaya çıkar, vazife aşkı canlanır ve dolayısıyla şahsiyetler kuvvetlenir. Gökalp, mefkurelerin fert değil, cemiyet kaynaklı olduğunu belirtmekte ve bu şekilde mefkure sahibi toplumsal

³⁴⁵ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları, İstanbul, 1989, sf:131

³⁴⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:27

³⁴⁷ Lemi Atalay, 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert – Cemiyet Tartışmaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:28, 2018, sf: 189-190, (183-212)

³⁴⁸ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:808

³⁴⁹ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:34

insanların çok olduğu bir ÷lkede vatan ahlakının da yüksek olduğunu düşünmektedir. Çünkü Gökölalp'e göre hakiki yurtsever, toplumsal insandır.³⁵⁰

Bir milletin hayatı, görünüşte çeşitli medeniyetlerin geleneklerinden meydana gelmiş ayrı cinsten bir karışım gibi görüldüğü halde, hakikatte birbiriyle ahenkli müesseselerden meydana gelmiş aynı cins bir kültürden ibarettir.³⁵¹

Devlet siyasi bir topluluktur. Millet ise tarihi ve ahlaki bir topluluk yani birliktir. Aynı yasalara tabi olanların tümü, devletin kısımlarını oluştururlar. İçinde teşekkül ettiğı toprağı derin bir surette bağlanan ve duygularla iradelerin ortaklığı ile aralarında birleşmiş bulunan bireylerin toplamı, milletin kısımlarını oluşturur. Siyasi birlik, millet dahilinde düzeni ve barışı sürdürmek için en yüksek öneme sahiptir ve bir devlet, bütün üyeleri vatana sadakatle bağlı bulunmadıkça kudretli ve devamlı olamaz.³⁵² Aynı toplumun yurttaşlarının ortak inançları ve duyguları, kendine ait bir hayata sahip belirli bir sistem oluşturur.³⁵³ Gökölalp, ferdin kendi bireyciliğini törpüleyerek, ferdiyetten şahsiyete ulaşmasını, toplumsal değerlerle dolu mefkurelere sahip olmasını ve toplumsal vicdanın karşılığı olan vatanseverlik ahlakını benimsemesini gerektiğini söyler. Gökölalp'e göre bu tarz bir yapıda olan fert, cemiyet içinde gerçek kimliğine de kavuşmuş olur. Bu görüşler aslında Durkheim' de kaynağını bulan solidarizm – dayanışmacılık anlayışının bir yansımasıdır. Gökölalp'in de benimsemiş olduğı bu solidarizmde fert cemiyet tarafından yadsınmaz, ancak cemiyet içinde anlam kazanır.³⁵⁴

Durkheim üzerinden aldığı tesirlerle de görüyoruz ki, her insan gibi Gökölalp'in de fikir hayatının gelişmesinde ve düşüncelerinin oluşumunda çevresinin tesiri olmuştur.³⁵⁵ Hakiki ferdiyetler ancak milli fertlerle olunabilir. Çünkü fert ancak milli kültürün temsilcisi olduğı zaman bir şahsiyete sahiptir.³⁵⁶ Dünyanın hiçbir yerinde saf ırk tasavvur edilemeyeceğı gibi saf bir kavimde olamaz. İnsanlar dünyaya gelirken sosyal vicdanlarını beraberlerinde getirmezler. Dille, dinle, ahlak, estetik ve

³⁵⁰ Lemi Atalay, 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert – Cemiyet Tartışmaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:28, 2018, sf:190, (183-212)

³⁵¹ Ziya Gökölalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:35

³⁵² Ziya Gökölalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:851-852

³⁵³ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghley – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2013, sf:355

³⁵⁴ Atalay, a.g.e., sf:190, (183-212)

³⁵⁵ Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökölalp Külliyyatı I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989

³⁵⁶ Gökölalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, sf:51

iktisatla ilgili vicdanlarını sonradan ve terbiye yoluyla edinirler yani toplumdan alırlar. Millet de bu ortak terbiyeyi almış bireylerin oluşturduğu bir topluluktur.³⁵⁷ Fertlerin cemiyet üzerindeki etkisi ya deha ya da ilim sayesinde olur.³⁵⁸ Milli kültürü bulabilmek için, hiçbir medeniyetin, hiçbir geleneğin hususi taraftarı olmamak lazımdır.³⁵⁹ Şahsiyet başlangıçta millette hususa gelir ve biz buna kültür adını veriyoruz. Fert bu kültürden alabildiği nispette şahsiyete sahip olur. Yani bir fert, ne kadar çok millileşirse o kadar çok şahsileşmiş olur.³⁶⁰

Fikirleriyle ve yalın görüşleriyle Gökalp'in tam bir eşitlikçi ve hümanist bir anlayışa sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda değerlendirmelerimizden de anlaşılacağı üzere Gökalp'in genel toplumsal kuramının toplumsal dayanışmacılık, siyasal kuramının ise halkçı demokrasi olduğunu söyleyebiliriz.³⁶¹ Daima bir topluluk içerisinde yaşayan birey üzerinde, onu her tarafından çeviren cemiyet, kendine özel olan baskısı ile birtakım etkilerde bulunuyor. Ve bu etkenlerde bireyin hem maddi hem de ruhi yaşantısına yansımaktadır.³⁶² Bundan dolayı fert ve cemiyet aynı realitenin iki veçhesidir (yön). Birbirinden tamamen ayrı olarak düşünülebilmeleri mümkün değildir.³⁶³

2.2. Toplumsal Ahlak ‘Teorik ve Pratik Birliktelik’

İnsanlık, dünyadaki insanların toplamı değildir. İnsanlık, kavram olarak da dışsal değil, içsel bir kavramdır. Ahlakta, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkar.³⁶⁴ Ahlakçılar genellikle toplumsal vazifelerimizi iki büyük sınıfa ayırırlar. Bunlar adalet vazifeleri ve şefkat vazifeleri. Bu ayrım muhafaza edilmelidir. Bununla beraber, bu vazifelerin incelenmesine başlamadan önce onların hikmetini ve kapsamını daha iyi anlamak için, insanları birbirine bağlayan dayanışma bağları

³⁵⁷ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:45

³⁵⁸ Ziya Gökalp, *İçtimaiyat Mecmuası – Cemiyette Büyük Adamların Tesiri*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 1917, sf:59, (48-70)

³⁵⁹ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:32

³⁶⁰ A.g.e., sf:51

³⁶¹ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:103

³⁶² Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, sf:16

³⁶³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, sf:331

³⁶⁴ Ömer Naci Soykan, İnsan Hakları: Kavramsal Bir Çözümleme, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:66, 2013, sf:239, (229-245)

hakkında mümkün olduğu kadar doğru fikirler edinmek gerekiyor. Çünkü bu bağları ne kadar iyi bilirsek ‘toplumsal ahlakı’ da o kadar iyi kavrarız.³⁶⁵

Dayanışma ile başlayacak olursak, eylemlerinin ve tepkilerinin zorunlu karşılığı ile toplum, karşılıklı olarak fiile geçen yahut felce uğrayan parçalara sahip bir organizmaya benzer. İnsan bedeninde yapısal bütün kısımların, birbirine etki ettikleri gibi ve aynı zamanda birbirinin gaye ve vasıtaları suretinde göründükleri gibi, toplumsal bedende de genel ve her bireye tabidir.³⁶⁶ Bireyler, yerleşik bir yapılar bütünü ve mevcut bir değerler ve normlar sistemi içinde dünyaya gelirler. Toplumsal yapılar, normlar, değerler ve kurallar insanları belirli eylemler, düşünceler ve eğilimlere zorlar. Böylece toplumsal olgular, insanların toplumsal yapıların bir parçası olmayı istemeleri ve arzulamalarıyla ve ayrıca kolektif bütünün normlar, değerler ve inançlarını benimsemeleriyle içselleştirilir.³⁶⁷ Biyoloji açısından da dayanışmayı değerlendirecek olursak bu dayanışma, ruhlar arasında olduğu kadar organizmalar arasında da mevcuttur ve zihinsel, ahlaki ve iktisadi açılardan açık olduğu kadar, biyoloji açısından da açıktır. Her birimiz dünyaya gelirken, ortadan kaldırılamayacak bir damga gibi yalnız mensup olduğumuz ailenin ve örfün genel karakterlerini değil, aynı zamanda filan yahut falan ceddi hatırlatan bazı özel karakterleri de beraberimizde getiririz. Cedlerimizin (atalarımız) azaltılmış yahut çoğaltılmış bir şekilde yüz hatları, meziyetleri ve hatta ne yazık ki kusurları dahi bizde yeniden yaşarlar.³⁶⁸ Sosyal ve coğrafi gerçeklik bizim dışımızdadır ve bu durumda ferдин şuuruna birtakım tasavvurlar verir.³⁶⁹

Zihinsel ve ahlaki açıdan dayanışma ise, zihinsel ve ahlaki açıdan varoluşumuzun ve değerimizin hemcinslerimize borçlu olduğumuzu söyler. Aile içinde, okulda, etrafımızda bulunanların bize temasından dolayı, çocukluktan itibaren bütün yetilerimiz yavaş yavaş uyanmış, şekillenmiş ve biz düşünmeyi, sevmeyi, söylemeyi ve istemeyi öğrenmişiz.³⁷⁰ Bu anlamda bireyin sosyal, kültürel ve coğrafi

---

³⁶⁵ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:808

³⁶⁶ A.g.e., sf:808

³⁶⁷ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghley – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2013, sf:367

³⁶⁸ Gökalp, a.g.e., sf:808

³⁶⁹ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, sf:26

³⁷⁰ Gökalp, a.g.e., sf:809

sebeplerle birlikte kendi kimliğini hiyerarşi içinde harekete geçirdiğini görürüz.³⁷¹ Her düşünüşün hareketine, insanlığın genel hareketinden etki eden bir nüfuz vardır. Her birey farklı derecelerde, zamanındaki insanlığın ifadesidir.³⁷² Çünkü kolektif davranışlar, çok sayıda insanın benzer durumlarda, benzer biçimde, aralarında etkileşim veya daha önceden alınmış kararlar olmadan sergiledikleri davranışları ifade eder.³⁷³ Ahlak, menşei (köken) itibarıyla ferdi değil, toplumsaldır. Fertler toplumsallaştıkça ahlaki bir gaye kazanırlar.³⁷⁴

Bilim ve medeniyet ilerledikçe insanlar arasındaki karşılıklı bağlılığın çoğaldığını görmek için etrafımıza bakmak yeterlidir. Tabi toplumsal ahlak için olmazsa olmaz detaylardan biri adalettir. Adalet, başkalarının hukukuna saygıdır. O halde adil olmak, kimseye zarar vermemek ve bize yapılmasını istemediğimiz, istememekle yükümlü olduğumuz şeyi başkası hakkında da yapmamaktır. Çünkü biz hayatımızı, özgürlüğümüzü, mallarımızı saldırılamaz ve kutsal kabul ederiz. Bu yüzden hemcinsimizin hayatını, özgürlüğünü, namusunu, servetini de eşit şekilde saldırılamaz kabul etmekle yükümlüyüz. Adil olmak, herkese borçlu olunan şeyi iade etmektir.³⁷⁵ Bu anlamda da toplumsallaşmanın bireye belli bir benlik ve kişilik kazandırdığını görüyoruz. Toplumsallaşma kişiliğin kazanılmasında temel süreçtir. Kişilik ve toplum ayrılmaz bir biçimde birbirleriyle bağlantılıdır. Birey toplumdan ayrı olarak var olamaz, toplum da bireylerin kişiliklerinde ve davranışlarında anlam ve gerçeklik kazanır. İnsanın kişiliği ve içinde yaşadığı ilişkiler, onun ruhsal davranışlarını ve bilincini belirler. İnsanın kendi kendisine karşı tutumu, kendi kendisi ile ilgili görüşü ve kanısı, fiziksel ve ruhsal durumu toplumsallaşma içerisinde şekillenir ve benlik kazanır. Yani hiçbirimiz dünyaya elimizde “Ben benim!” diyebileceğimiz bir aynayla gelmediğimize göre kendimizi önce başkalarında görüp tanırız.³⁷⁶

Gökalp’e göre siyasi inkılap kolay olduğu halde, sosyal inkılabı gerçekleştirmek dışarıdan görüldüğü kadar kolay değildir. Çünkü sosyal inkılap

³⁷¹ Cahit Aslan, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi “Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi”*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, sf:40

³⁷² Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:809

³⁷³ Aslan, a.g.e., sf:16

³⁷⁴ Ziya Gökalp, *İçtimaiyat Mecmuası “Ahlak İctimai Midir? İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, cilt:1 sayı:3, 1917, sf:113, (112-115)

³⁷⁵ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, sf:813

³⁷⁶ Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, sf:102

duyguların ilerlemesine ve yükselmesine bağlıdır. Duygular asırlardır süren toplumsal alışkanlıklara bağlı olduğu için, izlerinin hemen silinmesi mümkün değildir. Sosyal inkılapta Gökalp'e göre eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat yaratmaktır. Yeni hayat demek; yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni siyaset ve yeni hukuk demektir. Eski hayatı değiştirmekte yeni bir arayış yaratmakla mümkündür. Ancak Gökalp, eski hayatında kendine göre kıymetleri olduğunu ama yine de değişime muhtaç olduğunu ve yeni kıymetlerin oluşturulması gerektiğini ifade eder.³⁷⁷ Fertler arasındaki bağlar gibi toplumlar arasındaki ilişkilerde ya sosyal birleşim ya da toplanma şeklinde olur. Ortak bir bilinç ile hareket edilmelidir. Ortak bir duygu yani dayanışma oluşturulmalıdır.³⁷⁸ Topluma ve sosyal olgulara, doğal dünyadaki nesnelere ve olaylara yaklaştığımız gibi yaklaşamayız. Çünkü toplumlar ancak insanlar olarak bizim kendi eylemlerimiz içinde yaratıldıkları ve yeniden yaratıldıkları sürece var olurlar. Yani biz toplumu yaratırız, toplumda bizi yaratır. Toplumsal sistemler, kendilerini oluşturan tuğlalarla her an sürekli olarak yeniden inşa edilen binalar gibidir.³⁷⁹

Çağdaş toplumun nihai gerçeği ulus, bireylerin davranışını yönlendiren nihai güç ise ulusal ideallerdir.³⁸⁰ Hangi zamanda ve mekanda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirlerine komşu oldukları için, aynı kurumlara sahip olan toplulukların toplamına medeniyet zümresi denilir.³⁸¹ Toplumsal bir olgunun fonksiyonunu, bu olgunun herhangi bir toplumsal amaçla olan ilişkisinde aramak gerekir.³⁸²

Ahlak, insanlar arası ilişkilerde nasıl davranılması gerektiğini gösteren "kendiliğinden oluşmuş" ve "hazır" bir değer yargıları sistemidir.³⁸³ Toplumsal ahlak açısından bir diğer önemli konuda şefkattir. Şefkat eşitliğe ve kardeşliğe dayanır. Şefkat vazifelerini ifade etmek için gerekli olan ilk şart hayırsever olmaktır, yani hemcinsini sevmek ve onların iyiliğini istemektir. İkincisi, hangi koşulda olursa olsun onların yardımına giderek onlara iyilik yapmaktır, yani hayır işleyici olmaktır.

³⁷⁷ Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, Ötüken Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 2015, sf:14

³⁷⁸ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları, İstanbul, 1989

³⁷⁹ Veysel Sönmez – Necmettin Tozlu – Hikmet Yıldırım Celkan – Durmuş Ekiz – İsmail Hakkı Demircioğlu – Kemal Duruhan – Adem Solak, *Toplum Yolunda*, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2004, sf:27-28

³⁸⁰ Ceylan Tokluoğlu, Ziya Gökalp ve Türkçülük, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:68, Sayı:3, 2013, sf:116, (113-139)

³⁸¹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2015

³⁸² Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, Çeviren: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986, sf:167

³⁸³ Coşkun Can Aktan, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, T Yayınları, İzmir, 1994, sf:6

Hayırseverlikte hayır işleyiciliğin ortak kaynağı iyiliktir. Her adalet vazifesine, bir şefkat vazifesi karşılık gelir. Adalet, bizi başkalarının hayatına, namusuna ve mülkiyetine saldırmaktan alıkoyar. Şefkat bize; varlığı, haysiyeti veya serveti tehdit altında bulunan bütün insanların yardımına koşmamızı emreder.³⁸⁴ Her sosyal hareket bir zaman süresi içinde kendine biçim vermeye eğilimlidir. Toplumda fikir özgürlüğü arttıkça sosyal hareketlerde çoğalır ve zenginleşir.³⁸⁵ Adalet ve şefkat vazifelerinden sonra onları tamamlayan hoşgörü ile nezaketi de ifade etmeliyiz. Hoşgörü, hemcinslerimizin itikatlarına (inançlarına) ve içtihatlarına (görüşler, anlayışlar) bizi yalnız tahammül ettiren değil, aynı zamanda hürmet de ettiren toplumsal fazilettir. Her birimiz şeyleri anlamakta ve hükmetmekte özel bir tarza sahibiz. İnsan birtakım felsefi, siyasi, dini kanaatlere sahip bulunur ve bunlara bazen hayattan ve servetten daha fazla değer verir. Çünkü bu kanaatler insanın en mahrem düşüncülerinden meydana gelmiştir. Bundan dolayı, onları savunmakta özgür olmayı ister ve onlara hürmet edilmediği zaman protesto eder. O halde kendisi için böyle bir hürmet iddia ederken başkalarını bundan esirgemek, son derece mantıksız ve adaletsiz olur.³⁸⁶

Bir toplumun temeli kendi öz kültürüdür. Milleti yaşatan en büyük kuvvet onun milli hasletleri (yaradılış, huy) ve milli geleneklerdir. Bu görüş açısı ile Gökalp, Türk halkında mevcut olan vatan ve millet sevgisi, cesaret, fedakarlık ve misafirperverlik gibi hasletleri, yüksek insani duyguları ortaya koymak ve ifade etmek istemiştir. Millet sadece ırk, kavim, coğrafi, siyasi ve iradi bir zümre değildir. Millet; lisanca, dince, ahlakça, kültür ve sanatta müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümredir.³⁸⁷ Gökalp'e göre uyumlu bir toplumun ve uzlaşmaya dayanan siyasetin harcı, toplumsal birlik ve dayanışmadır. Birlik ve dayanışmanın temeli ise, "ortak vicdan" ve paylaşılan "ahlaki mefkûreler" dir. Demokrasinin temel bir ilkesi fırsat eşitliğidir. Fırsat eşitliği hem bireyin serbest gelişimi hem de toplumun çıkarı içindir.³⁸⁸ Çünkü eşitlik ilkesi, bilindiği gibi en

³⁸⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:837

³⁸⁵ Cahit Aslan, *Sosyal Hareketler Sosyolojisi "Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi"*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, sf:23

³⁸⁶ Gökalp, a.g.e., sf:838-839

³⁸⁷ Selahattin Yazıcıoğlu, *Ziya Gökalp'in Son Arzusu Milli Bir Türk Destanı Meydana Getirmektir, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:115-116

³⁸⁸ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:67-100

geniş ve en genel anlamda uygulanır ve bu anlamda hukukun bütününe egemen olan anayasal bir değeri olan bir ilkedir.³⁸⁹ Milleti millet yapan unsurlardan en önemlisi “ülkü birliği” dir. Ülkü birliği Gökalp’in üzerinde durduğu en önemli hususlardan biridir. “Ülkü”, her ferdin benliğinde filizlenip yeşeren, onu ümit içinde yaşatan ve maneviyatını kuvvetli tutan ideal olduğuna göre, bu ideal fertten ferde ve dolayısıyla sonradan millete mal olan yüce bir dilektir. Millet, bir manevi şahıstır ve aynı zamanda hisleri, fikirleri ve müşterek emellerinden meydana gelen hakiki bir ruha ve zinde bir vicdana sahiptir.³⁹⁰ İnsan ise toplumsal bir varlıktır ve toplumda yaşamaya ihtiyacı vardır. Aynı zamanda tarihsel bir varlıktır. Çünkü insan, toplumların tarihinin bir ürünüdür ve içinde bulunduğu çevrenin ilişkileriyle şartlandığına göre bütün halleri, toplumunun tarihinin bir özeti sayılır. Toplumsal koşullar, insanın ailesindeki, grubundaki, mesleğindeki, sınıfındaki ve bütün toplumdaki yaşantısının koşullarıdır. İnsanın iradesini de bu dış koşullar belirler.³⁹¹

2.3. Pozitif Toplum Bakışı ‘Nedensellik’

Toplumsal etkileşim, bedensel varlığın yapısı içinde ifade edilir. Ve hayat sadece yapılar olarak değil, varoluş olarak deneyimlenir.³⁹² Gökalp’in, Avrupa toplumlarının kültürlerinden etkilenişi, kendi yaşadığı toplumun kültüründe olmayan bir şeyi, yani bilimsel düşünme disiplini o kültürlerde fark etmesiyle olmuştur. Bu niteliği o kadar önemli ve belirleyici görmüştü ki; bilimsel düşünme metodunu Avrupa toplumlarının ortak medeniyet esası olarak kabul etmiştir. Avrupa toplumlarının her birinin çeşitli derecelerde değişik ve kendine özgü olan hayat tarzlarını ise onların ayrı kültürleri olarak görmüştür. Gökalp bu kavramlaştırmayı yaparken medeniyeti akla, metoda ve bireysel iradeye, kültürü ise duygulara, sezgilere ve kolektif oluşuma dayandırıyor. Çağdaşlık bilim ile özdeşir. Ve hiçbir toplumun bilimden geri durması düşünülemez.³⁹³ Gökalp, pozitif bilimlerin önemini belirtirken, çağdaş bir millet olgusundan hareketle, çağdaş bir milletin pozitif bilimlerle düşünmesi gerektiğini ve mutlaka pozitif bilimlere doğru yürümesi

³⁸⁹ Renaud Denoix De Saint Marc, *Devlet*, Çeviren: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, sf:68

³⁹⁰ Tuncer Gülensoy, *Ziya Gökalp ve Türk Milleti, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:91-92

³⁹¹ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, sf:20

³⁹² Ruth A. Wallace – Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çeviren: M. Rami Ayas – Leyla Elburuz, Doğu – Batı Yayınları, Ankara, 2013, sf:257-259

³⁹³ Yılmaz Özakpınar, *Ziya Gökalp’in Batı Medeniyetine Bakışı, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, sayı:10, 2005, sf:5 (sf:5-10)

gerektiğini söylüyor.³⁹⁴ Batı'nın ilimlerini insanlar, ülkeye kitap getirtmek ile de öğrenebilir. Batı medeniyetini Türk medeniyetine aşlamak önemlidir. O zaman yeni meyveler alınır.³⁹⁵

Kendiliklerinden yayılan ve nereden çıktığı belirsiz duygular, miras alınmış tüm alışkanlıklar değişime direnir, çünkü karanlıkta kalırlar. İnsanda göremediği bir şeyi kolayca değiştiremez. Tüm bu haller ise karanlıkta oldukları için ele avuca gelmezler.³⁹⁶ Çağdaşlaşma düşüncesi, düşünen her insan için "asıl inanç" değerinde olmalıdır. Çünkü insanlarda ulusallık duygusu, çağdaşlaşma yönüyle ilerlediği zaman; toplumda yardımlaşma, özveri, çalışıp çabalama duyguları artar ve bu anlamda toplum; ahlak, dil, edebiyat, ekonomi ve siyaset alanlarında yükselerek gelişir.³⁹⁷ Pozitif bir toplumda bilimsel gelişmeler esas alınarak topluma uyarlanmalı ve bilim ile toplum uyuşmalı bir çizgide ilerlemelidir. Toplumsal gelişimin rasyonel bir biçimde ilerlemesi ancak, onu en yüksek düzeye erıştiren bilimsel verilerin temel alınmasıyla mümkün olabilir.³⁹⁸

Gökalp, bilimi kainattaki tüm hadiselerin objektif bir şekilde incelenmesi şeklinde ifade eder.³⁹⁹ Düşünen, üreten, ürettiğini paylaşan, gelişen bir toplum modeli yaratılmalıdır. Buda aydın insanların varlığını gerektirdiği gibi, sayısının artması gerektiğini de bize ifade eder. Tabi aydın insanı pozitif toplum bakışı çerçevesinde tanımlayacak olursak; aydın insan, bilimin yol göstericiliğini savunan, sorgulayan, insanların bağımsız ve özgür kimlik kazanmasında yol gösterici olan, tutarlı davranan, düşünce derinliği olan, alçakgönüllü ve bütün insanlara saygılı olan kişidir. Yani dogmalardan kurtulmuş, yeniliklere açık olan, bir sorunun nedenini araştıran, düşüncelerini özgürce savunan, baskıcı ve idari sistemlere karşı uygarca ve cesurca karşı koyabilen, edindiği bilgiler ile doğru varsayımlar yapabilen, yeni bilgilerin ışığı altında elde ettiği kazanımları toplum yararına kullanabilen ve başka insanların yanlışlarında hoşgörülü olabilir. Bu anlamda aydın insan, insani ve

---

³⁹⁴ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:50

³⁹⁵ A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, sf:94

³⁹⁶ Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, Çeviren: Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, sf:137

³⁹⁷ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:12

³⁹⁸ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çeviren: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001, sf:117-119

³⁹⁹ Osmanağaoğlu, a.g.e., sf:50

ahlaksal değerlerin var olduğu, düşünce özgürlüğü içinde birbirine güvenilen bir ortamda yaşamının gerekliliğine inanan insandır.⁴⁰⁰

Yer çekimi yasası fiziksel ve kimyasal evrende nasıl geçerli ise, toplumların da gelişmelerini sağlayan gelişme yasasıdır. Bu yasayı elde tutabilmek için pozitif bir bilimin yöntemleri ile toplumsal olayların yasalarını bulmak gerekir.⁴⁰¹ Medeniyetin gelişmesi Gökalp'e göre kültürce yükselmek anlamına gelir. Kültürün yükselmesi kuvvetli bir devleti vücuda getirir. Kültürün yükselmesi ve gelişmesi de pozitif toplumun ışıklarının yansması anlamına gelir.⁴⁰² Bir araya gelmiş birçok insanın, kendilerine bir bütün gözüyle baktıkları sürece, yalnız bir tek istemleri vardır. Bu istemde bütünün gözetilmesi ve herkesin rahatlığı ile ilgilidir. Dirlik ve düzenlik, birlik ve eşitlik politika kurnazlarının düşmanıdır.⁴⁰³ Çünkü bir kolektivite söz konusudur. Kolektivizmde toplumsal dayanışma güçlü olduğu için insanlar ortak idealler çevresinde birleşirler. Bireysel menfaatler bir tarafa atılır ve toplumun menfaatlerini koruyan kolektif bir düşünce esas alınır.⁴⁰⁴ Gökalp'e göre milleti bir insan kabul edersek; onun dimağını (bilinç), zekasını ve ideolojisini de güzidelere (seçkinlere) benzetiriz. Hükümet dimağ değildir. Hükümet seçkinlerin fikirlerini kabul eder ve uygular. Bu sebeple asıl hükümet seçkinlerdir. Çünkü demokrasi seçkinlerin egemenliğidir. Uygarlığın dengesi için aydın – halk diyalogunun bütünleşmesi gerekiyor. Çünkü "aydın" uygarlığın (medeniyet), halk ise kültürün taşıyıcısıdır. Uygarlık ve kültür yani bu iki kavram Gökalp'in sosyolojisinin anahtar unsurunu oluştururlar. Bu iki kavram arasında bir entegrasyon (bütünleşme) vardır.⁴⁰⁵ Uygarlık toplulukları bireylerden değil, uluslardan oluşur. Bu anlamda uygarlık topluluğu bir topluma benzetilirse onun bireyleri de uluslar olur. Yani uygarlık topluluğuna uluslar topluluğu denmesi bundandır.⁴⁰⁶ Aydın – Halk diyalogu kültür – uygarlık bütünleşmesi için gereklidir. Aksi takdirde, uygarlık iktibası yaratıcı niteliğini kaybederek taklit süreci içine girer. Çünkü halktan kopmuş,

⁴⁰⁰ Ahmet Mazlum – Haydar Gölbaşı, Türk Toplumunun Çağdaşlaşmasının Kavşak Noktasında İdealist Bir Dava Adamı Ziya Gökalp: Aydın Kavramı, *Journal of World of Turks*, Cilt:1, Sayı:1, 2009, Sf:224, (221-238)

⁴⁰¹ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, sf:99

⁴⁰² Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, sf:49

⁴⁰³ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1987, sf:118

⁴⁰⁴ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:185

⁴⁰⁵ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:344

⁴⁰⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:106

yabancı okullarda yetişmiş kozmopolit seçkinlerin uygarlık odak noktalarından yapacakları kültür iktibaları yerlilik kimliğini dejenere edebilir. Bu nedenle aydınların yani seçkinlerin halka gitmesi ve halktan milli değerleri alarak millileşmesi gerekmektedir.⁴⁰⁷

Pozitif bilimler alanındaki uygulamaların başarısı teorinin isabetliliğine bağlıdır. Sosyal bilimlerde de bu bağlılık söz konusudur. Eğer araştırmacı, araştırma esnasında objektif ve hasbi davranmamış, sosyal realitede cereyan eden olay ve olguların kanunlarını doğru olarak açıklayamamış ise bu teorik görüşlere dayanılarak yapılacak düzeltme ve uygulamalar başarılı olmayacaktır. Dolayısıyla da teori pratiğe hizmet edememiş, bilimsel çalışmalar semeresiz (verimsiz) kalmış olacaktır.⁴⁰⁸ Bir bilgi sosyolojik bir hakikatten elde edildiği ölçüde pozitiftir. Her yöntem biçimi kendi safında incelenmiş olmalıdır.⁴⁰⁹ Tabi Gökalp'in Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında fikir sahnesine çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal hayatının büyük sarsıntılar geçirdiği olaylarla dolu çalkantılı bir döneme rastlar. İnsanlık tarihinin her döneminde milletlerin böyle karışık ve sarsıntılı günlerinde büyük çapta idealist ve fikir adamlarının yetiştiği görülmüştür. Onların aldıkları önemli görev, sürekli bir akış halindeki topluma yeni çözümler getirmek, sosyal yapıyı yeniden kurmak ve yeni değerler yaratmak olmuştur. Gökalp'inde böyle bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve toplumunun felaket günlerinde böyle bir görevi üstlendiğini görmekteyiz. Yani Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve yeni bir Türk Devleti'nin Kuruluş yıllarında, yani tarihimizin önemli bir döneminde, sorunlarımız üzerine düşünmüş ve bu sorunlara çözüm aramıştır. Bütün bu çabasını da bir bilim çerçevesi içinde, sosyoloji sınırları içinde kalarak gerçekleştirmek istemiştir. Kendisinin bilim çerçevesi içinde kalmak isteği, Türk'ün varlığının sürekliliğine ve sorunlarının çözümlenir olduğuna bir bilimsel gerçek olarak inandığının bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Gökalp, sadece Türkiye'nin düşünce tarihine, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamına

---

⁴⁰⁷ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:345

⁴⁰⁸ Nevin Güngör – Ergan, *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp – Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Devamlılığı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:344-345

⁴⁰⁹ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çeviren: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001, sf:20

etki etmekle kalmamış, aynı zamanda yaşadığı dönemde yazdığı yazılarla da devrinin aydınlarını geniş ölçüde etkilemiştir.⁴¹⁰

Her toplumun kendine özgü ve çözüm bekleyen yapı ve yaşama sorunları olmuştur ve hep vardır. Toplumlarda her zaman ilerleme olmamıştır ama her zaman hareket ve değişme olmuştur ve olacaktır.⁴¹¹ Hukuk devleti, hukukun egemen olduğu siyasal toplumdur ve bu toplumda sadece sosyal ilişkiler değil, yurttaşları kamu güçleriyle karşı karşıya getiren ilişkilerde hukuk tarafından düzenlenir.⁴¹² Diğer yandan din konusu da önemlidir. Çünkü din, kültürün bir biçimidir. Kültürde, insan grupları arasında genel bir kimlik yaratan ortak değerler, inançlar, kurallar ve düşüncelerden oluşur.⁴¹³ Din, insanları ortak sembol, değer ve normlar yoluyla bir arada tutar. Dini düşünce ve ritüeller adalet ve saygıya dayalı bir düzen tesis eder ve toplumsal hayatı düzenler.⁴¹⁴ Dini hayatımıza daha büyük bir vecd (hayranlık, coşku) ve inşirah (gönül rahatlığı, iç huzur) vermek için gerek tilavetler müstesna olmak üzere Kuran-ı Kerim'in ve gerek ibadetlerle ayinlerden sonra okunan bütün dualardan münacaatların (Allah'tan bir şey dilemek için söylenen söz) ve hutbelerin Türkçe okunması gerekir. Bu yönden Gökalp, Türkçenin din hayatını kuşatmasını istemekteydi. Çünkü dinde millileşme, bir bütünleşme ve ortak değer anlamına gelecekti.⁴¹⁵

Toplum içerisindeki bireyler bilinçli olursa ve bilinçli düşünerek hareket eden bir topluluğa dönüşürlerse değişimlere de o denli açık olurlar. Eğitimsiz zihniyetler ise tam aksine görenekçi ve değişmez zihinlerdir, hiçbir şey onları etkileyemez. Yine aynı nedenle kolektif düşünceler ve kolektif duygular karanlıkta kalıp, bilinçsiz emellerle yürürlerse ilerleme kaydedemezler ve hep aynı kalırlar. Her türlü etkinin dışında kalırlar, kavranamazlar çünkü karanlıktadırlar.⁴¹⁶ Gökalp için milli

⁴¹⁰ Ahmet Mazlum – Haydar Gölbaşı, Türk Toplumunun Çağdaşlaşmasının Kavşak Noktasında İdealist Bir Dava Adamı Ziya Gökalp: Aydın Kavramı, *Journal of World of Turks*, Cilt:1, Sayı:1, 2009, Sf:227-229, (221-238)

⁴¹¹ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, sf:37-47

⁴¹² Renaud Denoix De Saint Marc, *Devlet*, Çeviren: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, sf:35

⁴¹³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çeviren: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, İstanbul, 2008, sf:580

⁴¹⁴ John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çeviren: Vildan Akan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, sf:489

⁴¹⁵ A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, sf:153-154

⁴¹⁶ Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, Çeviren: Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, sf:141

sosyolojinin hedefi Türk toplumunu Batı uygarlığına taşımaktır. Ona göre uygarlık evrenselken, kültür ise yereldir. Ve Gökalp'in Batı uygarlığının alınması olarak ifade ettiği şey Batı'nın tekniğinin alınmasıdır. Burada Gökalp'in sosyoloji mantığının, bireyciliği değil de toplumsallığı benimseyen Durkheim' in görüşleriyle benzer olduğunu da görüyoruz.⁴¹⁷

Toplumdaki iktisadi, siyasi, dini ve sosyal hayatta yenileşme hareketlerini başlatan ve geliştiren yenilikçiler Gökalp'e göre, oynadıkları rolleri itibariyle tarihi yoğuran, bir başka ifade ile tarihi yaratan tipte kişilerdir. Bu tip adamlar toplumda bunalımın arttığı, bir kurtarıcıya ihtiyaç duyulduğu anlarda ortaya çıkarlar. Bu ortaya çıkış sürecini Gökalp "dayanışma, toplumsal bilinç ve toplumsal vicdan" kavramlarına dayanarak açıklamaktadır. Gökalp siyasi, dini, sosyal ve iktisadi alanlarda toplum yapısını yeniden düzenleyecek bu yenilikçi tip büyük adamları, toplumda vicdanın bir ürünü olarak görmektedir.⁴¹⁸

Gökalp'e göre pozitif toplum olma yolunda çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Çağdaşlaşmak biçim ve geçim bakımından Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgi ve sanayi ürünlerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara ihtiyaç duymadığımızı görürsek, o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız. Bu doğrultuda çağdaşlaşma ve çağcılık ihtiyacı bize, Avrupa'dan yalnızca bilimsel ve uygulamalı aletlerle, fennin alınmasını buyuruyor.⁴¹⁹ Dini ve vatani tehlikeler karşısında da yalnız bir kurtuluş çaresi vardır, o da ilimlerde, sanayide, askerlik ve hukuk teşkilatında Avrupalılar kadar ilerlemektir, yani medeniyette onlara eşit olmaktır.⁴²⁰ Bu doğrultuda da Gökalp için, Batının bilimsel ve teknolojik başarılarının takip edilmesi ve bize kazandırılması siyasal ve toplumsal yapının gelişimi açısından büyük bir önem arz etmiştir.⁴²¹

---

⁴¹⁷ Tolga Kabaş, Ziya Gökalp ile Amerikan Ekonomi Kurucusu Richard T. Ely'nin Düşüncelerinin Karşılaştırılması, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:40, 2017, sf:137, (134-141)

⁴¹⁸ Ensar Yılmaz, Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi, *Humanities Sciences*, Cilt:5, Sayı:3, 2010, sf:208, (202-211)

⁴¹⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:17

⁴²⁰ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:247

⁴²¹ Taha Parla, "Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm", İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:50

2.4. Kolektivizm ve Sınıfsız Toplum

Millet, bir takım faal ve canlı unsurlar ile faal olmayan ve cansız unsurlardan meydana gelmiştir. Milletin faal ve canlı unsurları fertler, faal olmayan ve cansız unsurları da geleneklerdir. Gelenekler milleti terkip eden fertlerin vicdanında yaşamak seviyesindedir ki, bu nedenle canlılaşarak müessese mahiyetini alabilir. O halde müesseseler cansız geleneklerin ruhlarda canlanan, yaşayan şekilleri demektir.⁴²² Kolektivizm, kolektif beşeri çabanın bireysel şahsi çabadan daha büyük pratik ve ahlaki bir değer olduğu inancıdır.⁴²³

Kolektivizmde ele alacağımız en önemli unsur dayanışmadır. Ulusal dayanışmayı da güçlendirmek için her şeyden önce yurt ahlakını yükseltmek gerekiyor. Yurt ahlakının yüksek olması ulusal dayanışmanın temelidir. Yurt, sadece üstünde oturduğumuz toprak demek değildir. Yurt, ulusal kültür dediğimiz şeydir ki, üstünde oturduğumuz toprak, onun ancak zarfıdır ve ona zarf olduğu içindir ki kutsaldır. O halde yurt ahlakı ulusal ülkülerden, ulusal görevlerden oluşan bir ahlak demektir. Yurt aynı zamanda dinsel, ahlaksal, sanatsal güzelliklerin bir müzesidir, bir sergisidir. Yurdumuzu içten gelen bir aşkla sevmemiz, bu içten güzelliklerin toplamı olduğu içindir. Öyleyse ulusal kültürümüzü bütün güzellikleriyle ne zaman ortaya çıkarırsak, yurdumuzu en çok o zaman seveceğiz ve bu kadar şiddetle seveceğimiz o sevimli yurt uğruna, şimdiye kadar yaptığımız gibi yalnız tehlike zamanlarında hayatımızı değil, barış ve dinginlik anlarında da bütün kişisel ve topluluksal tutkularımızı da feda edebileceğiz. Bu bağlamda kolektivizm için ilk başta ulusal dayanışmayı güçlendirmek gerekiyor. Ulusal dayanışmayı da güçlendirmek için ulusal kültürü yükseltmek gerekiyor.⁴²⁴ Bu yüzden burada toplumsallaşmaya değinmemiz çok yerinde olacaktır. Toplumsallaşma bireye, bir benlik ve kişilik kazandırdığı gibi toplumun sürekliliğini de sağlayan bir süreçtir. Bu süreç içerisinde kişilik ve toplum ayrılmaz bir biçimde birbirleriyle bağlantılıdır. Birey, toplumdan ayrı olarak düşünülemez.⁴²⁵

⁴²² Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:46

⁴²³ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:185

⁴²⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:91-92

⁴²⁵ Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, sf: 102

Ulusal dayanışmanın birinci temeli ‘‘yurt ahlakı’’ olduğu gibi, ikinci temeli de ‘‘uygarlık ahlakı’’dır. Yurt ahlakı, ulusumuzun bireyleriyle onlara benzeyen başka bireyleri saygıdeğer olarak tanımaktır. O halde yurdumuzu, ulusumuzu nasıl seviyorsak ulus taşlarımıza da öylece sevmeliyiz. Bütün ulustaşlarını sevmeyen bir insan ulusunu da sevmiyor demektir.⁴²⁶ Yurt birliğinin önemi büyüktür. Çünkü bir millet büyük bir felakete uğradığında veya korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman fertlerindeki şahsiyetleri yutar. O zamanda herkesin ruhunda yalnız milli bir şahsiyet yaşar, bütün kalplerde milli şahsiyeti devam ettirmek istediğinden, başka bir duygu kalmaz. Bu kavga, gürültü zamanında fertler kendi hürriyetlerini değil, milletlerinin istiklalini düşünürler. Bu yüzden millet; bir manevi şahıstır ki hisleri, fikirleri ve müşterek emellerinden meydana gelen hakiki bir ruha, zinde bir vicdana sahiptir. Fertleri harekete geçiren ve idare eden de bu milli ruh ve içtimai vicdandır.⁴²⁷ Birey, ancak milli kültürün temsilcisi olduğu zaman bir şahsiyete sahip olur. Bu durum fertleri birbirine bağlayan manevi bağ açısından önemlidir.⁴²⁸ Diğer yandan bir milletin yaşaması için gerekli olan unsurlardan birisi de kültürdür. Kültür, bir milletin asli kimliği ve geçmişten gelen tüm tecrübelerinin toplamıdır. Yani milleti millet yapan ve ona kimlik kazandıran, aynı zamanda yaşadığı toplumu ona anlamlı gösteren, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesine yardım eden ana unsurların başında kültür gelmektedir. Ve milletin varlığını devam ettirmesi, aynı zamanda medeniyetin ona sağladığı imkanları kullanmasını da gerektirmektedir.⁴²⁹

Kolektif şuur olayları, kolektif tasavvurlar neticesinde meydana gelir ve diğer sosyal olayların izahında çıkış noktası bulur. Gökalp’ de Durkheim gibi sosyal olayların izahında tasavvurlardan hareket eder.⁴³⁰ Birey, toplumu yansıtan unsurlarla kaynaşmalı ve bütünleşmelidir. Çünkü toplum dediğimiz şey, içerisindeki bütün üyelerinin ortak duygusu ile inanç bütünlüğünün bir organizasyonunu ifade eder. Bu durum kolektif yapıyı ortaya koyar. Kolektif yapı, toplumun bütün üyeleri için ortak idealler ve eğilimler ortaya koymasından dolayı güçlü bir yapıdır. Ortak idealler ve eğilimler güçlü bir dayanışma yaratır. Bu tür dayanışmada, bireyin bağlı olduğu

⁴²⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:92

⁴²⁷ Tuncer Gülensoy, *Ziya Gökalp ve Türk Milleti*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:91-92

⁴²⁸ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:51

⁴²⁹ Selçuk Aydın, *Bir Toplumsal Kaynaşma Modeli Olarak Halka Doğru ve Ziya Gökalp*, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Cilt:5, Sayı:18, 2013, sf:23, (22-30)

⁴³⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:33

toplumsal yapıya sadakatini artırır. Ve artık birbirine kenetlenmiş olan toplum içerisindeki insanlar bireysel değil, birlikte hareket ederler. Böylece bütün bireyler kolektif yapı içerisinde birlikte hareket ettikleri için birbirlerine benzerler yani aynıdırlar. Toplum, bireylere daha fazla kişilik niteliği kazandırır. Ve bireyler arasındaki dayanışma birliği arttıkça bireylerin kişiliği de o derece artar.⁴³¹ Yani Gökalp'e göre uyumlu bir toplumun ve uzlaşmaya dayanan siyasetin harcı toplumsal birlik ve dayanışmadır. Birlik ve dayanışmanın temeli ise ortak vicdan ve paylaşılan ahlaki mefkurelerdir. Bu anlamda Gökalp'in ifade ettiği ahlak türlerini ve düzeylerini açıklayarak konuya dair değerlendirmelerimize ışık tutacağız.⁴³²

Gökalp'in bahsettiği ahlak türleri; vatani ahlak, mesleki ahlak, aile ahlakı, medeni ahlak ve uluslararası ahlaktır. Bu çerçevede Gökalp, Türklerin tarih boyunca Türk ulusal kültürüne dayanan bu ahlaki idealler sayesinde erdemli yaşadıklarını ileri sürmektedir. Bunlara değinecek olursak, ilk olarak "Bütün" ün ahlakı olan vatani ahlak, bireyin anayurdunu, ulusunu ve hepsinin üstünde ulusal kültürünü sevmesi demektir. Özyönetime, eşitliğe, barışa, demokrasiye, insan ve kadın haklarına ve dayanışmaya bağlılık, adanmışlık gibi değerleri içerir. Ahlakın en yüksek biçimi de budur. Çünkü "vatan", bağımsız ve kendine yeterli bir toplumsal organizma olan tek toplumsal grup ya da topluluktur. Yani Gökalp'in vatani ahlak görüşü çok net bir biçimde coğrafyaya değil, kültürel bağlılıklara dayandırılmıştır. Vatani ahlakın yüksek olması, milli tenasüdün (karşılıklı yardımlaşma, dayanışma) temelidir. İkinci olarak aile ahlakı, Türklerin eski kültürel değerlerine dayanmaktadır ve toprakta komünal (ortaklaşma ve paylaşma) mülkiyet ve pederşahi ailenin otokrasisine karşı pederi ailedeki demokrasinin benimsenmiş olması, konutun dokunulmazlığı, erkek ve kadın eşitliği ve tekeşlilik gibi normları içerir. Aile tüm toplumun ve devletin temelidir. Üçüncü olarak medeni ahlakın iki amacı vardır. Bunlar şefkat ve adalettir. Bu özelliklerde bireyde kişiliğin yüksek olmasını sağlar. Dördüncü olarak uluslararası ahlak, ulusların karşılıklı yardımlaşmasına dayanan ve diğer ulusların dinsel ve kültürel varlıklarına saygıyı içerir. Ve son olarak mesleki ahlak, Gökalp'in milli tenasüdü güçlendirmek için önemli saydığı bir görüştür. Gökalp'e göre meslek zümreleri birbirlerine karşılıklı olarak muhtaçtırlar ve birbirlerinin "lazım ve

⁴³¹ Orhan Türkdogan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, Baylan Matbaası – 1973, sf:9-10

⁴³² Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:67

mülzemi’’dirler. Çünkü Gökalt için mesleki gruplar arasındaki işlevsel bağımlılık ve karşılıklı yardımlaşma, dayanışmanın güçlü olabilmesi için gerekiydi. Dayanışmanın da yeterince güçlü olabilmesi için tüm mesleki gruplarca paylaşılan ortak bir vicdan oluşturulmalıdır.⁴³³

Toplumsal grupların bir parçasını oluşturmanın iki biçimi vardır. Bunlar sık sık birbirlerinden ayrılır, ama kimi zamanda birlikte görülürler. İnsan gruba ait olabilir ya da gruba katılabilir. Gruba ait olmak, bireyin koşulsuzca, kendini grubun değerleriyle, onları sorgulamaksızın özdeşleştirip, kendisinin özde böyle bir bağıllıkla tanımlandığını kabul ederek grupla bütünleşmesidir. Böylece birey o bütünü iyi günlerde de kötü günlerde de kesin bir parçasını oluşturur.⁴³⁴ Kolektivizm, kolektif menfaatlerin ferdi menfaatlardan üstün olması gerektiğini ima etmesi açısından bireyciliğin karşıtı olarak ele alınır.⁴³⁵ Kolektivizmde toplum, ahlaki dayanışma ile varlığını sürdüren insanlar grubunu ifade eder. İnançlar ve duygulardaki benzerlik dayanışmanın temel unsurlarıdır.⁴³⁶ Ahlaki olarak iş birliği şeklindeki kolektif çaba, ortak insanlık bilincine dayanan toplumsal dayanışmayı ve insani yoldaşlık sorumluluğunu güçlendirir.⁴³⁷ Zaten bu doğrultuda Gökalt kültür, mefkure (ideal, ülkü, hedef), içtimaiyat (toplumbilim) üzerinden ortak bir terim sistemi oluşturmaya çalışıyor.⁴³⁸ Çünkü halk zaten bir sosyolojik oluşumdur. Ve her şeyden önce devlet kavramıyla gerçek kimliğini kazanmıştır. Bu anlamda halk ve devlet bilinçli olarak birbirine bağlıdır.⁴³⁹ Toplum içerisindeki insanlarda birbirlerine karşılıklı bağımlı ve farklılaşmış birimlerle etkileşim halindedir. Bu birimler; din, hukuk, aile, fertler, komşuluk vb. olabilir. Ancak toplumsal bütünü parçaları

---

⁴³³ Taha Parla, *Ziya Gökalt, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:69-70-71

⁴³⁴ Fernando Savater, *Gençlerle Politika Üzerine*, Çeviren: Şadan Karadeniz, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2000, sf:75

⁴³⁵ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:185

⁴³⁶ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalt Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, Baylan Matbaası – 1973, sf:12

⁴³⁷ Heywood, a.g.e., sf:186

⁴³⁸ Zeynep Korkmaz, *Ziya Gökalt’ın Kültür Tarihimizdeki Yeri Ve Türk Dili, Ziya Gökalt Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:31

⁴³⁹ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünüü Ziya Gökalt*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:323

arasındaki uyum bozulursa kolektivismde çözölme başlar ve bu durumda denge bozulur.⁴⁴⁰

Milli kimlik, bir millete has mensubiyetin özellikleridir yani o kişiyi başka milletlere mensup olanlardan ayıran, onu farklılaştıran kültürel özelliklerdir. Bireyin nesnel kimliğini ortaya koyar. Milli kimliğimiz yabancılar için bir deniz feneri, bizim içinse bir pusuladır. Milli kimlik, milli kültürle de örtüşür, çünkü bir milletin milli kültürü o milletin milli kimliğini oluşturur. Ve burada tartışılabilir tek sorun, millet bireylerinin o kimliğe, kültüre ne ölçüde sahip olabildikleri ve onu ne kadar temsil edebildikleridir. Gökalp'e göre insanın en yüce ahlaki amacı ferdiyetini şahsiyete dönüştürmektir. Ferdiyet, bu yapının belirleyiciliğinden kurtulmak için, içinde bulunduğu toplumun diğer üyelerinin de benimsedikleri inanç ve düşünceleri benimseyerek, bu yapıya uygun davranışlar geliştirerek ferdiyetini şahsiyete dönüştürür.⁴⁴¹

Sınıfsız bir toplumda, kolektivism çerçevesinde ortak bir kültür, ortak bir yurt, ortak bir dil, ortak bir din vardır. Müslümanlık, Hristiyanlık, Budistlik gibi evrensel dinler bu yapı içerisinde bütünü bir parçasıdır. Ve kim hangi dine mensup olursa olsun kolektivismde, farklı dinler ve farklı etnisiteye sahip diğer bütün insanlar saygı ve değer görür. Çünkü toplum ahlakı insanın diğer insanların hayatına, mülkiyetine, özgürlüğüne saygı göstermeyi ve kimsenin onuruna saldırmamayı öğütler. Bu durumda tabi ki ulusal dayanışmayı güçlendirir.⁴⁴² Düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere Gökalp, düşünce sisteminde dayanışmacılık ilkesini temele alarak toplumculuğu savunmuştur. Çünkü zaten toplumculuk bireye kişilik kazandırarak onun kişiliğini korumak gayesini taşır. Fakat kişiliğin korunmasındaki gaye de yine toplum menfaati içindir.⁴⁴³ Bu anlamda önemli olan toplumun maddi ve manevi varlığına ait üstün niteliklerin ve değerlerin ön planda

---

⁴⁴⁰ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, sf:189

⁴⁴¹ Nevzat Kösoğlu, *Türk Olmak Ya Da Olmamak 'Milli Kültür, Mozaik Kültür ve Etnisite'*, Ötüken Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:83-90-91

⁴⁴² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:94

⁴⁴³ Ensar Yılmaz, Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi, *Humanities Sciences*, Cilt:5, Sayı:3, 2010, sf:207, (202-211)

tutulması ve diğer yandan bolluk, rahatlık ve güvenlik içindeki hayat tarzının oluşturulmasıdır.⁴⁴⁴

2.5. Hars ve Medeniyet Bağlamında ‘Halk – Millet’ Kavramlarının Değerlendirilmesi

Türk ulusunun refah ve mutluluğu Gökaltp için nihai bir felsefi değeri oluşturuyordu. Gökaltp’in milliyetçilik anlayışı açıkça dil ve kültür milliyetçiliğine dayanıyor ve diğeri ulusların milliyetçiliğıyle karşılıklı saygı ve barış içinde, birlikte varolacak şekilde bir anlayışı bize gösteriyor. Türkler için birleştirici bir etmen olarak dil ve hars milliyetçiliğı gerekiydi. Bu anlamda Gökaltp, halkın manevi gücünü artırmak, birlik ve dayanışmasını güçlendirmek için ulusal kültürü idealleştirmişti.⁴⁴⁵ Kültür demek; okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, düşünmek ve zekayı eğitmek demektir. Yani kültür toplumun temeli ve karakteridir.⁴⁴⁶ Toplumdan söz ettiğimizde devlet ve aile, sosyal sınıflar ve ortak çıkarlara dayalı cisimleşmiş, tanımlanabilir kalıcı yapılar vb. etkileşimler aklımıza gelir.⁴⁴⁷ Toplum, eğitim yoluyla bunları kuşaktan kuşağı aktarır. Bu doğrultuda ulus; aynı eğitimi görmüş, ortak bir dili, duyguları, idealleri, dini, ahlaki ve estetik duyarlılığı paylaşan bireylerden oluşmuş bir topluluktur. Toplum da toplumsal birlik ve dayanışmaya dayanır. Dayanışmanın en yüksek biçimi ise ortak dil ve kültür, ortak bilişim ve duyarlılık normları temeli üstünde yükselir.⁴⁴⁸ Kültür, toplum içerisindeki her türlü bilgiyi, ilgiyi, alışkanlığı, değeri ölçülerini, genel durum, görüş ve zihniyet ile her türlü davranış biçimlerini kapsar.⁴⁴⁹

Biyolojik evrim teorisiyle kültürel evrim teorisi arasındaki yakın ilişki, toplumsal gelişmeye boyut sağlamak bakımından önemli katkıda bulunmuştur.⁴⁵⁰ Kültür dediğimiz zaman, bir insan topluluğunun devlet hayatında, fikri hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin toplamını kastediyoruz ki, medeniyet de

⁴⁴⁴ Hüseyin Aliyar Demirci, Samiha Ayverdi’den Ziya Gökaltp’e Bakmak, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:54, Sayı:3, 2021, (41-67)

⁴⁴⁵ Taha Parla, *Ziya Gökaltp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:43

⁴⁴⁶ Neşe Işıldak, *Atatürk’ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım Yayın ve Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:59

⁴⁴⁷ Jonathan H. Turner – Leonard Beeghley – Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, sf:286

⁴⁴⁸ Parla,a.g.e., sf:45

⁴⁴⁹ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:155

⁴⁵⁰ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökaltp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları – Baylan Matbaası, Ankara, 1973, sf:9

bundan başka bir şey değildir.⁴⁵¹ ‘‘Anavatan, ulusal kültür demektir’’ görüşünü ortaya atan Gökâl, ulusal kültür üzerine araştırma kurumlarının oluşturulmasını istemiştir. Bunlar; ulusal ve etnografik müzeler, ulusal arşivler, bir ulusal tarih kitaplığı ve bir istatistik müdürlüğü vb. Ayrıca bir tiyatro, bir konservatuvar, bir üniversite ve bir Türkoloji Enstitüsü’nün kurulmasını önermiştir. Bu önerilerin amacı Türk folkloru, müziği ve tarihiyle ilgili araştırma ve uygulamaları Batı’nın ‘‘yöntemlerine’’ başvurarak geliştirmenin yanı sıra, doğrudan doğruya Batı’nın kültür ve bilimlerinin de Türkiye’ye aktarılıp tanıtılmasıdır.⁴⁵²

Kültür, insanın nesilden nesile aktarılan, toplumdan ferde kazandırılan bir yaşama biçimi olup, insan tarafından tesis edilmiş ve yaratılmış olan maddi ve manevi unsurlardan meydana gelmiş çevresidir.⁴⁵³ Kültür olguları bireyde, değerleri belirleme ve nitelendirme göreviyle yüklü olan ‘‘bilinç yetisini’’, uygarlık olgularıysa ‘‘bildirimsel’’ kavramları yani gerçekleri çözümleme ve birleştirme işiyle görevli olan ‘‘akıl’’ yetisini oluşturmuştur. Kültür içerisinde birey, toplumsal bilincin istemlerini kendine değerli ülküler sayıp onları, toplumsal bir aklın mantıklı çerçeveleri içinde düşünmek zorundadır. Bir uygarlığın bilimsel kavramları, teknikleri, ekonomik ürünleri taklit ve değiş-tokuş yoluyla bir halktan öteki halka geçer ve bir uygarlık topluluğu, önce yerel nitelikte görünerek, azar azar ülkeleri, kıtaları ve sonunda bütün insanlığı kapsar.⁴⁵⁴ Bu anlamda medeniyetler veya kültürler, bireylere kişisel ve kendiliğinden gözüken ama gerçekte büyük bir uzaklıktan nesilden nesile devredilen alışkanlıkların, sınırlamaların, birikmiş irfanın, kabul görmüş uygulama ve ifadelerin oluşturduğu büyük havzalardır. Yeni bir medeniyet hem sürekli hem de değişmekte olanı bünyesinde barındırır. Bir yere kök salmıştır ve toprağına tutunarak yüzyıllarca yaşayabilir.⁴⁵⁵ Ve milletler coğrafi durumları ne olursa olsun birbirlerine birçok bağlarla bağlıdır.⁴⁵⁶

---

⁴⁵¹ Neşe Işıldak, *Atatürk’ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım Yayın ve Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:68

⁴⁵² Taha Gökâl, *Ziya Gökâl, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, sf:46-47

⁴⁵³ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:154

⁴⁵⁴ Ziya Gökâl, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:30-31

⁴⁵⁵ Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, Çeviren: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, sf:155-156

⁴⁵⁶ Cevat Şenol, *Anılarla Atatürk*, Yılmaz Basım Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ., İstanbul, 2010, sf:78

Gökalp'e göre insaniyet, ilim, sanayi, edebiyat, felsefe hülasa (özet) umumiyetle medeniyet adını verdiğimiz şeylerdir.⁴⁵⁷ Medeniyet, bütün milletlerin paylaşabileceği belirli bilimsel, teknolojik kurumların hepsinden oluşur; spesifik olarak tek bir millete ait kurumlar ise milli kültürü oluşturur.⁴⁵⁸ Medeniyet seviyesine erişebilmiş kültürlerde gelenekleşmiş örfler, ödev – hak dengesi gözetilerek sıkıca belirlenmiş düzenlere dönüştürülmüş, buradan da hukuk, dolayısıyla da "kanun"lar oluşturulmuştur. "Hukuk" un ise aslı esası ahlaktır. İnsanın, maddi-manevi yapıp etmelerinin tümü kültürün hülasesidir (özet). İnsan, kültürü ancak başka insanlarla bir arada oluşturabilir. Bu da bize toplumu verir. Şu halde "zaman" sız kültür, "kültür" sız de zaman düşünülemez.⁴⁵⁹ Bu çerçevede Gökalp, insan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan ve insanlar arasındaki uyumu sağlayan unsurun kültür olduğunu, diğer yandan toplum içerisindeki kurumların tamamının "medeniyet" adını verdiğimiz "bütün" ü oluşturduğunu söylüyor.⁴⁶⁰

Hars (Milli Kültür) ile medeniyet arasında hem birleşme hem de ayrılık noktaları vardır. Kültür ile medeniyet arasındaki birleşme noktası, ikisinin de bütün toplumsal hayatları içine almasıdır. Toplumsal hayatlar şunlardır: Din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, iktisat, dil ve teknikle ilgili yaşayışlar. Bu sekiz türlü toplumsal hayatın bütününe kültür adı verildiği gibi, medeniyet de denilir. Şimdi de kültür ile medeniyet arasındaki farklara değinelim:

Birinci olarak kültür milli olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletlerin toplumsal hayatlarının ortak bir bütünüdür. Mesela Avrupa ve Amerika medeniyet çevresinde, bütün Avrupalı milletler arasında ortak bir Batı medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde birbirlerinden ayrı ve bağımsız olmak üzere bir İngiliz kültürü, bir Fransız kültürü, bir Alman kültürü vardır. İkinci olarak medeniyet, yöntemler ve kişisel iradelerle oluşan toplumsal olayların bütünüdür. Mesela dinle ilgili bilgiler ve bilimler yöntem ve irade ile oluştuğu gibi ahlakla, hukukla, güzel sanatlarla, iktisatla, akılla, dille ilgili bilgiler ve teorilerde

⁴⁵⁷ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:10

⁴⁵⁸ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:716

⁴⁵⁹ Şaban Teoman Durallı, *Çağdaş Küresel Medeniyet: "Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz – Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi, Konumu"*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, sf:25-27

⁴⁶⁰ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2016, sf:13

hep insanın yöntem ve iradesiyle oluşturulmuşlardır. Bu yüzden aynı gelişmişlik çevresinde bulunan bütün bu kavramların, bilgilerin ve bilimlerin toplamı medeniyet dediğimiz şeyi meydana getirir.⁴⁶¹ Medeniyet zümrelerinin de milletler gibi hususi tarihleri vardır. Bir medeniyet zümresi, muayyen bir mekan ve zaman içinde doğar, yaşar ve ölür.⁴⁶²

Kültür ve medeniyet ile ilgili açıklamalarımızdan sonra halk ve millet kavramlarının değerlendirmesine geçecek olursak; Gökalp'e göre millet aynı dili konuşan, ortak değerleri olan ve eğitim anlamında aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşan kültürel bir zümredir.⁴⁶³ Kültürel olarak bir millet; ortak dil, din, tarih ve gelenek tarafından bağlanarak toplanmış insan grubudur. Fakat millet için öyle objektif bir plan veya taslak yoktur, çünkü her biri kendi içinde kültürel bir çeşitliliğe sahiptir. Siyasal olarak bir millet, kendilerini doğal siyasal bir topluluk olarak tahayyül eden insanlar grubudur. Psikolojik olarak ise millet, vatanperverlik biçimindeki paylaşılan bağlılık veya sadakatle diğerlerinden ayrılan bir insan grubudur.⁴⁶⁴ Gökalp, Türkçülük düşüncesi üzerinden millet gerçekliğine dayalı bir siyaset geliştirmiştir. Bu yönden sosyoloji bilimi üzerinden hareket etmiştir. Sosyoloji, Avrupa'da modern gelişmelerin doğurduğu sosyal gerçeklikleri analiz etmek için gelişen bir bilimdir. Toplumu ve meydana gelen olayları açıklamaya çalışır. Modern anlamda siyasal merkeze oturan millet olgusunu da bu yolla ortaya koyabiliriz. Sosyoloji, her milletin kendi kültürel özelliklerini, tarihi tecrübelerini, birikimlerini, manevi bağlarını tespit edebilir. O zaman bizim sosyolojiye ihtiyacımız var demektir. Gerçeklere uygun bir millet tanımlamasına ihtiyacımız vardır ve bunun yolu sosyoloji ilmini kullanmaktan geçer. Gökalp'e göre milleti sadece ırka, kavmiyete, coğrafyaya, imparatorluk tebaasına, din ümmetine göre ve bireysel mensubiyet tercihine göre tanımlamak doğru değildir. Millet; kültürde, duygularda ve değerlerde ortak hareket ederse millet olur. Yani millet kendine has bir kültüre sahip olan topluluk demektir. Bir milletin kimliğini bulmasında da hars özelliklerini keşfetmesi ve bunları geliştirmesi son derece önemlidir. Gökalp, millet adını

⁴⁶¹ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2016, sf:21

⁴⁶² Yusuf Çotuksöken, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu – Yusuf Çotuksöken – M. Fahrettin Kırzioğlu – Mustafa Koç – M. Sabri Koz, Ziya Gökalp Kitaplar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, sf:325

⁴⁶³ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:421

⁴⁶⁴ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:34

verdiğimiz sosyal zümrenin büyük camialardan çıktığını düşünür. Camia dediğimiz birlikler, muhtelif kavimleri içinde barındıran imparatorluklar ve feodal beyliklerdir. Bu camialar içinde dil ve kültür bakımından ortak özelliklere sahip kesimler, ortak duygularla ve ortak ülkülerle hareket etmeye başlayınca milliyet halini alırlar ve millet olurlar.⁴⁶⁵

Halk ve millet kavramlarımız temelinde Gökalp'in bakış açısını ele alacak olursak, Gökalp'e göre Türkçülüğün esaslarından biride "Halka Doğru" ilkesidir. Peki "Halka Doğru" gitmek nedir ona bakalım. Daha önceki değerlendirmelerimizde de ifade ettiğimiz gibi Gökalp'e göre bir milletin münevverlerine (aydınlarına), mütefekkirlerine (düşünür) o milletin "güzideler" i adı verilir. Güzideler, yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla birlikte halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lazım gelen bunlardır. Güzideler hem medeniyet götürmek için hem de halktan harsi bir terbiye almak için halka doğru gitmek mahiyetindedir. Çünkü halk, milli harsın canlı bir müzesidir.⁴⁶⁶

Güzidelerin çocukken aldıkları terbiyede milli hars yoktur. Çünkü içinde okudukları mektepler, "halk mektebi" değildi, "milli mektep" değildi. Bu sebeple milletimizin güzideleri milli harstan mahrum olarak yetiştiler, yani gayri millileşerek yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar. Ne yapacaklarını anlatalım. Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak, halkın kullandığı kelimelere, yaptığı cümlelere dikkat etmek; söylediği darbimeselleri (atasözü), ananevi (geleneksel) hikmetleri işitmek; düşüncesindeki tarzı, duyusundaki üslubu zapt etmek; şiirini, musikisini dinleyerek raksını, oyunlarını seyretmek; dini hayatına, ahlaki duygularına nüfuz etmek; giyinişinde, evinin mimarisinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek. Bundan başka halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini, tandırname adı verilen eski töreden kalma akidelerini öğrenmek; halk kitaplarını okumak, Korkud Ata'dan başlayarak aşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak halk nekreciliğini çocukluğumuzda seyrettiğimiz Karagözle orta oyununu aramak, bulmak lazım, halkın cenknameler (kahramansı eserler) okunan eski kahvelerini, ramazan gecelerini, Cuma arifanelerini, çocukların her sene sabırsızlıkla bekledikleri coşkun bayramlarını yeniden diriltmek, canlandırmak lazım. İşte Türk

⁴⁶⁵ Fahri Atasoy, *Türkiye'de Sosyolojinin Kurucusu Ziya Gökalp – Türk Sosyologları 2. Bölüm*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2017, sf:6-7-8 (1-15)

⁴⁶⁶ Ziya Gökalp, *Kitaplar*, Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu – Yusuf Çotuksöken – M. Fahrettin Kırzioğlu – Mustafa Koç – M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, sf:199

milletinin güzideleri, ancak uzun müddet halkın bu milli hars müzeleri ve mektepleri içinde yaşadktan ve ruhları tamamıyla Türk harsıyla dolmuş olduktan sonra ‘‘millileşmek’’ imkanına nail olabilirler. Sonuç olarak içtimaiyat (toplumbilim) ilmi de bize gösteriyor ki ‘‘deha’’ esasen halktadır.⁴⁶⁷

2.6. Gökalp’in ‘‘Dil’’ Anlayışı

Dil, toplumsal yaşamın zemini, maneviliğin dokusu, kültür ve uygarlığın temelidir.⁴⁶⁸ Dil, az ya da çok birbirine bağı olan birçok göstergelerin oluşturduğu bir sistemdir. Gösterge, genellikle duyusal bir olgudur ki, halihazırda görünmeyen diğ er bir olguyu hatıra getirir. Örneğ in pencereimizden, uzakta bir duman görürüz. O duman bir ateş in varlığını hatırlatıyor. Güneş sevinci hatırlatıyor. İster gözümüzle görelim ister kulağ ımızla iş itelim sevinç duyularımızla görünüyor. İşte bunu göstergeyle anlarız. Bir olgunun diğ er bir olgunun göstergesi olabilmesi için, zihin onlar arasında öyle bir bağı tasavvur eder ki, biri diğ erini hatırlatabilsin. Çünkü böyle bir ilişkiyi bilmeksizin dumandan ateş , gülmeden sevinç anlamak mümkün olmaz. Her duyunun kendine özgü göstergesi vardır. Aktif olan ve hayatımızda büyük rol oynayanların göstergeleri daha kuvvetli olur. Hem kör hem sağır ve dilsiz olanlar da koklamanın göstergesi çok çeş itliliğ e sahip olduğı için aynı zamanda dokunmanın göstergeleri geliş iyor ve bunların yegane dilini oluşturuyor.⁴⁶⁹

Dil, sosyal bir varlık ve belirli toplumların anlaş ma aracı olarak tanımlanınca bir milleti millet yapan öğelerin baş ında gelir. Çünkü bir milletin millet niteliğ i kazanabilmesi her şeyden önce o millete has bir dilin varlığını gerektirir. Bu sebeple dil, bir milletin duygu ve düşünce tarzı, tarihi ve toplum hayatı ile birlikte yürüdüğ ünden, millet varlığ ının bir damgası ve milletin ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda o milletin sosyal yapısının ve ruhunun gerçek bir aynasıdır.⁴⁷⁰ Dil sıklıkla, millet olmanın en açık sembolü olarak algılanır. Zira dil, bir toplumu diğ erlerinden ayırt edici davranış ları, değ erleri sembolize eder, aidiyet ve aş ınalık hislerini yaratan

⁴⁶⁷ Ziya Gök alp, *Kitaplar*, Hazırlayanlar: Ş evket Beysanoğ lu – Yusuf Ç otuksöken – M. Fahrettin Kırzioğ lu – Mustafa Koç – M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, sf:199-200

⁴⁶⁸ Ziya Gök alp, *Türk leş mek – İslamlaş mak – Muasırlaş mak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:76

⁴⁶⁹ Ziya Gök alp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Ç izgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:601

⁴⁷⁰ Tuncer Gülensoy, *Ziya Gök alp ve Türk Milleti*, Dicle Üniversitesi Yayınları (Ziya Gök alp Sempozyumu Bildirileri – 23 Mart 1986), Diyarbakır, 1989, sf:89-90

ifade şekillerini üretir.⁴⁷¹ Her toplumun bir dili vardır. Dilin evrenselliği, onun insanlar için vazgeçilmez bir araç olduğunu bize göstermektedir. Bu aracın en önemli işlevi düşüncelerin karşı tarafa iletilmesidir.⁴⁷² Gökalp'in millet ve milliyet anlayışında dil, büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan Gökalp, Türkçenin sadeleştirilmesi üzerinde de önemle durmuştur.⁴⁷³

Dilin kökeni ile ilgili bilgilerde paylaşacak olursak, az önce bahsettiğimiz göstergelerin ne kadar türleri varsa, dillerinde o kadar türleri vardır. Örneğin dokunma dili hem kör hem sağır hem de dilsizin yegane dilidir. Yalnız kör olanlar, bu dokunma dilini gayet olağanüstü bir süratle yazar ve okurlar. Diğer yandan görsel dil, el hareketlerinden ibarettir. Sağır ve dilsizlerin dilidir. Konuşma kudretine sahip olanlar içinse bu görsel dil yalnız yardımcı olarak işe yarayabilir.⁴⁷⁴

Herhangi bir dilin yetkinliği, her sözcüğünün yalnız bir anlama ve her anlamında yalnız bir sözcüğe sahip olmasıyla sağlanabilir.⁴⁷⁵ Zihinsel yaşamımız, tıpkı bir kuşun yaşamında olduğu gibi, kah uçup kah bir yerlere tünemeden ibaret sayılabilir. Dilin ritimleri de bunu ifade eder. Dilde her düşünce bir cümle içinde ifade edilir ve her cümle bir noktayla kapatılır.⁴⁷⁶ İnsan sosyal bir varlık olarak dil aracılığıyla, yani sözlü iletişim sayesinde sosyalleşmektedir.⁴⁷⁷ Dil hem yazılı hem de sözlü olabilir. Dil ve iletişim ilişkilidir ancak eş anlamlı değildir. Çünkü iletişim daha kapsamlı bir terimdir ve değişik şekillerde tanımlanabilir.⁴⁷⁸ Diğer yandan dil ile zihin arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Bu ilişki gerek kelimeler arasında gerek kelimeler arasındaki tarzlarda ‘‘sentaks’’ (sözdizimi) olarak ifade edilir. Bir taraftan kelime dağarı, diğer taraftan sentaks ile, dil ile zihin arasında güçlü bir ilişki vardır. Bir dilin kelimeleri ne kadar çoksa, fikirleri de o kadar çoktur. Ancak zihin ile dil arasında uyum olduğu gibi, bazen derin uçurumlar da olur. Çünkü bazen ifade edilen

⁴⁷¹ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram – Özgür Tüfekçi – Hüsamettin İnaç – Şeyma Akın – Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007, sf:197

⁴⁷² Rita L. Atkinson – Richard C. Atkinson – Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, Çevirenler: Kemal Atakay – Mustafa Atakay – Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, Sf:364

⁴⁷³ Süleyman Hayri Bolay, *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, sf:423

⁴⁷⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:603

⁴⁷⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:131

⁴⁷⁶ Paul Johnson, *Yaratıcılar*, Çevirenler: Aysun Babacan – Berrin Karahan – Zeynep Demirsu, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, sf:325

⁴⁷⁷ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:365

⁴⁷⁸ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çevirenler: Sirel Karakaş – Rükzan Eski, Eğitim Akademi Yayınları, Konya, 2009, sf:150

kelimeler fikirlerimizi tamamen yansıtmayabilir. Bilimsel bir dilde ise terimler mantıksaldır. Duygulara tabi olduğumuz benzetmeler, metaforlar, yansımalar çok miktarda görülür ve bu suretle anlaşılır ki, bir dilin genel bir sentaksı ve mantığı vardır. Bu anlamda her bireyinde özel bir sentaksı ve mantığı vardır.⁴⁷⁹

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en belirleyici özelliği, onun konuşabilen bir varlık olarak bir dile sahip olmasıdır. Dil, varlığın ışıyarak örtüsünü açtığı yerdir. Dil ve insan varlığı arasındaki ilişki insanın hem dile sahip olması hem de dil tarafından kuşatılmış olmasıyla karakterize olur.⁴⁸⁰ Fikirlerimizi başkalarına bildirmek ve aynı zamanda fikirlerimizi iyi düşünmek için dile muhtacız. Çünkü dil, fikirlerimize açıklık kazandırır ve bizim için hem analiz hem de sentez aracı olur.⁴⁸¹ Dil, düşüncenin bir aracı durumundadır, çünkü zaten dilin kendisi de düşünce içinde meydana gelir. Bu nedenle dil ve düşünce karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar. Bundan dolayı diyebiliriz ki, dil düşünce içinde ve düşünceyle birlikte hareket eden bir simgeler sistemidir.⁴⁸²

En iyi uygarlık insanları birbirine sevdiren uygarlıktır.⁴⁸³ Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felaketler içinde ahlakının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının kısaca bugün kendi milliyetini yapan her şeyin, dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir.⁴⁸⁴ Gökalp'e göre dil, bir milleti millet yapan faktörlerden birincisi ve en önemlisidir. Aynı zamanda o milletin kültürünün temel taşıdır. Gökalp, eğitimi bir kavmin değer hükümlerinden ibaret kültürünün, o kavmin fertlerinde ruhi melekeler haline getirilmesi şeklinde tanımlamıştı. O halde insanın sosyal çevresinden aldığı ilk ve belli başlı unsur ana dili olduğuna göre, onun eğitimine yön veren ve şekillendiren temel öğede dildir. Dil bu özelliğini hem kültürün birinci ögesi

⁴⁷⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:608

⁴⁸⁰ Emir Ali Ergat, *Felsefede Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi 'J. Locke ve G. Berkeley Örneği'*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:10-11

⁴⁸¹ Gökalp, a.g.e., sf:609

⁴⁸² Ergat, a.g.e., sf:12

⁴⁸³ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak 'Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır'*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:128

⁴⁸⁴ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Birakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:45

olması bakımından, hem de ferdin sosyal çevresinden aldığı dini, ahlaki ve estetik duygulara vasıta olması bakımından kazanmaktadır.⁴⁸⁵

Gökalp, dünyaya daima iyimser bir filozof gözüyle bakan ve insanı mefkureli (idealist) bir varlık olarak değerlendiren bir kişiliğe sahipti.⁴⁸⁶ Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri dildir. ‘‘Türk Milletindenim’’ diyen insan, her şeyden evvel mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Milli duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli duygunun gelişmesinde başlıca etkidir.⁴⁸⁷ Dilimizi anlam bakımından Çağdaştırmak, terim yönüyle İslamlaştırmak gerektiği gibi, dil bilgisi, söz dizimi ve yazım konularında Türkçeleştirmekte gereklidir. Türkçe olmalı ya da Türkçeleşmiş olmalıdır.⁴⁸⁸ ‘‘Yeni kavramlar’’ çağın, ‘‘terimler’’ ümmetin, ‘‘sözcükler’’ de milletin dil yeteneğidir.⁴⁸⁹ Gökalp’e göre dil, ferdi iradelerin dışında olan, zorlama ile şu veya bu şeklin verilemeyeceği sosyal bir müessesedir. Zaten Gökalp eğitimin fertlerde geliştireceği vicdan, vatan, din gibi kavramların hepsinin temelinde de dil birliğini görmektedir. Başka bir deyişle, ancak dil birliğine sahip bir ülkede, eğitim kendisinden beklenen etkinlikleri yerine getirebilir.⁴⁹⁰

2.7. Gökalp’in ‘‘Eğitim’’ Anlayışı

İnsan hayatının ve sosyal gelişmenin temelinde eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. Eğitim, yetişkin nesiller tarafından, sosyal hayata hazır olmayan nesiller üzerinde uygulanan etkileme işlemlerini kapsar. Bu anlamda eğitim, toplumun bütün fertlerinin sosyalleşme sürecini ve sosyal yaşantıya katılma çabalarını içine almaktadır.⁴⁹¹ Eğitim konusu genel olarak, bireyin yaşadığı toplumda yeteneğini, tutumlarını ve olumlu değerlerdeki davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamıdır. Eğitim kurumu potansiyel olarak her toplumda vardır. Çünkü bireyin

⁴⁸⁵ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:73

⁴⁸⁶ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp’in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:115

⁴⁸⁷ Neşe Işıldak, *Atatürk’ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:46

⁴⁸⁸ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:21

⁴⁸⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:10

⁴⁹⁰ Celkan, a.g.e., sf:76-77

⁴⁹¹ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:148

topluma kazandırılması ve dolayısıyla toplumun sürekliliğinin sağlanması temel bir işlevdir. Gerçekleştiriliş biçimi toplumlara göre değişebilir ama varlığı ve gereği değişmez. Onun için eğitim kurumu evrensel, önemli ve zorunlu bir kurumdur.⁴⁹²Gençliğe ahlak ve yurttaşlık eğitimi vermek bir öğretim görevidir.⁴⁹³ Gökalp'e göre Türk çocuğu Türk milletinin içinde yaşayacaksa, Türk milletinin kültürüne göre terbiye edilmelidir. Türk çocuğu bu kültüre göre terbiye görürse, çağdaş bir terbiye görmüş olur.⁴⁹⁴ Modern terbiye, modern kültür gibi milletin kendi hayatının bir belirişidir. Modern öğretim ise modern teknoloji gibi milletlerarası olan modern bir medeniyetten alınır. O halde biz, terbiyemizin yalnız tamamıyla milli olmasını düşünmeliyiz.⁴⁹⁵

Gökalp'e göre kültür ve terbiye bakımından Avrupa Medeniyetine muhtaç olmadığımız halde, teknoloji ve öğretim yönüyle ona (Avrupa Medeniyeti) son derece şiddetle muhtacız. Avrupa'nın bütün teknolojisini almaya çalışalım fakat kültürümüzde yalnız kendi vicdanımızı arayalım.⁴⁹⁶ Gökalp, eğitimin milli bir karakterde verilmesi gerektiğini söylerken çok önemli bir ayrım yaparak bir karışıklığa da çözüm getirmiştir. Yaptığı bu ayrımda eğitim ve öğretim ayrımıdır. Milli olması gereken eğitimidir. Eğitimin milli olmasının gereğini ise, toplumun kültürü gibi, eğitiminde kendisinin bir parçası olduğuna bağlamaktadır. Toplum, bireylere kendi yaşayışını, inanışlarını, kültürünü ve vicdanını aşlamak ister ve bu nedenle bunu yapmanın en iyi yolu da eğitim olduğundan, eğitim meselesine özellikle dikkat edilmeli ve milli bir mahiyette verilmelidir. Ve ayrıca öğretim konusunda devrin ihtiyaçlarının karşılanması içinde Avrupa'dan gerekli teknolojinin temin edilmesi gerektiğini de sözlerine eklemektedir. Yani Gökalp, öğretimde gelişen teknolojinin takibi için dışarıya başvurulabileceğini söylüyor. Eğitimin amacı da milli kültürü toplum katmanlarına aşlamak suretiyle dilde ve düşüncede uyumlu bir birlik meydana getirmektir.⁴⁹⁷

⁴⁹² Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, sf:233

⁴⁹³ Lucien Seve, *Felsefe ve Siyaset*, Çeviren: Müntekim Öçmen, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, sf:39

⁴⁹⁴ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:43

⁴⁹⁵ Ercenk Hamarat, Türk Milli Eğitim Düşüncesinde Ziya Gökalp, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Sayı:22, 2010, sf:57, (56-60)

⁴⁹⁶ Gökalp, a.g.e., sf:64

⁴⁹⁷ Hamarat, a.g.e., sf:57, (56-60)

Eğitim kelimesi, doğanın ya da diğer insanların ister zihnimiz ister irademiz üzerinde uygulayabildiği etkilerin tümünü ifade etmek için oldukça geniş bir anlamda kullanılmıştır.⁴⁹⁸ İnsanları kendileri için düşündüklerine göre yargılayamayız. Burada gerekli olan, yaptıkları işin bilincine hangi noktaya kadar eriştiklerini araştırma değil, bu subjektif bilincin, ne ölçüde objektif bir değer taşıdığını ve dolaysız bilincin ne ölçüde doğru bir bilinç olduğunu bulup çıkarmaktır.⁴⁹⁹ Eğitim, insan davranışlarını düzenlemek, fertleri topluma kazandırmak, kişiler arası ilişkileri belirlemek ve nesiller arası kültür naklini gerçekleştirmek gibi fonksiyonlara sahiptir.⁵⁰⁰ Eğitim ve öğretimde birlik olmadıkça, aynı fikirde ve aynı düşünüş biçiminde bireylerden oluşmuş bir millet yapmaya imkan aramak boş şeylerle uğraşmak anlamına gelir. Eğitim ve öğretim; millet olmanın, bayındır bir vatan kurmanın temel şartıdır. Memlekette eğitim ve öğretim ışığının yayılmasına ve en derin köşelere kadar işlemesine büyük önem göstermeliyiz.⁵⁰¹ Çünkü bir memleket kültür bakımından yükseldikçe siyaset bakımından da yükselerek güçlü bir devlet kurar.⁵⁰² Yani Gökalp, bütün Müslümanlar arasında olmasa bile, bütün Türkler arasında ortak bir ilim ve eğitim sisteminin kurulabileceğini düşünmüştür.⁵⁰³ O, kozmopolit bir eğitim sistemi yerine, ulusal bir eğitimi savunuyor. Ülkede milli vicdanı oluşturmanın şart olduğunu, milli vicdanı elde etmek içinde milli eğitime ihtiyaç olduğunu dile getiriyor.⁵⁰⁴ Bu anlamda da eğitim, hem bireyler olarak yüksek bir yaşama düzeyi elde etmemiz, hem de toplum olarak gelişme ve ilerleme kaydetmenin ve gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmenin başlıca yoludur.⁵⁰⁵

Bir toplumda eğitim ve kültür düzeyinin düşük olması siyasal yozlaşmanın da kaynağını oluşturur.⁵⁰⁶ Bireyler, genetik miras şeklinde görülebilecek belirli bir

⁴⁹⁸ Emile Durkheim, *Eğitim ve Sosyoloji*, Çeviren: Pelin Ergenekon, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:43

⁴⁹⁹ Lucien Seve, *Felsefe ve Siyaset*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, sf:59

⁵⁰⁰ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:149

⁵⁰¹ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:81

⁵⁰² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:49

⁵⁰³ Zeynep Korkmaz, Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986), Dicle üniversitesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, sf:31

⁵⁰⁴ Hamza Altın, Ziya Gökalp'in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi, *International Journal of History*, Cilt:2, Sayı:2, 2010, sf:498, (493-509)

⁵⁰⁵ Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, sf:270

⁵⁰⁶ Coşkun Can Aktan, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, T Yayınları, İzmir, 1994, sf: 60

sermaye potansiyelinin içine doğarlar; erken çocukluk dönemlerinde, okul yıllarında ve iş yaşamlarının başlarında bu sermayeye eklemeler yaparlar ve eğitimleri eskidikçe ya da demode kaldıkça, bu sermayenin değerinin düşmesi ya da kötüye gitmesinin sıkıntısını çekerler.⁵⁰⁷ Gökalp'e göre bir öğrenci, hangi ilimden, hünlerden en çok hoşlanıyorsa bütün eğilimini ona yöneltmeli. Hesap ve hendese (aritmetik ve geometri) gibi ilimler akla kuvvet verir. Ayrıca edebiyat ve şiire de önem verilmeli. Bunlar, hayal gücüne kanat, kalbe de heyecan verir. Resimle musikide şiirle edebiyatın arkadaşlarıdır. Bunların hepsi ruha güzellik, ahlaka temizlik katar.⁵⁰⁸

Eğitimli toplum, yaşam kalitesi ve bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan şartlar üzerinde özellikle durur.⁵⁰⁹ Sosyal hayat, her şeyden önce toplumu meydana getiren unsurların karşılıklı bir dengesidir. Bu unsurlar sosyal morfolojinin alanını teşkil eden coğrafya, ırk, demografya gibi maddi karakterli ve sosyal fizyolojiyi teşkil eden hukuk, iktisat, sanat, aile gibi manevi karakterli unsurlardır. Bunların hepsi karşılıklı denge içerisinde olduğu için, buna sosyal hayat veya sosyal realitede denilebilir.⁵¹⁰ Çok yönlü bir düşünce insanı olan Gökalp, eğitim haricinde sosyoloji, iktisat, ahlak, din, siyaset, etnografya gibi birçok alanda söz sahibi idi. Bu özelliği ona eğitim konusunda da geniş perspektiften bakabilme imkanı vermektedir. Bu bağlamda eğitimi, kültürel birikimlerden yola çıkarak bir devlet politikası ile oluşturmak anlamına gelen kültür eğitimi akımının ülkemizde en başta gelen temsilcisi Gökalp'tir.⁵¹¹

Eğitim organları her dönemde toplumsal gövdenin diğer kurumlarıyla, gelenek ve inançlarla, büyük düşünce akımlarıyla bağlantılı olmuştur.⁵¹² Devlet okulları, hakim toplumsal yapı tarafından desteklenirler ve bunun karşılığında yapıyı desteklemek için çalışırlar. Devlet okulları bünyelerinde reform yapabilir, gelişme gösterebilir ancak temel yapısal değişikliklere kalkışmazlar.⁵¹³ Gökalp, toplumcu

⁵⁰⁷ Christopher J. Hurn, *Okulun İmkan Ve Sınırları 'Eğitim Sosyolojisine Giriş'*, Çevirenler: Ahmet Kaysılı – Ayşe Soylu, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016, sf: 53-54

⁵⁰⁸ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak 'Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır'*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:99

⁵⁰⁹ Hurn, a.g.e., sf:51

⁵¹⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:73

⁵¹¹ Hamza Altın, Ziya Gökalp'in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi, *History Studies International Journal of History*, Cilt:2, Sayı:2, 2010, sf:497, (493-509)

⁵¹² Pierre Bourdieu – Jean Claude Passeron, *Yeniden Üretim 'Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri'* Çevirenler: Aslı Sümer – Levent Ünsaldı – Özlem Akkaya, Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, Ankara, 2015

⁵¹³ Joel Spring, *Özgür Eğitim*, Çeviren: Ayşen Ekmekçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:8

eğitim görüşüne sahiptir. Ona göre terbiyede esas, milli kültürün öğretilmesidir. Eğitim için ancak bir tek esas mevzu vardır o da bütün tezahürleriyle hayattır. Aynı zamanda Gökalp sosyolojisinin çok yakından ilgili olduğu Durkheim' e göre de eğitimin amacı toplumun dini ve ahlaki müeyyideleri, mesleki gelenekler, toplumsal his, fikir, adet ve törelerin toplamı olan "sosyal varlık" ı fertlerde kurmak, meydana getirmektir. Bu noktada Durkeim gibi Gökalp'te toplumun kültürüne göre hür fertler yetiştirilmesi gerektiğini ifade eder. Hür fertler yetiştirilmesi Avrupa'da değişik yüzyılların hakim karakterini taşıyan eğitim sistemlerinin, tutarlı ve toplumuna uygun yanlarının terkihi niteliğindeki eğitim sisteminin belli başlı özelliklerinden biridir.⁵¹⁴

Çağımızda eğitim paradoksal gözüktse de merkeziliğinin yanında yaygın bir nitelik kazanmıştır. Modern devletler ulusun bütününe kapsayacak şekilde onu yaygınlaştırmaya çalışmakta, genel okur – yazar, özel olarak da modern toplum yapısının gerek duyduğu uzman yetiştirmeyi hedeflemektedir.⁵¹⁵ Gökalp'e göre çocuk ve gençlere öğretilcek bilgilerin büyük bir kısmı, bizzat hayattan alınmış olmalıdır. Çocuk ancak zihnen iyice geliştikten sonra tarih, mantık, fizik, geometri, retorik vb. diğer dallarda ders almalıdır. Çocuk ve gençlerin öğreneceği bilgiler hayatın kendisidir. Hayat ise onu saran sosyal çevresi ile toplumun kültürel mirasıdır.⁵¹⁶ Diğer yandan Gökalp, eğitimin esas amaçlarından biri olarak, toplumun kültürünün ferde kazandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Kültürü tarif ederken toplumun fertlere yaygın terbiye yoluyla aktardığı sosyal kurumların toplamıdır, demiştir. Burada kültürle eğitimin bütünleştiği, eğitmenin temelinde toplum kültürünün ferde kazandırılmasının olduğu açıkça görülüyor. Öyleyse Gökalp'e göre eğitimin bir diğer amacı, ferde toplumun kültürünü kazandırmak, başka bir deyişle onu bütünleştirmektir. Gerçekten ruhumuzda bir ferdi şuur halleri, bir de sosyal şuur halleri vardır. Bunlardan sosyal şuur halleri nesilden nesile terbiye yoluyla geçer. Bu sosyal şuur halleri içerisinde toplumun birtakım manevi değerleri olduğu gibi hukuk kaideleri, atasözleri gibi katılaşmış maddi yönü de bulunmaktadır. Öyleyse eğitim süreci içerisinde toplumun maddi, manevi değerlerini ferde kazandırmak, yani ona

⁵¹⁴ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:58-59

⁵¹⁵ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, sf:258

⁵¹⁶ Celkan, a.g.e., sf:59

toplumun kültürünü aşlamak söz konusudur.⁵¹⁷ Sonuç olarak Gökalp'e göre Milli Eğitim hem kültüre dayanacak, bir taraftan da pozitif ilimlere dayanacak, bilgili ve iyi ahlaklı insan yetiştirmeyi kendine gaye edinecektir. Yani eğitimin amacı, şahsiyet sahibi milli fertler yetiştirmek ve ferdin sosyalleşmesini sağlamaktır.⁵¹⁸

2.8. Gökalp'in 'Sanat' Anlayışı

Gökalp'e göre sanat, özel bir dildir. Öyle bir dildir ki, zihnimiz güzelliğe ilişkin görüşlerimizi ve onunla ilgili duygularımızı ifade etmek için sanata müracaat eder. Güzelliğe dair duyguları, güzelliğe dair duyguların karakterlerini ve bunların yasalarını inceleyen kısımda estetik adı verilir.⁵¹⁹ Estetik, bir objede yani duyumsanabilir bir objede kendi kendimizden duyduğumuz hazdır. Yani kendimizi o objede yaşamamız anlamına gelir. Ve o objede bizim hissettiğimiz şey hayattır.⁵²⁰ Güzel kabul edilen varlıkları öncelikle bulmalı, sonra güzel çiçekler, çehreler, sesler, kokular ve ne kadar güzellikler varsa bunları belirlemeli, sonra mukayese etmeli ve sonrada bunlar arasındaki ortak hatları bulmalıyız. Ancak böylece güzelliklerin mahiyeti ortaya çıkar. Bu metot tabiat tarihinde uygulanabilir evet. Ancak estetikte açık sonuçlar veremez. Çünkü güzellik anlayışı kişiden kişiye, toplumdan topluma ve zamandan zamana değişiyor. Bir toplumsal tipte iyi kabul edilen, diğerinde kötü kabul edilebiliyor. Güzelliğe dair izlenimler hüküm ile veriliyor. Bu nedenle bu izlenimler subjektir. Güzellik, bir estetik heyecanla his olunur. Bu estetik heyecanları izleyerek güzelliği anlayabiliriz. Heyecanın ilk şartı bir duyuma bağlı olmasıdır. Duyumsuz estetik heyecan yoktur.⁵²¹ Hissettiklerini aktarmak isteyen sanatçı, duygularını örneğin bir pencere, bir kapı, ya da bir duvara verdiği yeni biçimlere yansıtır. Ve burada şunu vurgulamamız gerekir ki, nesneler eserin baş kişisine göründükleri gibi çizilirler.⁵²²

⁵¹⁷ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:59-60

⁵¹⁸ Celkan, a.g.e., sf:62

⁵¹⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:610

⁵²⁰ Wilhelm Worringer, *Soyutlama ve Özdeşleşim*, Çeviren: İsmail Tunalı, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2017

⁵²¹ Gökalp, a.g.e., sf:611

⁵²² Lionel Richard, *Ekspresyonizm Sanat Ansiklopedisi*, Çevirenler: Beral Madra – Sinem Gürsoy – İlhan Usmanbaş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, sf:196

Hayatımız anılardan oluşur. Anılarımız ise zengin hikayeler, tarihler oluşturmamıza; bahaneler, açıklamalar yaratmamıza sebep olur. Hepsi de yeniden inşa edilmiş hayat sahnelerimizde bir araya getirilmiştir.⁵²³

Varlıkların, şeylerin bütün nitelikleri, sesler, renkler, hareketler, bütün faaliyet tarzları bizde estetik heyecanlar meydana getirir; fakat bunlar daima değişim ve dönüşüme uğrarlar. İnsanlar ilk zamandan beri bunları tespit etmek ve devamlı bir şekil vermek ve mümkün olduğu kadar açıklayıcı ve devamlı yapmak istiyor, bu suretle de kaçıcı ve uçucu olan güzellikleri kaçırmamak ve tespit etmek ihtiyacını hissediyor, bu durumdan da sanatlar meydana geliyor. Bunlar vasıtasıyla insanlar, ruhlarında doğurdukları güzellik idealine objektif bir gerçeklik vermeyi başarıyorlar, fakat bu idealler daima kararsız kalıyor. Sanat bundan meydana gelmiştir.⁵²⁴ Zaman içinde sanat, birbirinden çok ayrı muhtevaları tasvir etmiştir. Çünkü her görüş ve ifade tarzı doğuştan bir yöne eğilimlidir. Ve belirli bir güzelliğe, doğanın belirli bir yolda yorumlanmasına göre rölativist bir bakış açısıyla değerlendirilir.⁵²⁵ Bu bakımdan sanat yapıtı, kendisinden yaşama bakılan bir penceredir. Sanatla buluşan yaşam, aydınlanmış yaşamdır. Sanat yapıtı olduğu için dünya vardır. Dünya bizim ruhumuzdadır. Sanatsal yaratma onu görünür kılmanın başlıca bir yoludur.⁵²⁶

Sanat başlangıçta ne menfaat ne hakikat ve nede ahlaklılık için meydana gelmemiştir. Sanatın gayesi güzelliği yaratmak ve onu yaratırken estetik heyecan yapmak ve başkalarını ona iştirak ettirerek şiddetini artırmaktır. Fakat şunu da ifade etmemiz gerekir ki, sanat gaye itibarıyla bilimden, ahlaktan tamamıyla ayrılırsa da bilimden ve ahlaktan aldığı hizmetler dolayısıyla onlara yine yaklaşmış oluyor. Bilim sanata büyük hizmetlerde bulunuyor. Çünkü sanat eserlerini realize edebilmek için bilime daima ihtiyaç vardır. Bilim yardım etmese sanatın konuları cisimleşmemiş ve hakikate aykırı olur, birtakım kurgular içinde kaybolur ve şaheserler her zaman değerli kalan eserler olmazdı.⁵²⁷

---

⁵²³ Fred Alan Wolf, *Büyük Fikirlerin Küçük Kitabı "Bilimin Ruhla Buluştuğu Nokta"*, Çeviren: Hande Canlı, Crea Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:58

⁵²⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:616

⁵²⁵ Heinrich Wölfflin, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, Çeviren: Ahmet Cemal, Hayalperest Yayınevi, İstanbul, sf:267-270

⁵²⁶ Besim F. Dellaloğlu, *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001, sf:7

⁵²⁷ Gökalp, a.g.e., sf:616-617

İnsan kendi ruhunun tabibi olmalıdır. Sıkıntı verecek fikirleri, hatıraları, zihinden daima kovmak lazımdır.⁵²⁸ Sanattan keyif almak salt şahsi bir deneyim değildir, aynı zamanda toplumsal, hatta bazen siyasal bir deneyimdir.⁵²⁹ Gökalp'e göre sanat, güzel duygu ve düşüncelerin kristalleşmiş şeklidir. İnsan güzel duygularla mücehhez (donanmış) olduğu oranda eğitilmiş demektir. Başkalarıyla iyi münasebetler içerisinde bulunan, iyi niyet ve duygu besleyenler eğitilmiş insanlardır. Bunun temininde sanatın kazandırdığı güzel duygular çok müessirdir. Gökalp'e göre fertlerin doğru, güzel duygularla donatılmış olması esastır. Okumuş fakat kötü duygulu olmaktansa cahil ama iyi duygulu olmak iyidir. Esas olanda doğru duygu ile bilgiyi birleştirmek olup, eğitimde takip olunacak yol bu olsa gerektir. Bilgi ikinci plandadır. Çocuk iyi duygularla donatıldığı ölçüde eğitilir. İyi duyguların menşei ise sanat faaliyetleri meydana getirir. Sanat faaliyetleri içerisinde edebiyat, müzik ve diğer sanat kolları vardır.⁵³⁰

İnsan her zaman her mekanda her türlü durumlarda, neşeli ve keyifli olmalıdır. Bu hal duygusuz olmak değildir. Çünkü duygular kalbin gizli hazineleridir. Onları herkese göstermekte bir mana yoktur.⁵³¹ Her türlü sanat eserinin bir işlevi vardı ve sanatçılar da tıpkı ayakkabıcılar gibi herhangi bir malı tedarik eden kimselerdi.⁵³² Gökalp'in sanatın bir kolu olan edebiyatta üzerinde durduğu esas tema millileşmedir. O, taklitçilik diye vasıflandırdığı Divan ve Tanzimat Edebiyatlarını bir yana bırakarak, Halk Edebiyatı ile Batı Edebiyatını ele almıştır.⁵³³ Gökalp'in Halk Edebiyatı olarak ifade ettiği şeyler ilk olarak masallar, fıkralar, söylenceler, menkıbeler, mitler; ikinci olarak atasözleri, bilmece; üçüncü olarak maniler, koşmalar, destanlar, ilahiler; dördüncü olarak Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Karacaoğlu gibi tekke ve saz şairleri; beşinci olarak Karagöz ve Nasreddin Hoca gibi canlı edebiyatlarıdır.⁵³⁴ Halk edebiyatına eğilmekle halka doğru gidilecek, Batı edebiyatıyla da Batıya doğru gidilecekti. Halk edebiyatının şekilleri zaten bellidir.

---

⁵²⁸ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:33

⁵²⁹ Eric Hobsbawn, *Parçalanmış Zamanlar – 20. Yüzyılda Kültür ve Toplum*, Çeviren: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, sf:38

⁵³⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:79

⁵³¹ Göçgün, a.g.e., sf:32

⁵³² Larry Shiner, *Sanatın İcadı "Bir Kültür Tarihi"*, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, sf:59

⁵³³ Celkan, a.g.e., sf:80

⁵³⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:138

Batı'nın ise Klasizm ve Romantizm gibi iki devresini sırayla yaşayarak edebiyatımızı çıraklık devresinden geçireceğiz, böylece milli edebiyatımız, Millileştirme ve Batılılaştırma gibi iki eğitim safhasından geçerek hem milli hem de Avrupai bir edebiyat haline gelecektir.⁵³⁵

Memleketi gezmeli, milleti tanımalı, eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa sözle sevgi fayda vermez.⁵³⁶ Her ulusun güzellik anlayışı başkadır, bir ulusun güzel gördüğü şeyleri, başka bir ulus çirkin görebilir. Bundan dolayı da zevkin ulusal olması gerekir. Gerçekten, her ulusun ulusal bir zevki vardır; bir ulus ulusal zevkinden uzak düşmüşse sanat alanında yaptığı şeylerde hep sıradan, taklitlerden öteye geçmez.⁵³⁷ Sanat, tamamıyla özel zevk ve estetik kabiliyetin mahsulü olduğu için milli karakterdedir ve bu itibarla da bir milletin kültürünün en önemli unsurlarındandır. Bu doğrultuda da her milletin kendine has bir sanatı vardır.⁵³⁸

---

⁵³⁵ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:80

⁵³⁶ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:63

⁵³⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:138

⁵³⁸ Celkan, a.g.e., sf:82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN DEVLET FELSEFESİ

3.1. Siyaset Felsefesi ve Rasyonel Yönetim

İnsan, biyolojik yapısının gereği nedeniyle daima toplum halinde yaşamak zorundadır. Ama insanın nasıl bir hayat yaşayacağını biyoloji belirlemez; insan kendi sembolik dünyasında kararlaştırdığı fiillerle hayatını kurar. Toplum hayatının oluşumu ve sürekliliği, bireyler arasındaki ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasıyla mümkün olur.⁵³⁹ İdeolojileri ister sistemleştirilmiş inançlar bütünü olarak ister fikirler ve tutumlar bütünü olarak tanımlayalım, bu değerlerin hepsinin; toplumlarda eylemlerin, yaşantıların hedefini belirlediklerini görürüz.⁵⁴⁰ İnsanların toplu halde yaşamaları ancak belirli kural ve normların varlığı ile mümkün olabilir. Toplumsal yaşamda toplumsal disipline mutlaka ihtiyaç vardır. Toplumsal düzen ve disiplinde, ancak hukuk ve ahlak kuralları ile sağlanabilir.⁵⁴¹ Hukukun vazifesi de toplumun her bir üyesini hemcinslerinden koruyarak, haklarının saldırıya uğramasına mani olmaktır. Bu nedenle hukuk, bir yönetim tarafından yapıldığı için ve bir devlet iradesini yansıttığı için, vatandaşlara eşit şekilde uygulanmalı ve bu çerçevede yargı tarafsız bir şekilde yönetilmelidir.⁵⁴² Demokratik bir toplumdaki toplumsal birlik, hayatın anlamına, değerine ve amacına ilişkin ortak bir kavrama ya da sadece kendi çıkarının ya da grup çıkarının aynı hedefe yönelişine dayanamaz, çünkü bu türden bir meşruiyet temeli yeteri kadar istikrarlı olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal birlik, makul bir siyasal adalet kavramıyla ilişkili olan, bir örtüşen konsensüsün (genel görüş birliği, uzlaşım) birliği aracılığıyla güvence altına alınmalıdır.⁵⁴³

⁵³⁹ Yılmaz Özakpınar, *Milli Şahsiyet, İnsanın Niteliği ve Düşünce Hayatı*, Türk Yurdu Dergisi, Cilt:19, Sayı:139-141, 1999, sf:413, (413-421)

⁵⁴⁰ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, sf:41

⁵⁴¹ Coşkun Can Aktan, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, T Yayınları, İzmir, 1994, sf:3

⁵⁴² Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:38-39

⁵⁴³ Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çevirenler: Fahri Bakırcı – Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara, 2008, sf:71

Dilde, fikirde, hukukta, ahlakta, siyasette, dinde, ekonomik vb. alanlarda Atatürk'ün önderliğinde yapılan bütün yenilik hareketlerinin kaynağında önemli ölçüde Gökâlîp'in düşüncelerini görüyoruz.⁵⁴⁴ Gökâlîp'e göre bir memleket maddi ümrınca tahrip edilmiş, fakat ümidi sağlam kalmış olursa mütemadi imarlar sayesinde, yeniden bir güzel mamure (imar edilmiş) halini alabilir.⁵⁴⁵ Fabrikalarda makineleri çevirenin buhar kuvveti olduğu gibi, cemiyet makinelerini çevirende ülkü ve ilimdir. Bunlar oldukça karanlıkta kalınmaz. Bütün haksızlıkların sebebi cehaletle ülküsüzlüktür.⁵⁴⁶ Devlet ve yurt kurumları ulusal ülküye dayanırsa, yaşamları sonsuzdur. Bireylere dayanırsa yıkılmaya mahkumdur. Devletler kesinlikle ulusal ülkelere dayanmalı ve her yurt ne olursa olsun bir ulusun yurdu olmalıdır ki, yaşayabilsin.⁵⁴⁷ Türkiye'nin çağdaş milletler arasına ancak modern hukukun kurulmasıyla girilebileceği gerçeğini her daim dile getiren Gökâlîp, bu çerçevede teokrazi (siyasal iktidarın din adamlarının elinde bulunduğu siyasi düzen) ve klerikalizme (dinin veya din kurumlarının politikada ve yönetimde yeri olması gerektiğini savunan akım) karşı çıkmıştır. Çağdaş devletlerde gerek kanun yapma gerek memleketi idare etmek selahiyeti (yetkisi) doğrudan doğruya millete aittir. Milletin bu selahiyetini sınırlandıracak ve kısacak hiçbir makam, hiçbir gelenek ve hiçbir hak yoktur.⁵⁴⁸ Tabi ki bir devlette tüm bireylerin saygı duyacağı mutlak bir gücün, her şeyi yapabilen bir egemenin olması şarttır. Ancak bu egemen güç bir monark değil, yurttaşların bütünü ve genel idarenin çıkış noktası olan halktır. Egemenlik koşulsuz olarak halka aittir. Nasıl ki özgürlük bireyin vazgeçemeyeceği bir hak olarak karşımıza çıkmakta ise egemenlikte halkın devredemeyeceği bir haktır.⁵⁴⁹ Gökâlîp'e göre hükümetin vazifesi, doğrudan doğruya yalnız hukuki selahiyetlerini (yetki, sorumluluk) icra etmek, bunun haricinde olan diyani, ahlaki, bedii, fenni sahalarda ise yalnız müşevvik ve yardımcı mevkiinde bulunmaktır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Ali Osman Gündoğan, *Osmanlı'nın Son Döneminde ve Cumhuriyetin Başlarında Fikir Adamları ve Ziya Gökalp (1876-1924) – Türkçülüğün Fikir Babası*, Editör: Serdar Sağlam, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:169

⁵⁴⁵ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:67

⁵⁴⁶ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:120

⁵⁴⁷ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:75

⁵⁴⁸ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:137

⁵⁴⁹ Salim Işık, J. J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 79-98, 2017, sf:88-89, (79-98)

⁵⁵⁰ Kazım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, sf:91

Hemen hemen her ulusal devletin içinde yer alan yerel nitelikteki etnik ve dinsel milliyetçilikler, devletlerin bütünlüğünü içeriden tehdit eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵¹ Ancak ne olursa olsun milletin bütün fertleri tamamıyla birbirine eşittir. Hususi imtiyazlara sahip hiçbir ferd, hiçbir aile, hiçbir sınıf mevcut olamaz. Bu şartları taşıyan devletlere demokrasi adı verilir ki, bu da halk hükümeti demektir.⁵⁵² Gökalp bireyin kendisini ait olarak gördüğü herhangi bir cemiyetin, o kişinin gerçek milleti olamayacağı düşüncesindedir. Burada Gökalp, cemiyeti kendine has belirli özellikleri olan insan toplumu olarak görmektedir. Ve eğer fert bu toplumun içinde doğmamış, terbiyesini (eğitimini) söz konusu toplumdan almamışsa, duyguları ile bu topluma bağlı değilse, ne kadar kendisini ait zannetse ve ne kadar da kendisini bu topluma bağlı saymakta hür zannetse de aslında bu toplumun bir bireyi değildir. Çünkü duyguları, hisleri kendisini içinde yaşadığı (belki doğduğu) terbiyesini aldığı gerçek toplumuna bağlamaktadır. Ve birey bunun aksi şekilde davranmaya kalktığında da mutsuz olacaktır. Ruhumuzun normal bir halde bulunabilmesi için, fikirlerimizin duygularımıza tamamıyla uygun olması lazımdır diyen Gökalp, duygularıyla belirli bir topluma (millete) bağlı olduğu halde, hür iradesi ile kendisine başka bir toplumu millet olarak seçen kimsenin, duyguları ve iradesi birbirine uygun olamayacağından, bu kişinin normal bir hayat yaşayamayacağını, dolayısıyla kendisine millet olarak belirlediği ve ben bu milletin üyesiyim dediği toplumunda o kişi için millet olamayacağını anlatmaya çalışmıştır. Yani Gökalp'e göre millet, bireyin kendisini ait gördüğü herhangi bir cemiyet olarak tarif edilemez. Çünkü her birey zaten duyguları ile bir millete aittir.⁵⁵³

Siyasal iktidar geniş anlamda, bir kişinin davranışları üzerinde birtakım yaptırımlar yoluyla kontrol kurabilme gücü olarak tanımlanabilir.⁵⁵⁴ Gökalp'e göre devlet; millete hizmet etmek, ahlakını korumak ve kollamak, toplum içinde dayanışma ve kültürü teşvik etmekle mükelleftir.⁵⁵⁵ Bu bakımdan modern toplumun temel dayanağı olan “güven” kurumunun tahsis edilmesinde birincil ödev devlete

---

⁵⁵¹ T. H. Marshall – Tom Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çeviren: Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, sf:104

⁵⁵² Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:137

⁵⁵³ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:13-14

⁵⁵⁴ Alan Ball – Guy Peters, *Çağdaş Siyaset ve Yönetim*, Çeviren: Nuray Bozbora, Yayıncısı Yayınları, İstanbul, 2007, sf:25

⁵⁵⁵ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:707

düşmektedir.⁵⁵⁶ Devleti bir idare makinesi olarak gören Gökalp'e göre en iyi hükümet şekli, yasama ve yürütme kuvvetlerinin büyük bir heyetin elinde olduğu şekildir ki, söz konusu heyet kaynağını genelin seçiminden almalı ve sadece birkaç ay değil, senenin on iki ayında da toplantı halinde olmalıdır. Gökalp bu düzenlemenin gerekçesi olarak sosyal vicdanın galeyanlı toplanmalar sırasında ortaya çıkmasını göstermektedir. Ayrıca bu heyet daima sosyal vicdana uygun kararlar vermelidir. Zira bireylerin hükümete uyma zorunluluğunun temelinde sosyal vicdana dayanmayan hiçbir heyet, hiçbir ferdi hakimiyeti altına alamaz.⁵⁵⁷ Diğer yandan bazı grupların ayrıcalık sahibi olduğu, bazı gruplarınsa dışlandığı bir toplumda, dışlanan grupların kendi kültürel bağlılıklarını ve deneyimlerini geride bırakmalarını istemek, ayrıcalık sahibi grupların ayrıcalıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramaz; homojenleştirilmeye çalışılan böyle bir toplum öteki grupları marjinalleştirir ve sindirir.⁵⁵⁸

Gökalp'in yasama ve yürütme kuvvetlerini elinde bulunduran heyetten kastı, parlamento idi. Çünkü ona göre "bir kavim, ancak kendi kendini milli bir parlamento ile idare eden hakiki bir millet haline geldikten sonra, yüksek ve samimi bir cemiyet hayatı yaşayabilir. En iyi hükümet şekline dayanak yaptığı parlamentoyu da Türk siyasi hayatında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulmuştur. Gökalp, 27 Kasım 1922 tarihli bir yazısında "bugünkü hükümet tarzımız içtimai hükümet adını verebileceğimiz büsbütün yeni bir hayat tarzıdır" diyerek o günkü Türk Hükümeti'ni sosyal (içtimai) hükümet olarak ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Bu anlamda devlet, milletin menfaatlerine ve ihtiyaçlarına (istek, talep) karşılık gelerek adilane olmalı ve yaptırımlara sahip olmalıdır. Çünkü böyle olmazsa karışıklık ortaya çıkar, huzurlu ve güvenli bir düzen yerine, düzensizlik meydana gelir.⁵⁶⁰ Bir devlet örgütüne sahip olan modern toplumlarda adaletsizlik, haksızlık, hırsızlık, şiddet, cinayet vb. fiiller

---

⁵⁵⁶ T. H. Marshall – Tom Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çeviren: Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, sf:135

⁵⁵⁷ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:110

⁵⁵⁸ Marshall, a.g.e., sf:112-113

⁵⁵⁹ Osmanağaoğlu, a.g.e., sf:110-111

⁵⁶⁰ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:861

sadece bireylere değil aynı zamanda topluma ve kamuya da zarar verir. Bu gibi kural ihlallerini işleyenlere karşı uygun tedbirleri almak devletin sorumluluğudur.⁵⁶¹

Siyasal kültür, bir siyasal sistemin kolektif tarihi ile belli bir anda sistemi oluşturan bireylerin hayat tarihçelerinin ürünüdür.⁵⁶² Doğurduğu sonuçlardan bağımsız olarak küreselleşme, demokrasiye dayatılan sınırlamalara açıkça katkıda bulunur, zira demokratik sistem, ulusal sınırlar içinde daha geniş coğrafi ya da siyasal uzamlara göre daha iyi işleyen bir sistemdir.⁵⁶³ TBMM'yi içeren Türk Hükümeti'ni sosyal hükümet şeklinde ifade eden Gökalp, Avrupa'nın parlamenter sistemini, ferdi (bireysel) hükümet olarak görmektedir. Kendi sistemi ile parlamenter sistemi birbirinden ayırmasının sebebi, ılımlı kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter sistemde yürütme erkinin bakanlara bırakılmış olmasıdır. Gökalp'in sosyal hükümetinde ise yürütme erki bakanlar kuruluna bütünüyle bırakılmaz. Çünkü bakanlar birer bireydir ve bireysel vicdanlarıyla düşünüp karar verebilirler. Ve bu şekilde verilen kararlarda millet ideallerine aykırı olabilir. Bundan dolayı Gökalp, yasama ve yürütme erkinin parlamentoda olmasından yanadır.⁵⁶⁴

İnsanlar yaradılışları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fikirlerle ve değişik çıkarlara sahiptirler.⁵⁶⁵ Eğer yasalar, genel fikirle uyumlu bulunduğu halde bile adalete aykırı iseler, daima onları kabul ettirenlerin çöküşüyle sonuçlanır. Haklı ve haksız hususlarında kendi kendilerine emniyetli bir fikir üretecekleri yerde ne yeterince bir aydınlanmaya ne de yeterince bir düşünümüne sahip olmayanlar, içgüdüyle yasal işlerinde ve mülkiyetlerinde iyi olan şey ile kötü olan şeyin ölçütünü görmeye sevk olunurlar. Ve bu suretle hatalar yayılır ve haksızlıklar çoğalır.⁵⁶⁶

Diğer yandan ideolojilerden biraz bahsedecek olursak, ideolojiler gözden geçirilirken, demokrasiyi unutmaya imkan yoktur. Gerçekten de bugünün insanlığını ayağa kaldıran anlamlardan belki de en kudretlisi demokrasidir. Bu bakımdan

⁵⁶¹ Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, Çevirenler: Mustafa Erdoğan – Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, sf:70

⁵⁶² Samuel P. Huntington – Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme*, Çeviren: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975, sf:20

⁵⁶³ Colin Crouch, *Post – Demokrasi*, Çeviren: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, sf:40

⁵⁶⁴ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:111

⁵⁶⁵ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2015, sf:23

⁵⁶⁶ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:861-862

demokrasi, büyük bir ideoloji manzarasını bize gösteriyor.⁵⁶⁷ Gökalp'e göre siyasi partiler, halkın sahip olduğu seçim hakkı sayesinde, halktan oluşmuş bir zümre olarak yasama ve yürütme erklerini elde edebilirler. Bu faaliyetlerin meşru olabilmesi için, iktidarı elde etme amaçlarının iyi kanunlar yapmaya, iyi bir idare kurmaya yönelik olması gereklidir. Siyasi partilerin gerekliliğine inanan Gökalp, bu kurumların üyelerinin karar verme özgürlüğünü sınırlamasından doğan zararlı yanları olsa da söz konusu bu özelliğin kanunların, mahkemelerin, hükümetlerin yapısında da bulunduğunu, buna rağmen söz konusu müesseselerin varlıkları nasıl zorunlu ise siyasi partilerin varlıklarının da zorunlu olduğunu söylemektedir. Ayrıca birbirine muhalif siyasi partilerin mevcut olmasından yanadır ki, bunların karşılaştırılması ile iyi olan siyasi parti anlaşılabilir. Gökalp'e göre bir siyasi partinin genelin güvenine layık olması için üç şartın gerçekleşmesi gereklidir. Birincisi partinin liderine ilişkindir. Lider, büyük adam niteliğinde, milleti için büyük hizmetler görerek genelin güvenini kazanmış şahıs olacaktır. Çünkü bu nitelikteki lider tahsilleri, düşünüş tarzları birbiriyle tamamiyle uygun olmayan bireyleri aynı hedeflerde birleştirebilecektir. İkinci olarak siyasi parti, açık bir parti programına, belirli ilkelere sahip olmalıdır. Bu program sayesinde siyasi partiler makine halinden çıkmakta ve dış kuvvetlerin arzularına göre tahrik edemeyecekleri kurumlar olarak siyasi hayata girmektedirler. Programını ilan etmeyen ve ilkelerini açık bir şekilde göstermeyen partiye karşı ise tereddütle bakmak gerekir. Çünkü bir partinin programı onun millete karşı olan taahhütleridir. Güvene layık siyasi partinin üçüncü şartı ise programının millete (halka) haklar temin etmesi, hürriyet ve gelişmeden yana yenileyici olmasıdır. Bu anlamda Gökalp'e göre sınıf imtiyazlarını devam ettirmek isteyen parti zararlı iken, ülkede herkesin birbirine eşit olmasını sağlamaya çalışan parti faydalı olan partidir.⁵⁶⁸ Bu düşüncelerine istinaden siyaset felsefesinde Gökalp'e göre, Türk milletinin sosyolojisi ve psikolojisi incelenerek, toplumsal hayatına ve ruhuna uygun bir devrim yapılmalıdır.⁵⁶⁹ Bilinçli bir Türkçü olan Gökalp, hiçbir zaman hayal peşinde koşmadı. Gerçeği aradı, buldu, inceledi ve gerçekleri Türk milletinin toplumsal yapısına uyguladı.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Remzi Oğuz Arık, *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, sf:165

⁵⁶⁸ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:113-114

⁵⁶⁹ Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, sf:42

⁵⁷⁰ A.g.e., sf:95

3.2. Siyaset Felsefesinde Plüralist Yaklaşım

3.2.1. Gökalp'in "Türkleşmek" Anlayışı

Türk milliyetçiliği fikrinin banisi (kurucusu) ve sistemleştiricisi olan Gökalp'in ölümünden bu yana uzun bir süre geçmesine rağmen, hala O'nu aşan bir düşünce adamı veya filozof yetiştirebilmiş değiliz.⁵⁷¹ Türkçülük demek, Türk milletinin ülküsü demektir. Bu ülkünün kökleri, Türk tarihinin en eski çağlarına kadar gitmektedir. Tanzimat'tan Ziya Gökalp'e gelinceye kadar Türkçülük akımı, milli kültürümüzü aramak ihtiyacından doğmuştu. Ancak bu akım bazı kesimler tarafından yanlış anlaşıldı. Yani Eski Türk Uygarlığını geri getirme ve diriltme biçiminde yorumlandı. Gökalp Türkçülük akımının bu biçimde yorumlanmasına karşı çıkmıştır. Tabi Türkçülük ancak, 1908'den sonra Türk Milliyetçilerinin aralarına Gökalp'in katılması ile ülkücü bir sistem durumuna gelebildi.⁵⁷²

Gökalp'in Türkçülüğü; Türk'ü Türkçülüğe yükseltmek dileğine matuftu ve Türk'ü yükseltmekte netice itibarıyla Türk milletini yükseltmek demektir. Türk Milleti'ni yaşatmak, Türk'ü yükseltmek, milleti benimseme esaslarını da ihtiva ettiğinden milli tarih, milli dil ve bağımsızlık, istiklal gibi temeller Türklüğe her yönden düşman kesimlerin benimsemeyeceği unsurlardır. Türkçülük içtimai (toplumsal) bir mefküredir, insan şahsiyet ve haysiyetine büyük ehemmiyet (önem) verdiği gibi, gerçek demokrasiyi, halk hakimiyetini, içtimai adaleti en baskılı devirlerde bile müdafaa etmiş ve İslamiyet onun iman, ahlak, fazilet ve metafizik inancı, ruhu olmuştur.⁵⁷³ Gökalp, insanlar arasındaki organizasyonun anahtar biriminin toplum olduğu mantığından hareket ediyordu. Toplum ise ortak bir dile, değerlerini ve inançlarını somutlaştıran bir kültüre dayalı dayanışma duygusuyla birbirlerine kenetlenmiş bireylerden ibarettir.⁵⁷⁴

Siyasal roller ve yapılarla, sistemin temel siyasal değerler sistemi arasında büyük ölçüde uygunluk bulunduğu takdirde, siyasal kültürle siyasal yapılar uyumlu

⁵⁷¹ Yücel Hayaloğlu, *Gökalp'in Ölümünde Şubelerin Tavırları*, Editör: Serdar Sağlam, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:58

⁵⁷² Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, sf:85-87

⁵⁷³ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:5-6

⁵⁷⁴ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:701

demektir.⁵⁷⁵ Türkçülük hiçbir zaman İslam inancına karşı değildir. Bilakis Türk Milliyetçiliği ile İslamlık tam bir samimiyet, hakikat, şuur ve inancıyla kaynaşmıştır. Türk milletinin manevi, ahlaki, ruhi temelleri İslamiyet’le yoğrulmuş, onunla ilerlemiş ve olgunlaşmıştır. Esasen Türk milletinden oluş, İslam ümmetine bağlanış, çağdaş ilim ve tekniğe, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma gayreti Türkçülükte, Türk Milliyetçiliğinde en güzel ahengini bulmuş ana maddeler halindedir. Zaten bugün bütün İslam milletleri tam bir milliyetçilik şuur, ülküsü ve hamlesi ile hareket etmektedir. Örneğin Arap Milliyetçiliği, Arap Birliği, Fars Milliyetçiliği, Pakistan Milliyetçiliği vb. hep bu yöndeki çalışmalarla doludur.⁵⁷⁶ Zaten bir toplumun siyasal kültürü de toplum üyelerinin siyasal nesneler karşısındaki değerleri ve diğer yönelimleriyle, anlatımsal siyasal semboller hakkındaki ampirik inançlarından oluşur.⁵⁷⁷

Milletlerin gördüğü saygı, saygılarına verilen değer, devletler ve milletler arasında birbirinin değeri için kullanılan ölçü; her milletin dayanma kudretidir. Bir millet içeride ve dışarıda kendi varlığına yöneltilen darbelere, taarruzlara, entrikalara, rekabetlere, propagandalara ne derece dayanırsa; milletler ve devletler arası göreceği itibarda o nisbette büyük olur.⁵⁷⁸ Türk milliyetçiliğinin unsurları olan Türk dilini, Türk tarihini, Türk vatanını, Türk İstiklalini inkar etmek yani kısaca Türk Milliyetçiliğini reddetmek İslamiyet’e de bir şey kazandırmaz. Esasen İslam dini milliyet, dil ve özellikleri tanımıştır. İslamiyet’i derinliğiyle bilen, onun milliyete muarız (karşı olmak) olmadığını anlar. Türk milletinden, İslam dininden imanını, çağdaş ilim ve tekniğe uygun bir davranıştan ilhamını alarak, olgun ve ileri terkiple bir bütünlük kurmak istemiş olan Gökalep Türklükle ilgili dil, tarih, iktisat, edebiyat, içtimaiyat gibi bütün konulara uzanmış ve ilk temelleri kurmakta başarı sağlamıştır. Türk psikolojisi ve Türk sosyolojisi için savunduğu Türkçülük ülküsü, yani onun deyimiyle Türkçülük mefküresi için ömrünü fedakarlıklarla hapiste ve sürgünde geçirmiş ve tek yolu Türklüğün hür, müreffeh, ileri ve yüksek bir inanç ve hayata erişmesi olmuştur. Gökalep gerçek hürriyeti, hakiki demokrasinin esaslarını ortaya koyarken baskıya karşı mücadeleye girişmiş, milletin iktisadi varlığını sömüren ve

⁵⁷⁵ Samuel P. Huntington – Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme*, Çeviren: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975, sf:21

⁵⁷⁶ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:6

⁵⁷⁷ Huntington, a.g.e., sf:19

⁵⁷⁸ Remzi Oğuz Arık, *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, sf:27

şahsi ihtirasları için milleti kemirenlere, emeği ve hakkı çiğneyenlere karşı içtimai adaleti savunmuştur.⁵⁷⁹

Siyasette Türkçülük, yöntem olarak halka ve Türk milletine değer vermek ve onu benimsemektir. Bu yol, kültürel bir çalışma ve yenileşme yoludur.⁵⁸⁰ Siyasal ilişki, bir sosyal bağlamda zuhur eder. Aynı sosyal ortam içerisinde bulunan insanlar, çeşitli eylemlerde bulunurlar. Bu eylemlerin bir kısmı siyasal niteliktedir. Bu anlamda siyaset, insanların eylemlerinde hayat bulur.⁵⁸¹ Siyaset bilimi bireysel farkların unutulmasını gerektirir.⁵⁸²

Gökalp'e göre vatani ahlak kuvvetli olmazsa bağımsızlık ve vatan bütünlüğü korunamaz. Bu nedenle Türkçülük, her şeyden çok millet, ülkü ve ideal sözcüklerinin karşılığı olarak gösterilmiştir. Gökalp'in kavramsal olarak kullanımına göre mefkürenin, söz konusu iki kelimeyi karşılayıp karşılamadığının tespiti için, ideal ve ülkü kelimelerinin sözlük anlamları dikkate alındığında görmekteyiz ki, ideal kelimesinin ülkü tabiriyle anlamlandırılırken, ülkünün "insanı umut içinde yaşatan, ruhunu güçlü tutan, her vakit erişilemeyen ve uğrunda özveride bulunmaktan çekinilmeyen yüce dilek, mefküre ve ideal şeklinde tarif edildiği görülmektedir. Yani Gökalp, mefküre kavramını gaye, amaç, hedef, ülkü anlamlarında kullanmaktadır.⁵⁸³ Mefküre, müstesna anlarda yaşanılmış ve gene o anlamda yaşanabilen bir hayat tarzıdır. Mefküre yaratıcı bir hız, yaratıcı bir hamledir. Hedef, düşünülmüş bir gaye, yaratılmış bir maksattır. Bu gayeyi düşünen, bu maksadı yaratan da cemiyet değil, ferttir. O halde mefküre maşeri, hedef ferdidir.⁵⁸⁴

"Türk" namı, Osmanlı terakib-i millisinin en mühim unsurunun ismi olduğu için şayeste-i tevkirdir (kıymetli).⁵⁸⁵ Türk Milliyetçiliği ile diğer Avrupa Milliyetçilikleri arasındaki fark, sadece kültürel değil, aynı zamanda toplumsal

⁵⁷⁹ Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:8

⁵⁸⁰ Zeynep Korkmaz, *Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili*, Dicle Üniversitesi Matbaası, Diyarbakır, 1987, sf:7

⁵⁸¹ Derda Küçükcalp, *Siyaset Felsefesi*, Dora Basım – Yayın Dağıtım LTD. ŞTİ., Bursa, 2016, sf:13

⁵⁸² Kenneth Minogue, *Siyaset ve Despotizm*, Çeviren: Ünal Gündoğan, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, sf:110

⁵⁸³ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:18-23

⁵⁸⁴ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:74

⁵⁸⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler 1 "Diyarbakır – Peyman – Volkan Gazetelerindeki Yazılar"*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, sf:57

düzeydedir.⁵⁸⁶ Gökalp vatanı, bir şuur olmaktan çok, millet olma şuurunun (millet olma şuurunun özelliğinden kaynaklanan, ortaklaşa manevi duygular) kutsallaştırdığı somut bir olgu olarak görmektedir.⁵⁸⁷

Gökalp'e göre "Türk" kelimesi ile "Türkiyeli" kelimesi arasında büyük fark vardır. Her Türkiyeli Türk değildir, aynı zamanda her Türk de Türkiyeli değildir. Yani bu ikisi arasında birleşen ve ayrılan bir münasebet vardır. Türkiye kelimesi devletimizin ismidir. Türk kelimesi ise milletimizin adıdır. Gökalp kendinden yola çıkarak konuya açıklık getiriyor ve diyor ki, "Ben tabiiyetim itibariyle Türküm. Benim bu iki ada birlikte sahip oluşum, bu kelimelerin eş – manalı olmasını gerektirmez. Bir adamın hüviyeti, elindeki pasaportun damgasından ibarettir. Yabancı memlekette tabiiyet ile milliyet aynı şeydir. Mesela biz buraya ülkemize gelen Macaristanlıya Macar diyoruz. Ama Türk pasaportu aldığı zaman Türkiyeli oluyor." Bundan dolayı, Gökalp'e göre Türkçülük başka bir şey, Türkiyecilik başka bir şeydir.⁵⁸⁸

Türkçülük ile ilgili düşüncelerini toparlayacak olursak; Gökalp'e göre bütün Türk Devletleri'nin kuruluşunda olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da Türk Milliyetçiliği önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçilik idealleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşamasında da en büyük tutkaldır. Çünkü Türk Milliyetçiliği ideoloji değil, bir ruhtur, bir idealdir. Eğer Türk Milliyetçiliği bir ruh, bir ideal olarak birleştirici ve bütünleştirici olmasaydı, Anadolu Hareketi yani Kurtuluş Savaşı nasıl kazanılacaktı.⁵⁸⁹ "Türk" bir ulusun adıdır. Ulus kendisine özgü bir kültürü bulunan topluluk demektir. Bu nedenle Türk'ün yalnızca "bir dili" ve "bir tek kültürü" olabilir.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁶ François Georgeon, *Osmanlı – Türk Modernleşmesi (1900 – 1930)*, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, sf: 4

⁵⁸⁷ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:26

⁵⁸⁸ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:287

⁵⁸⁹ A. Mehmet Kocaoğlu, Türk Milliyetçiliği: Geleceğini Yönlendirme Ülküsü, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı:139-141, 1999, sf:233, (233-240)

⁵⁹⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:33

3.2.2. Gökâlp'in “İslamlaşmak” Anlayışı

Hiçbir milletin doğuşu, bir diğerininkine benzemez. Her millet kendine mahsus şartlar içinde, ayrı bir zamanda kuruluyor.⁵⁹¹ Millet; aynı dili ve eğitimi paylaşan erkeklerle kadınların aynı kültüre, aynı dini ve estetik değer yargılarına ve zevklerine sahip olmanın sonucunda oluşturdukları bir varlıktır.⁵⁹² Siyaset bilimcilerin gözüyle siyaset, veri ile incelenmiş bir sistemdir.⁵⁹³ Gökâlp ideolojisinin temel unsurları da (Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak) sadece birbirine uygun olmuyorlar aynı zamanda birbirlerini karşılıklı olarak da tamamlıyorlar. Bu bakımdan Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak bir bütüncül yapı arz etmektedir. Gökâlp bu üçlü sisteminde milleti; “dili dilime, dini dinime uyan” bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu anlamda Gökâlp, İslam dininin Türk tarihinde ve günlük hayatta tuttuğu önemli yeri görüyor ve dini, kişisel hayatın gerekli bir parçası sayıyordu. Yani dini, toplumsal bir olgu, bir kurum olarak kabul ediyordu.⁵⁹⁴

Türkçülerin amacı, çağdaş bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin ulusçuluk ülküsü Türklükse, ümmet ülküsü de İslamlıktır. Yani Türkler İslam çerçevesi içerisinde yer aldıkları için hiçbir zaman İslam ümmetçiliğine aykırı bir duygu beslemeyeceklerdir.⁵⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş dönemlerinde güdülen politika İslamlık yolu ile Türkleştirmek diyebileceğimiz bir misyona dayanıyordu. Anadolu'dan çok sayıda alınan Türk halkı, yeni zapt edilen Balkan topraklarına yerleştiriliyor, bunun gibi Balkanlar'dan ve Macaristan'dan alınan bir kısım Hristiyan halkta Anadolu'ya yerleştirilmek suretiyle bir kültürel kaynaşmaya gidiliyordu. Bu gelişimin doğal sonucu olarak İslamcılık, imparatorluk içinde yaşayan çeşitli halkları bir arada tutan kaynak noktasını teşkil ediyordu.⁵⁹⁶ İslamiyet

---

⁵⁹¹ Remzi Oğuz Arık, *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, sf:188

⁵⁹² Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:701

⁵⁹³ Kenneth Minogue, *Siyaset ve Despotizm*, Çeviren: Ünal Gündoğan, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, sf:113

⁵⁹⁴ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:111-112-113

⁵⁹⁵ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:44-45

⁵⁹⁶ Orhan Türkdoğan, Ziya Gökalp'te Çağdaşlaşma – İslamlaşma – Türkleşme Akımları ve Milli Devlet Fikrinin Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:36, 1976, sf:80, (79-104)

yapısal olarak, vatandaşların birbirini eşit yurttaşlar olarak kabul edecekleri geniş alanlara yayılmıştır.⁵⁹⁷

İslamcılık, dünyadaki Müslümanlardan bir İslam birliği meydana getirilmesi fikri ve eylemidir.⁵⁹⁸ İslamlığın eğitim yöntemlerini incelemek, eğitim tarihinin görevidir. Bir okul programına göz gezdirdiğimizde, çocuklarımıza üç türlü bilgi öğrettiğimizi görürüz. Birincisi; ulusal dil ve edebiyatımızı, ulusal tarihimizi öğretiyoruz ki, bu durum Türk dilinden ve edebiyatından başka bir şey değildir. İkinci olarak Kuran-ı Kerim tecvid, ilm-i hal gibi dinsel dersler ve İslam tarihiyle İslam dillerini okutuyoruz. Üçüncü olarak matematik, doğa bilimleri gibi bilimleri ve bu bilimleri öğrenmeye yarayan yabancı dillerle, el işleri, beden eğitimi gibi beceriler öğretiyoruz. Ve bunlara baktığımızda da anlaşıyor ki, eğitimde izlediğimiz amaçlar üçtür; Türklük, İslamlık, Çağdaşlık.⁵⁹⁹

Dünya görüşü, dünyanın ve dünyadaki yaşamımıza ait anlamlandırmaların bütünüdür. Yaşamımızı şekillendirdiğimiz değerlerde buraya aittir.⁶⁰⁰ Hayatın kırılganlığı bize bir yükümlülük dayatır. Bir hayatı ya da bir dizi hayatı kırılgan hayatlar olarak idrak etmeyi mümkün kılan, daha az mümkün kılan ya da imkansızlaştıran koşulları sorgulamamız gerekir.⁶⁰¹ Bir Türk babası, çocuğunun yalnızca Türkçe konuşmasına, Türkçe okuyup yazmasına, Türk tarihini bilmesine razı olamaz. Aynı zamanda İslam inanç ve ibadetlerini bilmemesini, İslam tarihinden habersiz kalmasını da onaylayamaz. Çünkü bir baba, çocuğunun Türk ve İslam olarak büyümesini istediği gibi, çağdaş bir insan olarak yetişmesini ister.⁶⁰²

3.2.3.Gökalp'in ‘Muasırlaşmak’ Anlayışı

Demokratik toplum çerçevesinde çağdaş toplum, tüm yurttaşlar için daha tatmin edici bir yaşam (sosyal adalet açısından) ve farklılıkların benimsenmesi

⁵⁹⁷ John A. Hall – G. John Ikenberry, *Devlet*, Çeviren: İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:46

⁵⁹⁸ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, sf:7

⁵⁹⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:47

⁶⁰⁰ Werner Sombart, *Dünya Görüşü Bilim ve Ekonomi*, Çeviren: Tahir Akgemci, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004, sf:1

⁶⁰¹ Judith Butler, *Savaş Tertipleri ‘Hangi Hayatların Yası Tutulur?’*, Çeviren: Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, sf:10

⁶⁰² Gökalp, a.g.e., sf:48

doğrultusunda adım adım ilerleyen bir toplum olarak tasvir edilir.⁶⁰³ Gökarp'ın kullandığı muasırlaşma kelimesi çağdaşlaşmanın karşılığıdır. Gökarp çağdaşlaşma ile Batılılaşmayı özdeş olarak alır. İkisi de Batı Avrupa'nın teknoloji ve bilim anlayışını ithal etmekten ibarettir. Bu bakımdan dar anlamda Gökarp'ın çağdaşlaşma anlayışının ne olduğunun anlaşılması kolaydır. Bu anlayış somuta indirgendiğinde muasır hedefler bellidir. Bu hedeflerde, sanayi kesimine yönelme, zengin sınıfı yaratma, sanayi kompozisyonunda ağır sanayiye esas alma ve Batı tekniklerini bu alanda uygulama.⁶⁰⁴ Çağdaşlaşmak, uygar toplumların sürekli gelişen bilim ve becerisinde onlardan geri kalmamak, (aralarında) üstün bir yer edinmek anlamına gelir.⁶⁰⁵ Uygarlık tarihi bize gösteriyor ki, bir ülke sanayisi gelişmeye başlayınca fen de gelişiyor. Çünkü fen, sanayiden doğar. Sanayiye yönlendirmeye ve yönetmeye uğraşır. Bizde fen öğrenimi bir araç değil, amaçtır. Oysa bizim fen bilginlerimiz, yalnız fenden söz etmeyi bilirler. Fennin uygulamalarıyla uğraşmaya güç ve yetenekleri yoktur. O halde, bizde gerçek anlamıyla ne fen, nede fen bilgini vardır. Fen teknikten doğduğu gibi, felsefede yöntemden doğar. Düşünürler, başkalarının bulduğu gerçekleri birleştiren ve düzenleyenler değildir. Gerçekten düşünür olanlar, gerçeğin araştırılması yöntemini bilenler ve bunu uygulayabilenlerdir.⁶⁰⁶

Çağdaşlaşmanın bir diğer yönü de batının bilim ve tekniğine sahip olmaktır. Gökarp bu bilim ve tekniği kavrayabilmek için batının gelişme aşamalarını da bilmek gerektiğini söyler. Bu görüşle topluma bakarak, genel olarak kültür planındaki, birtakım ikiliklere karşı çıkmıştır. Bu ikiliklerin kaldırılması gereğinden söz etmiş, Batı tipi kuruluşların bilim ve teknik alanında esas alınmasını önermiştir. Bu konuda bir kısmını uygulama fırsatını da bulduğu pratik teklifleri şunlardır: Adalet, hukuk, eğitim, terbiye (maddi planda), din yapısı, üniversite gibi kurumlarda Batı Avrupa tipi bir mekanizmanın geliştirilmesini istemektedir.⁶⁰⁷ Ancak yine de dünya çapında üniversite "hazırlamanın" evrensel bir reçetesi veya sihirli bir formülü yoktur. Ulusal koşullar ve kurumsal modeller büyük değişiklik gösterir. Dolayısıyla her ülke, çeşitli yollar arasından, kendi gücüne ve kaynaklarına göre bir stratejiyi

⁶⁰³ Christopher J. Hurn, *Okulun İmkânı ve Sınırları 'Eğitim Sosyolojisine Giriş'*, Çevirenler: Ahmet Kaysılı – Ayşe Soylu, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016, sf:51

⁶⁰⁴ Ahmet Çakmak, Ziya Gökarp ve Çağdaşlaşmak, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:0, Sayı:14, 47-61, 1976, sf:56, (47 – 61)

⁶⁰⁵ Orhan Karaveli, *Ziya Gökarp'i Doğru Tanımak "Türklük Hem Müfkürem Hem de Kanımdır"*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:184

⁶⁰⁶ Ziya Gökarp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:27

⁶⁰⁷ Çakmak, a.g.e., sf:57, (47 – 61)

seçmelidir.⁶⁰⁸ Üniversite, milli kültürü tesis etmeye çalışan bir fabrika mahiyetindedir. Çünkü üniversite milli maarifi tesis edip liseler ile ilkokullara yayar. Bunun içindir ki, üniversite gelişmeden liseler ve ilkokullar ilerleme gösteremez.⁶⁰⁹ Gökalp, İttihat ve Terakki'nin iktidar devresinde üniversitede bu görüşlerini uygulama alanı bulmuştur. Üniversitede sosyoloji, tarih vb. çeşitli bölümler kurdurmuştur. Din konusunda ilerici bir atılıma öncülük etmiştir. Din işlerinin yönetiminin ayrı bir idari organa verilmesini ve ayrılmasını sağlamıştır. Bu anlamda ‘‘Diyanet’’ kelimesini ortaya atan ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurduranda Gökalp’tir. Bu gelişmenin, yargı organlarının örgütleniş biçimlerinin daha bilimsel bir şekle dönüştürülmesine de katkıları olmuştur.⁶¹⁰

Siyaset, uzlaşmazlıklardan ve çatışan çıkarlardan doğmuştur. Bireyler, gruplar ve gruplar arasındaki farklılaşmalar uzlaşmazlık nedeni olabilirler.⁶¹¹ Çağdaşlaşmak sözcüğünün anlamı, çağdaş olan uygarlık topluluğunun gittikçe yetkinleşen bilim ve tekniğinde hiçbir ulustan geri kalmayacak biçimde üstün bir yer elde etmesidir. Uygarlık topluluğu içinde ortak bir insan yaşamı sürdürmek, hiçbir zaman ne aile ve devlet yaşamlarının özelliğine, ne de ulus ve ümmetin içerdiği kültürel dayanışmalara aykırı değildir. Biz Türkler, çağdaş uygarlığın akıl ve bilimiyle donanmış olduğumuz halde, ‘‘Türk – İslam’’ kültürü yaratmaya çalışmalıyız.⁶¹² Diğer yandan Gökalp, Türklerde Ulusallık duygusunun uyanmasının birçok faydasını da saya saya bitiremez. Türkçenin yalınlaşması, dil bilgisinin yabancı kurallardan kurtulması, şiirimizin ulusal ölçüyle yazılması, edebiyatımızın Yunan ve İran mitolojilerinden kurtularak ulusal söylencelerle, hikayelerle ve masallarla süslenmesi, ulusal uyanışla birlikte onun ayrılmaz bir parçası olan dinsel bir uyanışın başlaması, bağlı olduğumuz ümmetle uluslararasılığın belirlenmesi, ulusal ekonomi, ulusal spor ve ulusal ahlakın gelişmesi, gençlerde bir ülkü uğrunda ölmek duygusunun doğması, uyruklarla ortaklık duygusu dolayısıyla anlaşabilmenin kolaylaşması her birey tarafından ulusal bir sorumluluğun duyulması ve

⁶⁰⁸ Jamil Salmi, *Dünya Çapında Üniversiteler Kurmanın Zorluğu*, Çeviren: Kadri Yamaç, Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2010, sf:12

⁶⁰⁹ Nevzat Köseoğlu, *Ziya Gökalp*, Editör: Serdar Sağlam, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:137

⁶¹⁰ Ahmet Çakmak, Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:0, Sayı:14, 1976, sf:57, (47 – 61)

⁶¹¹ Alan Ball – Guy Peters, *Çağdaş Siyaset ve Yönetim*, Çeviren: Nuray Bozbora, Yayınodası Yayınları, İstanbul, 2007, sf:22

⁶¹² Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:34-35

üstlenebilmesi vb. daha birçok gelişme. Bugün ulussever bir Türk, kendisini her davranışıyla kavmini zarar verecek şeylerden korumak ve onu yüksek bir düzeye çıkarmaya çalışmak zorunda görür. Bundan dolayı, kişisel eğilimlerden, kişisel tutkulardan sakınmaya ve yalnız kutsal görevlerini bulundurmaya çalışır.⁶¹³

Değerlendirmelerimiz ile tamamlayacak olursak; Gökalp, Batı medeniyetinin benimsenmesini fakat bunun sadece bilimsel alanda olmasının doğru olduğunu söylüyor. Bu anlamda Gökalp, asla milletin kültürel müessese ve gerçeklerini ortadan kaldırmaz. Çünkü Batı medeniyetini sadece bilim ve teknikten ibaret görmüştür. Yani Gökalp, kültürün millete ait olduğu ve hislere dayalı olduğunu, medeniyetin ise akla dayalı olduğunu söyleyerek, bu yüzden sadece akla, gelişmeye, yeniliklere ve modernleşmeye dayanan bilgilerin Batı'dan alınması gerektiğini savunmuştur.⁶¹⁴

3.3. Türk Devlet Felsefesinin Ana İlkeleri

Devlet, siyasi ve hukuki bir topluluktur. Her topluluk gibi millet de, yaşamak için örgütlü olmak ve yasalara tabi bulunmak, kendisini dış ve iç düşmanlara karşı savunan ve herkese haklarının serbest kullanımını temin eden, merkezi ve sürekli bir iktidara sahip bulunmak ihtiyacındadır. İşte bu siyasi örgüte ve genel otorite ile donanmış iktidara devlet diyoruz.⁶¹⁵ Devlet, çelişkili toplumsallık ilişkilerinin biçimsel ifadesi olarak belirli fonksiyonlara indirgenerek açıklanamaz.⁶¹⁶ Gökalp'e göre her toplumda iki toplumsal irade vardır. Bunlardan biri kültür diğeri ise siyasettir. Siyasetin temel araçlarından biri olan devlet, "kanun mekanizmasıyla hareket eden bir siyasal makine"dir. Bu siyasal makineyi görünmez bir biçimde işleten resmi olmayan etkenlere "siyasal güç" adı verilir. Gökalp her ne kadar devlet merkezli bir siyaset anlayışından hareket etse de Devlet'i bir "makine" olarak tanımlamaktadır. Böyle bir yaklaşım hiç kuşkusuz Devlet'in salt kendinden kaynaklı bir kutsiyete sahip olmadığına işaret etmektedir. Devlet kavramına yüklenecek değerler bu makineyi işletecek siyasal güçlerin niteliğinden kaynaklanacaktır. Siyasal

⁶¹³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:42

⁶¹⁴ Funda Arslan Bilgin, *Ziya Gökalp ve Batı Algısı*, Medeniyet ve Toplum Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 2020, sf:106, (100-112)

⁶¹⁵ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:855

⁶¹⁶ Joachim Hirsch, *Materyalist Devlet Teorisi – Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri*, Çeviren: Şule Daldal, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2011, sf:48

güçlerin ne olduğunu açıklamaya girişen Gökalp, burada siyasal güçlerin siyasal rejimlerin farklılığıyla alakalı olmadığını savunur. Çünkü her siyasal rejimde siyasal güçler vardır ve bunlar farklı şekillerde tezahür etmektedir.⁶¹⁷

Tarihi araştırmalardan da anlıyoruz ki, Türk devlet felsefesi, devletin nazariyelerle (pratiğe dökülmemiş kural, görüş, yani teoride tasarlanan) değil, toplumun eğilimlerine, günün şartlarına göre kurulabileceğini ve yönetilebileceğini esas almıştır.⁶¹⁸ Devletin temel prensipleri arasında sulh, hukuk ve adalet yer alıyor. Yazılı ve yazılı olmayan kaideler hukukun, adaletin ve ahlakîyetin oluşmasını sağlıyor. Yani hakkaniyet ve ahlakîyet devlet içinde geliştiriliyor.⁶¹⁹ Devletçe yürütülen etkinliklerin özelliği, kamu hizmetleri ve bir amacın elde edilmesinde kullanılan birer araç yerine, bunların birer sembol gibi ve kutsal nitelikli olarak görülmeye başlanarak uygulanmasıdır. Bunlardan sonuç alınmaması, ‘‘Farklı bir şey yapsak daha iyi olmaz mı?’’ sorusuna yol açmaz. Bunun yerine, harcanan çabanın iki katına çıkarılmasına yol açar.⁶²⁰ Bu anlamda önemli olan nokta; adalet anlayışımızı, adaletle ilgili yasalarımızı, adalet örgütümüzü bizi şimdiye kadar bilinçli, bilinçsiz etki altında bulunduran ve yüzyılın gereklerine uygun olmayan bağlardan bir an evvel kurtarmaktır. Bir hükümet ancak adalete dayanabilir. Bağımsızlık, gelecek, özgürlük vb. her şey adaletle vardır. Yasalar duygulara dayanarak ve uyularak yapılamaz.⁶²¹ Çünkü böyle bir durumda hukuk, hukuka uyulmasını dayatma yeterliliğine sahip bir araç olmaksızın hiçbir şey demek olduğuna göre, hukukta ortadan kalkacaktır.⁶²²

Bir milletin medeniyeti sarsıldı mı, bu sarsıntıların ilk görüleceği yer devletidir; çünkü medeniyetin sarsılması demek, medeniyetin taşıyıcısı olan insanların bazı değerlerini yitirmesi demektir. Çünkü bilindiği gibi bir devlet çarkını döndüren, devlete ruh veren bizzat insandır. İnsan yara aldı mı, milletin bünyesindeki en uygun sistemler bile işlemez olurlar, en adil kanunlar sadece kağıt üzerinde

⁶¹⁷ Ensar Yılmaz, *Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:392-393

⁶¹⁸ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1993, sf:10

⁶¹⁹ Nihat Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, sf:107

⁶²⁰ Peter F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, Çeviren: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, sf:65-66

⁶²¹ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:51-52-53

⁶²² Tony Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Çevirenler: Ali Saffet – Tank Kaya, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, sf:109

kalırlar. Bundan dolayı da artık devlet kendi fonksiyonunu ifa edememeye başlar.⁶²³ Devlet kendini meydana kültürün en yüksek kurumudur. O, sadece müesseseler, yasalar değildir; onların altında geniş bir zihniyet dünyası yatmaktadır. Bu anlamda Gökalp'te devleti, müesseselere canlılık veren, yasaları yürürlüğe koyan bir otorite olarak tanımlamaktadır.⁶²⁴

Tüm toplumu ilgilendiren konularda somut kararlara varılabilmesi için, farklı çıkar ve görüşlerden, uzlaşabilenlerin birleştirilmesi, tüm siyasal eğilimlerin birkaç ana seçeneğe indirgenmesi gerekir.⁶²⁵ Siyaset felsefesi daima, sadece mevcut olana dayanarak olması gerekeni tartışmıştır.⁶²⁶ Devlet örgütü bir siyasal kuvvet niteliği alamaz, çünkü kanun yapısı ve mekanik çalışması onu siyasal bir makine durumunda tutar. Bu siyasal makineyi işletme ve yönetmeye çalışacak olan siyasal kuvvetlerin bir kısmı merkez dışı, diğer bir kısmı ekonomik ganimetler izleyicisi olduğu için bunların seçimler sırasındaki zararlı etkilerine set çekmek üzere dıştan merkeze etkili olan yurtsever siyasal kuvvete gereksinim vardır. Gökalp'e göre siyasi partiler anlaşılır bir programa, açık ilkelere sahip olmalıdır. Bunları ilan etmeyen partilere yüz verilmemelidir. İlerleme ve yenileşme taraftarı olmayan partiler kötüdür. Bir partinin fikir değeri, programının ulusal çıkara uygunluğu ile ölçülür.⁶²⁷ Bu bağlamda Gökalp, siyasal partilerin yegane amacının halkın çıkarlarına hizmet etmek olduğunu düşünmektedir.

Hükümet, memlekete kanunu egemen kılmak ve adaleti iyi dağıtmakla yükümlüdür. Bu nedenle adalet işi çok önemlidir. Adli siyasetimizde izlenecek amaç, öncelikle halkı yormaksızın süratle, isabetle, emniyetle adaleti dağıtmaktır. Toplumumuzun bütün dünya ile teması normal ve zorunludur. Bunun için adalet seviyemizi bütün medeni toplumların adalet seviyesi derecesinde bulundurmak zorunluluğundayız.⁶²⁸

---

⁶²³ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1993, sf:15-16

⁶²⁴ A.g.e., sf:18

⁶²⁵ A. Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Editör: Seçil Büker, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1993, sf:112

⁶²⁶ Todd May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, sf:12

⁶²⁷ Ensar Yılmaz, *Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:393

⁶²⁸ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:53

Milletlerin kritik ve sarsıntılı dönemlerinde büyük çaptaki fikir ve devlet adamlarına büyük görevler düşmüştür. Bu kişiler sarsıntıların sebep olduğu karışıklık karşısında toplumda yeni bir denge kurabilmek, sürekli bir akış halinde olan sosyal yapıya yeni ve sağlam bir yön verebilmek için o toplumları oluşturan sosyal değerler üzerinde durmak ve etraflı incelemeler yapmak gereğini duymuşlardır. İşte Ziya Gökalp'te bu gereği duymuş ve hissetmiş olan müstesna şahsiyetlerden biridir.⁶²⁹ Gökalp'e göre Türk milleti tehlikeli duruma düşünce, dahi ve kahraman yetiştirir. Mustafa Kemal'de böyle bir kahramandır. Herkese düşen görev, Türk birliğini ve istiklalini koruyan bu büyük insan etrafında toplanmaktır.⁶³⁰ Aynı milletin çocuklarının hep beraber bulunarak birbirlerini tanımaları, birbirlerini sevmeleri ve bu birlik sevgisinden çıkacak yüksek duygulara aynen uymaları güzel bir şeydir.⁶³¹

Devlet teşkilatı din, töre, coğrafi yapı, hayat tarzı ve benzerleriyle yakından ilgilidir.⁶³² Modern anlayışa göre "devlet" hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavram olup, nesnel anlamda içte ve dışta egemen bir devlet gücüne, coğrafyası bakımından kesin olarak sınırları çizilmiş ülke topraklarına yani devlet sahasına; sosyal açıdan da mensuplarının tümüne yani devlet halkına işaret eder. Devlet egemenliği, pozitif hukukun biçimleriyle yapılandırılmıştır. Ve devlet halkıda, devlet sahası içerisinde geçerlilik kazanan hukuk düzeninin taşıyıcısıdır.⁶³³

Gökalp'e göre devletin yükümlülüklerine, vatandaşların yükümlülükleri karşılık gelir. Devlet, kendisine verilmiş olan misyonun ifası için kuvvetlere, paraya, otoriteye muhtaçtır. Bizlerinde vatandaş olarak, başlıca vazifelerimizde bundan kaynaklanır. Bunlardan bahsedecek olursak, ilk olarak askerlik hizmetine değinelim. Devlet kendisini ve bizi, iç ve dış düşmanlara karşı savunmak için kuvvetlere muhtaçtır. Bu yüzden askerlik hizmetini, sağlam olan bütün insanlara ayırt etmeksizin yükler. Yasanın bu davetine icabet etmek vazifesi, bütün vazifelerin en kutsalıdır. İkinci olarak vergi yükümlülüğüne değinecek olursak; devlet ordusunu, zabıtasını beslemek ve üstlendiği sorumlulukları ifa etmek için paraya muhtaçtır. O

---

⁶²⁹ Zeynep Korkmaz, *Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili*, Dicle Üniversitesi Matbaası, Diyarbakır, 1987, sf:3

⁶³⁰ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, sf:201

⁶³¹ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:64

⁶³² Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1993, sf:65

⁶³³ Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak, "Öteki" yle Yaşamak – Siyaset Kuramı Yazıları, Çeviren: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, sf:15-16

halde bunu elde edebilmesi gereklidir. Devletin bu hakkına bizde yeni bir vazife karşılık gelir, bu da vergi vermek vazifesidir. Üçüncü olarak sadakat üzerinde konuşacak olursak, devlet öncelikle memlekete itimat ilham etmek ve istihdam ettiği sayısız memurlara emirlerini kabul ettirmek için otoriteye muhtaçtır. Otorite olmayan yerde rahatsızlık, dalgalanma, inzibatsızlıktan (düzensizlik, karışıklık) başka bir şey mevcut olamaz. Ve içerideki düzensizlik ne yazık ki, dışarıdaki mağlubiyetlere zemin hazırlar. Bu sebeple dar düşünceli ve kötü niyetli eleştirilerden sakınarak devlete sahip çıkmak ve destek olmak bir sadakat vazifesidir.⁶³⁴

Hayatı verili olduğu çerçeveler dışında tanımak kolay değildir ve bu çerçeveler hayatı bilme ve teşhis etme şeklimizi yapılandırmasının yanı sıra, o hayatların sürdürülmesi için gerekli koşulları tesis eder. Bu koşulların sürdürülmesi gerekmektedir. Bu koşullar statik oluşumlar olarak değil, üretilebilir toplumsal kurumlar ve ilişkiler olarak vardır.⁶³⁵ Son olarak vatanseverlik vazifesiyle devam edecek olursak, insanı devlete karşı vazifelerini yerine getirmesinde kuvvetlendiren ve gerekirse savaş meydanına giderek cihat ederken hayatını takdim etmek ve memleketin geleceği için her türlü fedakarlığı yapmak, vatanseverliktir. Tarihin bize bıraktığı en yüce fiilleri vatanseverliğe borçluyuz.⁶³⁶

Modern hukuku ve ilkeleri kendisine temel alan devlet despotizme kapalı ve hürriyetlere açık olmak zorundadır.⁶³⁷ Toplumsal yaşayış; akıldan, mantıktan uzak, faydasız, zararlı bir takım görenek ve geleneklerle dopdolu olursa toplumsal yaşam felce uğrar, ilerleyemez ve gelişemez.⁶³⁸ Milletimizin sahip olduğu kültürü ve manevi değerlerimizi doğru olarak ortaya koymak çok önemlidir. Çünkü bu değerler ve kültür esasları, aynı zamanda yeni neslin ruh dünyasını da şekillendirmektedir.⁶³⁹ Gökalp'e göre birbirlerine milli kültür bakımından bağlı olan insan topluluklarında oluşan milliyet duyguları milleti oluşturur. Devlet de ancak ortak vicdana sahip aynı cinsten bir millete dayanabilir.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:866-867

⁶³⁵ Judith Butler, *Savaş Tertipleri 'Hangi Hayatların Yası Tutulur?'*, Çeviren: Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, sf:29

⁶³⁶ Gökalp, a.g.e, sf:868

⁶³⁷ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1993, sf:66

⁶³⁸ Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, sf:12

⁶³⁹ A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, sf:11

⁶⁴⁰ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:109

Bir toplumda doğru olan, bir başka toplumda yanlış olabileceği gibi, dün için fazla görülen bugün için eksik görülebilir. Dolayısıyla devlet sistemi esnek olmalıdır; değişen insan ve zamanın ihtiyaçları bu sistemde giderilmeli; yeni müesseseler kurulabilmeli, eskiler değiştirilebilmeli veya tamamen kaldırılabilirdir. Ama bu esneklik geleceğe güvenle bakmayı engellememelidir. Bunun için devlet hayatında devamlılık gereklidir; yarınları meçhule gömülü bir devlette ciddi, uzun vadeli teşebbüslerin yapılması mümkün değildir.⁶⁴¹

Normatif inançların akılcılığını sorgulama ne kadar artarsa, insanların rahatlatıcı buyruk arayışı da o kadar artar.⁶⁴² Fert ve toplum karşılaştırmasında Gökalp'in topluma öncelik tanınmasına ve ağırlık vermesine karşılık, bireye de önem verdiği söylenebilir. Gökalp düşünce sisteminde bireyciliğe şiddetle karşı çıkmış ve özellikle dayanışmacılık ilkesi ile toplumculuğu savunmuştur. Ancak Gökalp'in düşündüğü toplumculuk ona ferdiyet kazandırmak üzere ferdin kişiliğini korumak ve teşvik etmek gayesini taşır. Fakat kişiliğin korunmasındaki gaye de yine toplum menfaati içindir. Devletin amacı, ne ferdin çıkarları için büyük sermaye sınıflarını korumak ne de hayali sınıfsız bir toplum için devleti zenginleştirmektir. Devletin amacı milli açıdan toplumun bütün katmanlarını bir sosyal refah düzeyine getirmektir.⁶⁴³ Bu anlamda siyasal düzen, bir hukuk veya yönetim sistemi vasıtasıyla "yukarıdan" (devlet) empoze edilen toplumsal kontrol anlamına gelir. Böylece nizam, disiplin, düzenleme ile otorite fikirleri bağlantılı hale gelir.⁶⁴⁴

3.4. Milli Kültür Temelinde "Ümmet ve Millet"

Milletler çoğunlukla ortak bir tarih ve geleneği paylaşırlar. Milli kimlik sıklıkla geçmiş zaferler, milli kurtuluş günleri, milli liderlerin doğum günleri ya da askeri başarılar hatırlanarak korunmaya ve diri tutulmaya çalışılır.⁶⁴⁵ Sosyal bünyenin muhtevası olan kültür, sosyal hayat alanının prensiplerini teşkil eder. İnsanın hayatı, duygu, düşünce ile davranışları kültür tarafından ve sosyal bünye içinde biçimlendirilir. Ferdi davranışlara tesir etmeleri sebebiyle kültürel faktörler,

⁶⁴¹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 1993, sf:265

⁶⁴² Vilfredo Pareto, *Demokrasinin Dönüşümü*, Çeviren: Kadir Zeki Tezer, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:32

⁶⁴³ Ensar Yılmaz, *Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:394-395

⁶⁴⁴ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:33

⁶⁴⁵ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram – Özgür Tüfekçi – Hüsamettin İnaç – Şeyma Akın – Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007, sf:198

aynı zamanda sosyal davranışlara da tesir ederler.⁶⁴⁶ Kültüre dahil olan unsurlar, bireylerde duygu birliği ve dolayısıyla dayanışma oluşturur. Bir milletin bireylerini duygu birliğinden mahrum bırakan veya engel olan her şey, kültüre aykırıdır.⁶⁴⁷

Siyasal özneler her zaman asimilasyona uğrayabilirler. Buna karşın asimilasyon olgusu veya evrensel asimilasyon bile tüm direniş kaynaklarının tükendiğini göstermez. Araştırılması gereken şey, özneler ve onların deneyimlerinin ampirik kuruluşu değil, insan etkinliğinin yapısıdır.⁶⁴⁸ İnsanlar farklı toplumlar halinde yaşamaya başladıkları dönemden itibaren, içinde yaşadıkları topluma kimlik kazandırarak, diğer insan topluluklarına nazaran sahip olduklarını düşündükleri farklılıklarını devam ettirmek, bunun sonucunda kimlik verdiklerini toplumla beraber kendileri de kişilik sahibi olmak, belki farklılıkların verdiği, zaten varolan karakterlerini korumak eğiliminde olmuşlar ve genelde sırf insan olmanın verdiği özelliklerle yetinmek istemeyerek, kendi toplumlarına atfettikleri özellikleri kendilerine de mal etmeyi arzulamışlardır.⁶⁴⁹ Bir milletin hakimiyetini idrak edebilmesi ve onu emniyetle koruyabilmesi birtakım hususi vasıflara ve terbiyeye malik olmakla mümkündür. Ancak bir milletin siyasi terbiyesinde, içtimai (toplumsal) terbiyesinde, vatanseverliğinde eksiklik varsa, öyle bir millet, hakimiyetini elinde tutamaz.⁶⁵⁰

Kültür, fertleri bir yönden içinde yaşadıkları tabii çevreye intibak (çevreye uyma, alışma) ettirirken, diğer yandan fertleri birbirine ve içinde yaşadıkları sosyal tabiata, başka bir ifade ile sosyal hayat alanının sosyal çevrelerine alıştırmaya hizmeti görür.⁶⁵¹ Millet, tarih içinde yoğrulan ve ortak tarih, inanç, kültür ve dile dayalı sosyo – kültürel bir yapıyı ifade eder. Bu varlığın oluşumunda hangi unsurların ve ne derecede etkili olduğunu tarihi arka plan, bulunulan coğrafyanın stratejik konumu, uluslararası konjonktür vb. faktörler belirler.⁶⁵² Tarihi devirlerden günümüze uzanan

⁶⁴⁶ Nihat Nirun, *Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, sf:205

⁶⁴⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:303

⁶⁴⁸ Todd May, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, sf:40

⁶⁴⁹ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:1

⁶⁵⁰ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:16

⁶⁵¹ Nirun, a.g.e, sf:206

⁶⁵² Mehmet Öz, Tarih, Millet ve Milliyetçilik Üzerine Bazı Notlar, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:32, Sayı:295, 2012, sf:204, (204-207)

zaman içinde insanlar, aile ve aşiret konumundan, milli teşkilatlanma yani millet olabilme konumuna uzanmışlardır. Örneğin, Gökalp milleti, tarihi ve kültürel menşee birliği şeklinde tanımlamış, Atatürk ise bu tanımı ‘‘Bir harstan olan insanlardan mürekkep cemiyete (ortak bir yapılanma, birleşme)’’ şeklinde yapmıştır.⁶⁵³

Ümmet, insanları belirli zamanlarda bir araya toplayan, onlara belirli yerlerde ibadetler yaptıran ve o insanları belirli ulvi ve manevi değerler içinde barındıran çok geniş bir zümredir.⁶⁵⁴ Yani ümmet, aynı itikatlara malik olan bütün dindaşların teşkil ettiği dini bir zümredir.⁶⁵⁵ Gökalp, ümmeti aynı dine ait fertlerin bütünü olarak tanımlamış ve bu tanımlamaya göre, yeryüzünde ne kadar din mevcutsa o kadar ümmet olduğunu söylemiştir. 1922 tarihli bir makalesinde, ‘‘Hristiyanların mecmuu (bütün) bir ümmettir ve Yahudilerin mecmuu bir ümmettir’’ sözü ile tüm Hristiyanları’ ı da Müslümanlar gibi, tek bir ümmet olarak görmüş, 1923 tarihli bir diğer makalesinde ise, ‘‘Hristiyanlık aleminde, Katolikler ayrı bir ümmet, Protestanlar ayrı bir ümmettir’’ sözleriyle, Hristiyanlığın itikatlar ve ibadetlerdeki derin farklılıklar nedeniyle, iki ümmete ayrıldığını ileri sürmüştür. İslamiyet’te ise Şii ve Sünni farklılaşmanın siyasi ayrılıklardan ibaret olduğunu ve aslında bu iki zümre arasında itikat ve ibadetçe büyük farklar bulunmadığını, bu nedenle söz konusu iki mezhebinde İslam Ümmeti’ ne dahil olduğunu söylemiş ve Hristiyanlığın ancak İslamiyet’ teki esasları takip ederek, Protestanlık adıyla yeni bir şekil aldığını da ifade etmiştir. Gökalp’in milletle ümmetin ayrı kavramlar olduğuna ve milletin ümmet demek olmadığına ilişkin fikrini sürerken dayandığı nokta, ümmette müşterek olan hayatın sadece dinden ibaret olması, millette ise dinin yanında lisan, ahlak, hukuk, siyaset, güzel sanatlar, iktisat gibi müesseselerinde müşterek olmasıdır. Bir ümmet içinde bu sayılan müesseseler farklı olabilir fakat millette müşterek olmalıdır.⁶⁵⁶

İnanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında korunması büyük bir çoğunluk için toplumsal huzurun ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Abdulkadir Yuvalı, Millet, Milletleşme ve Milliyetçilik, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 139-141, 1999, sf:11, (11-16)

⁶⁵⁴ Nihat Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, sf:114

⁶⁵⁵ Ziya Gökalp, *Çımaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:58

⁶⁵⁶ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:13

⁶⁵⁷ Ali Çarkoğlu – Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2000, sf:58

Millet ve milliyet kavramları; mekan, ata, meslek, devlet, dil, töre, kültür ve ümmet ortaklığına dayanırlar. Fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, dini, siyasi ve ekonomik bir zeminde gerçekleşirler. Yani bir süreç içinde ortaya çıkarlar. Esasen bu bahsedilen temel ortak noktalarda olabildiğince birleşerek yetkinleşmeyi belirleyen ideolojik bir karaktere sahiptirler. Yetkin millet temel ortak noktalarda olabildiğince birleşme ideolojisiyle diğer milletlerden ayrılır. Fakat ideoloji, millet kavramının özünde bulunan içeriğinden, özü gereği ideolojik olmasından farklı olarak, millet kavramının içindeki bir veya birkaç ortak noktaya dayandırmaya yöneldiğinde millet içinde farklı ideolojiler ve millet içinde farklı milletler oluşmasına yol açar. Ayrıca ortak noktalarda birleşme her zeminde aynı derecede ve aynı şekilde gerçekleşmediği için millet ve milliyet kavramlarını doğal olarak ideolojilerden bağımsız işlemek zordur. Böyle olduğu içinde her ideoloji kendi bakışıyla kavramların içeriğini doldurmuştur. Özellikle siyasi ideolojilerin millet ve milliyet kavramlarının içeriklerini bir veya birkaç ortak noktaya dayandırarak tek yanlı doldurmaları ve buna paralel milliyetçilikler geliştirme çabaları hakikatten sapmalara ve birçok alanda sorunlara, çatışmalara ve dağılmalara yol açmaktadır.⁶⁵⁸

Sosyal düzen hiçbir zaman tam olarak durağan değildir. Sürekli hareket halindedir.⁶⁵⁹ Gökalp milleti maddi değil, manevi unsurlarda aramakta, ‘’manevi varlık maddi varlıktan önce gelir’’ ifadesi ile manevi varlığı, maddi varlıktan önde gördüğünü anlatmaya çalışmaktadır. Onun millet tanımı din, dil, ahlak ve güzellik duygusuna yani manevi unsurlara dayanmaktadır ki, bunların hiçbirini tek tek almayarak birleştirmiş ve millet kavramının da ne olduğunu da bu şekilde belirlemiştir.⁶⁶⁰ Bu bakış açısında da gözlendiği üzere Gökalp, dönemin sosyoloji biliminin yöntem ve kurallarına dayanarak ümmet – millet çerçevesinin paradigmasını ortaya koyuyor ve Türk toplum yapısının gerçeklerine dayalı pragmatik eğilimli toplum bilimci yönünü bize net bir şekilde gösteriyordu.⁶⁶¹

---

⁶⁵⁸ Fazıl Karahan, Millet ve Milliyet (Felsefî Bir Çözümleme), *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı:6, Cilt:5, 2013, sf:598, (597-615)

⁶⁵⁹ Vilfredo Pareto, *Demokrasinin Dönüşümü*, Çeviren: Kadir Zeki Tezer, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:46

⁶⁶⁰ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:14-15

⁶⁶¹ Orhan Türkdoğan, *Ulus – Devlet Düşünüri Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, sf:343

Millet, toplumun her türlü değer yargılarını ihtiva eden, aynı kültürle yoğrulmuş ve bireylerine aynı eğitimi vermiş fertlerin bütününe bize ifade ediyor.⁶⁶² Ümmet'te Millet' ten kültürel olarak daha zengin ve çok sayıda insan kümelerini kapsamaktadır. Çünkü ümmet evrensel bir din içerisindeki birçok topluluk veya toplumun maddi, manevi ve siyasi anlamda da bir üst sistemdeki birliğidir. Millet ise çeşitli topluluk veya kültürlerin merkezi bir kültür altındaki birliği şeklinde oluşmaktadır. Gökalp'in düşüncelerinden ve değerlendirmelerinden yola çıkacak olursak, 'ümmet' kelimesinin 'millet' kelimesi yerine ve 'millet' kelimesinin de 'ümmet' kelimesi yerine kullanılması yanlış bir algıya yol açar ve bu iki kavram birbirinin yerine kesinlikle kullanılmamalıdır.⁶⁶³ Çünkü anlam ve derinlikleri birbirinden farklıdır.

3.5. Gökalp'in Tarih Anlayışı

İnsan dünyaya geldiği zaman, vicdandan mahrumdur, fakat şuurdan mahrum değildir. İnsan dini, ahlaki, bedii vicdanları içtimai (toplumsal) hayattan alır.⁶⁶⁴ Bu çerçevede insan, hangi cemiyetin (toplumun) terbiyesini almışsa onun ideali için çalışır.⁶⁶⁵ Tarih felsefesi, tarihin felsefi açıdan temellendirilmesidir. Söz konusu temellendirme iki açıdan yapılmaktadır. İlki tarih metafiziğidir. Tarih metafiziği, bir bütün olarak insanlık tarihinin bir anlamı olduğu kabulünden hareket etmektedir. Tarihin anlamı, insanlığın bir gayesinin olduğu, bu gayenin de doğa yasaları tarafından belirlendiğini ve gaye yönünde bir ilerlemenin olduğu temeline dayanmaktadır. İkincisi ise tarihçiliğin sunduğu bilgilerin ne kadar güvenilir olduğunu sorgulayan analitik tarih felsefesi ya da tarih epistemolojisidir. Analitik tarih felsefesi, tarihçilik bilgisinin elde edilme şartlarını, temel kavramlarını, yöntemini, doğa bilimleri bilgisiyle ortaklık ve farklılıklarını konu alan bir tür bilim felsefesidir.⁶⁶⁶

⁶⁶² Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:99-100

⁶⁶³ Ahmet Küçük, Kur'an Verileri Işığında Ümmet ve Millet Kavramlarının Mukayesesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, 2020, sf:973, (963-975)

⁶⁶⁴ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:119

⁶⁶⁵ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:34

⁶⁶⁶ Ayhan Bıçak, Tarih Felsefesinin Türkiye'deki Seyri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:9, Sayı:17, 2011, sf:231, (231-271)

Gökalp'e göre dilden sonra tarih gelir. Bir kavim, tarihin en eski kaynaklarına ulaşarak, ulusal yaşamının ilk gelişme atılımlarını duyarsa, yitirdiği ruhu yeniden bulur. Tarihten aldığı feyze halkın derinliklerinden çıkardığı efsaneleri, öykü ve masalları, söylenceleri ekledikten sonra, ulusal ruhu tamamıyla kurar.⁶⁶⁷ Tarih terimi, en genel anlamıyla geçmiş olan bütün olayların incelenmesi demektir. Nasıl ki insanlığın bir tarihi varsa, yıldızların, bitkilerin ve hayvanlarında tarihi vardır. Tarihsel olaylar, geçmiş zamana ait olaylar olduğu için bunları biz gerek maddi şeyler üzerinde gerek o hadiseleri bilen insanların hafıza ve muhayyilesinde (hayal gücünde) bıraktıkları izlerin yardımıyla inceleriz.⁶⁶⁸ Gökalp, insani şahsiyetimizin bedenimizde değil, ruhumuzda olduğunu söyler. Maddi meziyetlerimizi mensup olduğumuz ırktan alıyorsak da manevi meziyetlerimizi de terbiyesini aldığımız cemiyete, yani cemiyetin kültürüne borçlu olduğumuzu belirtir. Elbette burada tarihin rolü de büyüktür.⁶⁶⁹

Tarih, insanın varoluş şartlarından birisidir. Varoluş şartından, varoluşun gerçekleşmesinde zorunlulukla olması gereken unsurlar anlaşılır. İnsan, toplum halinde yaşamak zorunda olduğundan, varoluşunu toplumsal yapı içinde gerçekleştirir. Toplumsal varoluşun içeriğini ise üretilip geliştirilen değerler, kurumlar ve bunlar aracılığıyla ortaya çıkan ürünler oluşturur. Toplumun tarihi süreçte geliştirdiği ürünler ana başlıklar altında şöyle sıralanabilir: Toplumların aile biçimleri, çocuk yetiştirme tarzları, insan anlayışları; dilleri; evren ve doğa tasavvurları, inanışları, ölüm anlayışları, duaları; ahlak anlayışları, gelenekleri, görenekleri; beslenme kaynakları oluşturma ve çeşitlendirme ile onları kullanma tarzları, ihtiyaçları giderme ve ürünleri paylaşma anlayışları; zanaatları, teknikleri, üretim tarzları; mimarileri, ev biçimleri, mezar tarzları, saray anlayışları, kervansaray ile han kavrayışları; sözlü gelenekte, masal, hikaye, efsane, mani, bilmece, ninni gibi unsurlarda ortaya çıkan toplumsal özellikleri; yazılı edebiyatları; şairleri, ozanları, aşıkları, sanatçıları, kahramanları, bilgeleri, düşünürleri, önderleri; teşkilatlanma biçimleri, savaş yöntemleri, yönetim tarzları, hukuk ile devlet anlayışları gibi

⁶⁶⁷ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:79

⁶⁶⁸ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:716-717

⁶⁶⁹ Mehmet Ali Beyhan, Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:13, 2006, sf:54, (47-61)

yüzlercesi eklenebilir. Bütün bunlar düzenli bir şekilde bir araya getirildiğinde, toplumun kimliğini ve tarihinin genel bir haritasını çizmektedirler.⁶⁷⁰

Uygarlıkların coğrafya sınırları ayrı olduğu gibi, tarihsel gelişmeleri de birbirinden bağımsızdır. Bu gelişmelerinde bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Ancak uygarlık toplulukları, kültür topluluklarından daha geniş oldukları için ömürleri de ötekilerin ömründen daha uzundur.⁶⁷¹ Gökalp, tarihin gayesinin dönemlere ve müelliflere (yazarlar) göre değiştiğini belirtmiştir. Tarihçiliği, 18 yy. öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırmıştır. İlk müelliflerin (düşünürler, yazarlar) galip olan ihtimamları, insanlardan kendilerinden evvel gelenler hakkında malumat (bilgi) almak üzere malik oldukları muhterisane tecessüsü (anlama merakı, öğrenmeye çalışmak) tatmin etmek, seleflerin örflerini, itikatlarını (inanç değerleri), serencamlarını (baştan geçen bir olay ya da durumlar), mücadelelerini bilmek merakıdır. Bundan dolayı kaynakları ne olursa olsun, seçmeksizin, tenkit etmeksizin bütün bildiklerini hikaye etmişlerdir. Tarihin bu ilk şekline faydalı, ameli, ahlaki ve edebi uğraşılarda eklenmiştir. Tarihçiler bütün olayları karışık bir şekilde sunmak yerine olaylar arasında seçim yaparak, medeniyet (devlet yönetimi) için bilinmesi faydalı olan şeyler konusunda ısrarcı olmuşlardır. İlk tarihçilerden itibaren, tarihçiler olayları hikaye ederken hoşla gitmeyi de düşündüklerinden, anlattıkları olaylardan umum (genel) için dersler çıkarmaya çalışmışlardır. Bu tarz anlatım, tarihi içlerinde şeylerle ilgili pratik yasaların bulunduğu, retoriğin önemsendiği karışık hikayeler şekline sokmuştur. 18. yy. da olayların tenkidi önemsenmiştir. 19. yy. da tarih bilim olmasa bile, bilimsel mahiyete sahip bir araştırma şeklini almıştır.⁶⁷²

İnsanlar deri renklerine, dillerine, dinlerine ve başka özelliklerine göre yargılanmıyorsa, yetenekleriyle ve başarılarıyla değerlendiriliyorsa umutlanmak için bir sebep var demektir.⁶⁷³ Tarihin görevi, gerçeğin ötesindeki dünya kayıplara karıştıktan sonra, bu dünyanın gerçekliğini ortaya koymaktır.⁶⁷⁴ Her milletin kültürel, yani milli bilgileri kendisine mahsustur. Bir milletteki ahlaki müesseselerin toplamı milli ahlakın; dini, hukuki, estetik, linguistik (dilbilim), iktisadi müesseselerin

⁶⁷⁰ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, sf:359-360

⁶⁷¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:62

⁶⁷² Ayhan Bıçak, Tarih Felsefesinin Türkiye’deki Seyri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:9, Sayı:17, 2011, sf:237, (231-271)

⁶⁷³ Eric Hobsbawm, *Parçalanmış Zamanlar – 20. Yüzyılda Kültür ve Toplum*, Çeviren: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, sf:35

⁶⁷⁴ Karl Marx – Friedrich Engels, *Siyaset ve Felsefe*, Çeviren: Tektaş Ağaoğlu, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1978, sf:11

toplamları da milli din ilmi, milli hukuk, milli estetik, milli linguistik ve milli iktisadın konusunu teşkil eder.⁶⁷⁵ Ulusallık duygusu bir kavimde uyandıktan sonra, diğer kavimlere de kolayca yayılır. Çünkü ulusallık duygusu uyanır uyanmaz sahiplerinde yardımlaşma, özveri, çalışıp çabalama duygularını artırarak ahlak, dil, ekonomi ve siyaset alanlarında yükselmelerini sağlar.⁶⁷⁶ Gökalp, milletin coğrafi bir zümre, ırk veya kavmiyet, siyasi bir birlik veya bireyin iradi tercihine bağlı bir mensubiyet olmadığını, bu doğrultuda bireyin hisleri hangi milletten kaynaklanıyorsa ve hangi milletle bir duygudaşlık içinde ise o milletin bir parçası olduğunu söylüyor.⁶⁷⁷

Gökalp, kendisine sorulan “Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı” sorusuna cevaben kaleme aldığı yazısına mukabil bir soruyla başlar. Gökalp’in sorusu şudur: “Tarih bir midir, müteaddid mi (çokmudur)?”. Sorunun cevabını Durkheim’ e atıfta bulunarak yanıtlar. Ona göre iki türlü tarih vardır. Biri şey’i objektif tarih, diğeri ise milli tarihtir. Şey’i tarih (nesnel tarih), olayları olduğu gibi görmeye çalışır. Bunda başarılı olmak için vak’aları inceden inceye tenkid eder, vesikaları (belgeleri) abidelerle (olaylarla) kontrol eder. Tarih metodolojisinin bütün kurallarına riayet ederek geçmişteki olayları yeniden canlandırmaya, diriltmeye gayret eder. Bununla beraber tarihi olayları olduğu gibi görmekle de yetinmez; her olayın sebebini aramaya çalışır, izahını yapar. Tarihi olayların pek çoğu benzersizdir. Kendi türlerinden başka olaylar olmadığından, sebepleri keşfedilse de bundan tarihi kanunlar çıkamaz. Çünkü kanun, “sebebiyet rabitasından” ibarettir. İki olay arasındaki sebebiyetin ifadesi bir kanundur. İsterse bir olay yalnızca bir defa meydana gelsin. Bu dahi bir örnektir. Mesela Roma İmparatorluğu tarihte eşsiz kalmış bir vak’adır. Bu durum Roma İmparatorluğu’nun bir “toplumsal bir örnek” olmasına mani olmaz. Dolayısıyla bu imparatorluğun sebebini bulmakla tarihi bir kanun elde edilmiş olur. Bu doğrultuda şey’i tarih; gerek toplumlarda kurumları, gerek Rönesans, reform, inkılap gibi olayları genel örnekler haline koymadıkça bu kanunları bulamaz. Şey’i tarih, bütün bu işleri yaparken sosyolojiye doğru gitmiş olur ve onunla aynı şey olur. Bu bakımdan şey’i tarih tamamıyla ilimdir. Diğer

⁶⁷⁵ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:173

⁶⁷⁶ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:12

⁶⁷⁷ Ahmet Tak, *Gökalp’te Kültür – Medeniyet Tartışması: Kültürün Kayboluşunun ve Tarihsizleştirmenin İronisi*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:263

yandan milli tarih ise biraz farklıdır. Terbiyevi – pedagojik bir gaye güder. Çocuklara, yetişen nesillere kendi vatanlarını ve milletlerini sevdirmek; atalarının kahramanlıklarını, şerefli geçmişlerini öğretmek milli tarihin yagane hedefidir. Yetişmekte olan nesillere de gelecek için mefküre aşlamak ancak tarih ile mümkündür.⁶⁷⁸

Her ne kadar tarih, çoğunlukla kesin bilgilerden ziyade ihtimallere, sağlam bir surette kurulmuş yasalardan ziyade az veya çok esaslı varsayımlara ulaşırsa da bugün tarihsel şüphecilik kalmadı ve bu varsayımlarda modası geçmiş bir oyundan başka bir şey görülemez. Bizzat gözlemlediğimiz yahut tecrübe ettiğimiz olaylardan nasıl şüphe edemiyorsak, yalnız tarih vasıtasıyla öğrenmiş olduğumuz birtakım olaylar vardır ki, akıllı kalmak şartıyla onlardan da şüphe edemeyiz.⁶⁷⁹

Çağdaşlaşmış olabilmek için yaratıcı olmak gerekir.⁶⁸⁰ Gökalp'e göre tarihçi öncelikle ilgilendiği konuyla alakalı bütün vesikaları (belgeleri) toplamalı, vesikaların menşesini, manasını ve yeterliliklerini denetlemelidir. İkinci olarak vesikaların hatırlattıkları vakaları, yeniden düzenlemek ve izah edecek şekillerde düzenlemelidir. Bu işin ilk kısmı tahlildir. Tahlil, esas olarak tenkit temeline oturtulmuştur. İkinci kısmı terkip amacına yöneliktir ve bu kısım felsefeye yaklaşır. Böylece Ziya Gökalp eleştiri ve terkipi tarihçiliğin dayandığı yöntemin asıl unsurları olarak kabul etmektedir. Belgelerin incelenmesi, eleştirisi ile araştırılan konunun terkipide; tarihin gayesini ve gerçeğini daha iyi anlayabilmek için yakından incelenmelidir.⁶⁸¹

3.6. Toplum ve Devlet Biçimleri

İnanılana bekleyerek de ulaşılabilir, arayarak da. Beklemek karakterine uymadığından, o hep aramıştır. Bu yolda çok çetin sınavlar vermiş, hapse girmiş, öğrenimini yarıda bırakarak kendi kendini yetiştirmek zorunda kalmıştır.⁶⁸² Gökalp'in yaşamı (48) belki kısa oldu ama düşünceleri yüzyıla damga vurdu.

⁶⁷⁸ Mehmet Ali Beyhan, Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:13, 2006, sf:54-55, (47-61)

⁶⁷⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:726

⁶⁸⁰ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:69

⁶⁸¹ Ayhan Bıçak, Tarih Felsefesinin Türkiye'deki Seyri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:9, Sayı:17, 2011, sf:239, (231-271)

⁶⁸² Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:234

Müstesna kişiliği ona, savaşlar ve devrimler içindeki dramatik bir dünyada kılavuz rol hazırladı.⁶⁸³ Gökalp'in topluma dair değerlendirmelerini ve bakış açısını ele aldığımızda Gökalp, Durkheim sosyolojisinden yararlanarak İslamiyetten önceki Türk tarihinin zamanca ve mekanca geçirdiği toplum teşkilatlanma farklılıklarını göstermek istemiştir. Gökalp'in milli sosyoloji anlayışında; bir yanda Türk toplum tarihinde yeni bir aşama olarak kabul edilen "millet" döneminin ve bunu hazırlayan değişimlerin anlaşılabilmesi için gerekli tarihi temelleri belirleyebilmek ve bunun için belli başlı kavramları tespit etmek gayreti bulunmaktadır.⁶⁸⁴

Toplumun değer yargıları sürekli bir şekilde değişme içerisindedir. Zaman zaman şiddetlenir, bazen de durgun bir hal alarak fertler üzerinde en az tesirli hale gelirler. Gökalp toplumların böyle iki halinden bahsetmektedir. Durgun halde iken toplumun fert üzerindeki etkisi minimum ölçüdedir. Bu durumda kolektif şuur uykuya yatmış gibidir.⁶⁸⁵ Gökalp'in toplum olaylarının diğer olaylardan farklı yanlarını göstererek sosyoloji bilimine ait bir alan ayırması, ilk elde bir bilimin olabilmesi için kendisine konu olarak alabileceği bir gerçekliğin varolması şeklindeki görüşüne dayanmaktadır. Maddi, hayati ve ruhi gerçeklikler mevcut olduğu içindir ki maddiyat, hayatıyat ve ruhiyat ilimleri teşekkül edebilmiştir. Gökalp toplum olaylarını insanla ilgili ve içtimaiyen ruhi hadiseler olarak görmekle birlikte, sosyolojinin alanı ve konusunu kavim ve medeniyetler olarak kabul etmektedir. Sosyolojisini bu yolda temellendirirken Gökalp'in bazı kavramlara başvurduğu görülür. Bu kavramların birbirleriyle yakın ilişkileri olmalarına rağmen, farklı olayların değerlendirilmesinde kullanılacaktır. Bu kavramlardan birisi, "anane" kavramıdır. Bireylere mensup oldukları toplum zümresinin telkin ettiği idrak ve davranış biçimlerine anane denmektedir. Bu şekilde değerlendirildiği zaman ananeler bir yanda o günkü toplumun dinamiğini meydana getirirken, diğer yanda geçmişteki kökleri açısından toplumun geçmişle bağlantısını sağlamaktadır.⁶⁸⁶

Gökalp anane kavramıyla, toplumun dün ile bugün arasındaki bağlantıyı göstermekle kalmayıp, aynı zamanda toplumlararası ilişki ve bağlantıya da işaret

⁶⁸³ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:54

⁶⁸⁴ Korkut Tuna, *Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:40-41

⁶⁸⁵ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:51

⁶⁸⁶ Tuna, a.g.e., sf:42

etmektedir. Bu açıdan ele alındığında ‘‘medeniyet’’ kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Gökalp’e göre, ‘‘mazideki kökler itibariyle birbirine bağlı ananelerin bütününe medeniyet denilir’’ ve ‘‘ananeler müteaddit (birçok) milletler arasında müşterek olduğu için medeniyet milletlerarası bir özellik taşımaktadır. Ananelerin toplumlar arasındaki müşterek bir olayı göstermesi, Gökalp’in yeni bir kavramı daha açıklamalarına dahil etmesini gerekli kılmıştır. Bu da ‘‘örf’’ kavramı. Gökalp’e göre ananelerin yanında ‘‘her milletin tamamıyla kendisine mahsus bir içtimai vicdanı vardır ki buna örf adı verilir. Bu tanımı ile Gökalp, sosyolojisinde bir yanda topluma özgü, diğer yanda da başka toplumlarla müşterek idrak ve hareket tarzlarını gösterebilmek için iki temel ve kilit kavram elde etmiştir: ‘‘örf’’ ve ‘‘anane’’. Anane beynelmilel (uluslararası) olduğu halde, örf tamamen millidir. Çünkü her millet birtakım şerait – i içtimaiyye içinde yaşadığı için, onun kendine mahsus birtakım kıymet hükümleri yani örfleri olması tabiidir.⁶⁸⁷

Bugünkü toplumsal gelişim aşamamızda ise toplumsal dayanışma, kültürdeki birliği temel olarak alıyor. Kültürün sonraki kuşaklara aktarılma aracı eğitim olduğu için, soy birliğiyle hiçbir ilgisi yoktur.⁶⁸⁸ Gökalp’e göre sosyologlara gelinceye kadar toplum türleri konusunda iki temel görüş bulunmaktaydı. Tarihçiler her aşireti, her milleti, her medeniyeti birbirine benzemeyen özel karakterde faaliyetler olarak kabul ettikleri için toplum türlerinin olmadığını, bu bakımdan her toplumun herhangi bir türe dahil olmayan eşsiz taklitler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Felsefeciler ise devletleri, milletleri, medeniyetleri, aşiretleri insan toplumundaki birtakım geçici aşamaları insaniyet adı verdikleri tek bir türün bireyleri olarak kabul etmekteydiler.⁶⁸⁹

Gökalp sosyolojiye çok büyük önem verir. Çünkü o, sosyolojiyi; genel medeniyetleri ve kültürleri karşılaştırarak toplumların ve kurumların tabi oldukları kanunları bulmak ve toplumlara istenilen yönü vermek açısından, sosyolojinin çok önemli bir göreve sahip olduğunu düşünmektedir. Toplumların tabi oldukları kanunları bilen sosyologlar, bir ulusun gelişmesinde etkin rol oynarlar. Bu görüşün Gökalp terminolojisindeki bir başka ifadesi; dahiler sezerek, sosyologlarda toplumsal

⁶⁸⁷ Korkut Tuna, *Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:43-44

⁶⁸⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2005, sf:27

⁶⁸⁹ Tuna, a.g.e., sf:49

kanunları bilerek bir milletin gelişmesinde başat role sahiptirler.⁶⁹⁰ Toplumsal hareket, eylemde bulunma güdüsünün kaynağı olarak, büyük ölçüde kendi bireysel tutum ve arzuları olan, tipik bir şekilde örgütsel bir çerçeveye mensup olan aktörlerin gösterdiği kolektif bir davranış biçimidir.⁶⁹¹ Yapılar, toplumsal sistemlerin yeniden üretilmesinde etkin rol oynayan kurallar ve kaynaklardır. Yani toplumsal etkileşimde dile getirilen ve insanlara toplumsal hayatın nasıl yapılacağını söyleyen kurallar ve insanların amaçlarını gerçekleştirmede başvurabileceği kaynaklar.⁶⁹² Gökalp toplum sınıflamaları konusunda çeşitli faktörlerden yola çıkarak dini, siyasi, örfi faktörlerin etkisinde toplumların sınıflandırmalarını yapar. Daha çok mekanik ve organik dayanışma açısından temellenen bu ayrıma göre toplumlar; iptidai toplumlar ve milletler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mekanik dayanışmanın sonucu olan ve kıt'avi olarak parçalı bir örgütlenme içinde bulunan iptidai toplumlar Gökalp'e göre:

- A) Tahallüf etmemiş semiyevi cemiyetler (Farklılaşmamış Kılanlar)
- B) Tahallüf etmiş semiyevi cemiyetler (Farklılaşmış Kılanlar)
- C) Aşirii Tribal Cemiyetler
- D) İnhilale uğramış iptidai cemiyetler (Çöküntüye Uğramış İptidailer) olmak üzere dört gruba ayrılır.⁶⁹³

Organik dayanışmanın yol açtığı ve organize bir örgütlenme içinde bulunan toplumlar konusunda Gökalp beşli bir ayırım teklif eder:

- A) Zeami – Feodal milletler (Köy Malikanesi) köy esasına dayalı,
- B) Camiavi cemiyetler (Şehir – Köy) şehir esasına dayalı,
- C) Medine Cite'ler (Klan ve Feodal izler) geçiş toplumu,
- D) Muzaaf cemiyetler geçiş toplumu,
- E) Heyeti Corporatif Cemiyetler başşehir uygarlığı.⁶⁹⁴

Gökalp'in bu toplum sınıflamaları oldukça mekanik geçiş ve açıklamaları içermekle birlikte içtimai enmuzec (toplum örnekleri) adını verdiği toplum tipleri

⁶⁹⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Meşrutiyetten Günümüze Ziya Gökalp*, Editör: Serdar Sağlam, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2015, sf:185-186

⁶⁹¹ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:306

⁶⁹² Ruth A. Wallace – Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çevirenler: M. Rami Ayas – Leyla Elburuz, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, sf:257

⁶⁹³ Korkut Tuna, *Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:50

⁶⁹⁴ A.g.e., sf:51

olarak klan, köy, şehir medeniyetleri ile birlikte, birde payitaht medeniyeti tipi ayırarak geçerli bazı toplum sınıflama ölçütleri kullandığını görmekteyiz. Ve son olarak toplum sınıflamalarıyla ilgili söylenebilecek şey, Türk Milleti'nin camiavi toplum türüne dahil olduğu ve gelecekte heyeti toplumlar arasına girmeye namzet (aday) bulunduğu şeklindeki yargısıdır.⁶⁹⁵

Diğer yandan Gökalp'e göre bir ulus yaratıcı ülküsüne sahip olduktan sonra, artık karanlık geleceğe doğru gitmez. Diriltici ve yaratıcı bir ülküsü olan devlet ölümsüzdür.⁶⁹⁶ Gökalp, *İçtimaiyat Mecmuası*'nın Nisan 1917 sayısındaki "Milli İçtimaiyat" makalesinde üç evreli bir devlet tipolojisi oluşturur. Bunlar; Medine (Site – Şehir Devleti), Saltanat (İmparatorluk) ve Asri Devlet tipolojisi. Bu aslında Batı tarihine uygun bir tasniftir. Ama Gökalp bu tasnifi Türk tarihine uyarlamakta zorluk çekmez. İlk olarak Medine yani site – şehir devleti, aynı kültür ve inanca sahip akraba topluluğunun oluşturduğu siyasi yapılardır. Gökalp'e göre İslamiyet'ten önceki Türklerde "Medine" tarzında bir siyasal örgütlenmeye sahiptir. Ancak Türk Medinesi, yerleşik değil göçebedir. Gökalp'in tasnifinde göçebe olmak, medine ya da şehir devleti kapsamına girmeye engel değildir. Türklerde de Yunan ve Roma'da olduğu gibi, üçlü siyasal tabakalaşma bulunmaktadır. İslamiyet öncesi Türkler, göçebe medine halinde kalmayı tercih etmişlerdir. Köy ve şehir biçimindeki yerleşik hayata geçmedikleri gibi, imparatorluk teşkil ederek başka kavimleri istilada etmemişlerdir. Gökalp'e göre "medine" devrinde devletlerin ve eski Türk devletlerinin yayılmacı eğilimleri olmamıştır. Bu dönemde Türk hakanları imparatorluk olmaktan ısrarla kaçınarak Türk kültürünün korunmasını sağlamışlardır. Ancak Gökalp'in literatüründe medine ile şehir aynı şey değildir. Şehirler, dağınık köyler ya da göçebe obalar halinde yaşayan medinenin, bir mabed etrafında evler yaparak buralarda ikamet etmesiyle oluşur. Medine devletlerinin en belirgin özelliği ise, mensuplarının aynı dile ve aynı dine sahip olmalarıdır.⁶⁹⁷

İkinci olarak Saltanat devletleri ya da imparatorluklar, birçok kavmi ya da dini içinde barındırır. Bu nedenle Gökalp bunlara "müşterek devlet" de demektedir. Gökalp, saltanat devletinin Abbasiler döneminde başladığını belirtir. Nedeni ise

⁶⁹⁵ Korkut Tuna, *Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:51

⁶⁹⁶ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:53

⁶⁹⁷ Tuna, a.g.e. sf:93

Abbasilerin Araplar ile Arap olmayan Müslümanlara eşit muamele yapmalarıdır. Abbasi devleti siyasette kavim esasını terk ederek ümmet esasına dayanan bir imparatorluğa dönüşmüştür. Türkler, Selçuklular ve Osmanlı döneminde saltanat devleti içinde yaşamışlardır. Gökalp'e göre saltanat kavmi devletten milli devlete geçişin ara formunu, diğer bir ifadeyle sosyal ve siyasal evrimin bir basamağını oluşturur. Bir kavim saltanat veya imparatorluk içinde dil, din ve medeniyet alanlarında çeşitli örneklerle karşılaşarak, bunların en iyilerini "beğenmek imkanı bulur." Üçüncü olarak Asri devlet ya da Milli devlet, meşruti bir hükümete, bağımsız bir harsa ve bağımsız bir ekonomiye sahiptir. Gökalp'in "Milli İctimaiyat" makalesine göre, Osmanlı Türkleri Tanzimat'la birlikte asri devlet olma sürecine girmiştir. "Millet nedir?" makalesine göre ise Tanzimat Fermanı'yla "Müslümanlar ile gayri Müslimler kanun önünde eşit hale gelerek, devlet hukuki müsavata malik bir imparatorluk" halini almıştır. Yani devlet kısmen çağdaş bir özellik almış, ancak milli devlet olamamıştır. "Millet nedir?" adlı makaleden milli devletin imparatorlukların çöküşüyle başladığını öğreniyoruz. Ancak Gökalp milliyet ya da milli devlet çağında, milli devlet sıfatını kullanmakta ketumdur (net ifade belirtmemek). Çünkü Gökalp, milli devleti etnisite temelli olarak görmektedir. Yaptığı millet tanımında da kavim vurgusunu öne çıkarır. Millet, şahsiyetini uzun müddet kaybettikten sonra tekrar ihyaya çalışan bir kavim demektir, der. Millileşme sürecindeki siyasi beklentisini ise "devletin meşruti ve dine karşı teşri' de müstakil olması ve tamamıyla demokrat bir hale gelmesi iktiza (gerekıyor) ediyor" ifadesiyle ortaya koyar.⁶⁹⁸ Bağımsızlığı ve eşitliği, adil yönetimi siyaset felsefesinin temel yapı taşları olarak ortaya koyan Gökalp'e göre, asri ya da milli devlet laik ve demokrat devlet olmalıdır. Devlet her zaman millet için vardır.

3. İmparatorluktan Milli Devlete

Geçmişin bilgisi olarak tarih, iktidar sahiplerinin kendilerine ve oluşturdukları kurumlara meşruiyet sağlamak amacıyla geçmişten bugüne kadar ilgilendikleri bir alan olmuştur. Çünkü iktidar köklerinin ne kadar eskiye dayandığı veya ne kadar eski bir geçmişinin olduğunu kavrayabilmek her zaman tarih alanına yönelmekle mümkün olmuştur.⁶⁹⁹ Devleti, belirli bir bölgede, belirli bir insan topluluğu üzerinde,

⁶⁹⁸ Korkut Tuna, *Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:94

⁶⁹⁹ Ahmet Şimşek – Ali Satan, *Milli Tarihin İnşası (Makaleler)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, sf:11

fiziki veya rızaya dayalı güç kullanma tekeline sahip bir siyasal örgütlenme biçimi olarak tanımlanabiliriz.⁷⁰⁰ Bu anlamda siyasetin her halinin aslında iktidar hakkında olduğuna dair bir anlayış vardır. Genellikle siyasetin pratiğinin, iktidar kullanımından daha öte bir şey olmadığı resmedilmektedir ve özü itibariyle siyasetin akademik mevzusunun da iktidarın tetkik edilmesi olduğu söylenir. Zaten siyasetin tetkiki, iktidarın tetkiki anlamına gelir.⁷⁰¹

Yeni dünyanın felsefesi ve uygarlığına dair değerlendirmelerde bulunan Gökalp'e göre, eskiden hükümetler halklarını korkutarak yönetirlerdi. Şimdi anladılar ki, halk artık kendilerinden korkmuyor. Cezalar arttıkça itaatsizlik de birlikte artıyor. Demek ki artık karabaskı dönemi geride kalmıştır. Hükümetler halkın rızasını alarak kendilerini sevdirebileceklerdir.⁷⁰² Diğer taraftan da şunu ifade edecek olursak, hiç kimsenin devleti güçsüz ve etkisiz bir konuma getirmeye hakkı yoktur. Çünkü devlet hiçbir zaman toplumsal güçlerin tercihlerine göre işleyen aciz bir duruma düşürülemez. Elbette vatandaşlar, düşünce ve vicdan özgürlüğüne sahiptirler. Fakat bu özgürlüklerin sınırları vardır, çünkü bireyler bir kolektivite oluştururlar ve bu sıfatları ile bir devleti meydana getirirler. Bu oluşturmuş oldukları devlette onları korur. Ancak devletin iradesi ve egemenliği baltalanırsa, o zaman bireysel özgürlükleri garanti altına alacak tek varlık olan devlette ortadan kalkmış olur. Buna da asla kalkışılmamalıdır.⁷⁰³ Unutulmamalıdır ki, her insan toplumu gibi devlet de toplumun içinden doğar ve yaşar. Devlet mekanizması organlardan, yetkilerden, iktidar ve halktan oluşur. Yani devlet sistemi bir ilişkiler örgüsüdür.⁷⁰⁴

Devlet ve hukuk olgusunun toplum içinde olduğu bir gerçektir. Nerede bir toplum varsa orada hukuk ve devlet mevcuttur. Önemli olan konu ise devlet ve hukukun dayandığı temellerin kaynağıdır.⁷⁰⁵ Bu anlamda çağdaş bir devletin önemli özelliklerinden birisi politik örgütlenmedir. Bir devlette milli şuur, toprak, egemenlik öğelerini tamamlayan politik örgütlenme düzen ve disiplini sağlar. Bu öge diğer bütün öğelere sahip toplumu hukuk ilkeleri ile kuşatır. Özellikle egemenliğin

⁷⁰⁰ Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2020, sf:53

⁷⁰¹ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:45

⁷⁰² Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:128

⁷⁰³ Metin Hepar, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Öztürk, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, sf:225

⁷⁰⁴ Nurullah Aydın, *Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler*, Atlas Kitapçılık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2003, sf:128

⁷⁰⁵ Niyazi Öktem, *Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, Der Yayınevi, İstanbul, 1993, sf:105

vazgeçilmez bir tamamlayıcısıdır. Yani emredici kuvveti olan egemenliği şekillendiren ve uygulama alanına koyan yegane öge politik örgütlenmedir.⁷⁰⁶ Milli devlette devlet adamları da çağlarının akım, inanış, kültür ve geleneklerine uymalıdır. Bu anlamda yönettikleri kitleyi bir arada tutmak, onlar arasındaki birliği sağlamak ve toplum dayanışmasını koruyarak her şeyden önce kendi milletlerinin yararlılığını düşünmelidirler.⁷⁰⁷

Ümit, ruhun gençliğidir. Ümitlerini daima canlı olarak muhafaza eden insanlar, ne kadar yaşlansalar da ihtiyarlamazlar. Ümit altın gibidir, hiçbir muhitte paslanmaz, elmas gibidir, hiçbir madde onu kesemez.⁷⁰⁸ Gökalp'e göre Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla, Batı medeniyetine tam ve kati bir surette girmek isteyenlerdir. Fakat Batı medeniyetine girmeden evvel, milli harsımızı arayıp bularak, milli harsımızı meydana çıkarmak icab eder.⁷⁰⁹ Gökalp'in ilk düşünce yazılarında, Doğu ve Batı medeniyetlerini sentezleyerek ve kaynaştırarak bir milli kimlik oluşturma çabasını görmekteyiz. Onun "Milli ve samimi Osmanlı medeniyeti" vurgusu 1913'ten itibaren "Türk Milleti" ve "Batı Medeniyeti" biçiminde dönüşüme uğrayacaktır. Ancak bu dönüşüm Gökalp'in hedefinde, yani modern çağda ulus toplum / ulusal kimlik arayışında bir değişiklik olduğunu göstermez. O, Osmanlılık etrafında bir ulus – toplum oluşturabilme imkanını gördüğü sürece Osmanlılık siyasetini savunmuş; bu imkanın ortadan kalktığını gördüğü anda da Türk toplumunu oluşturma imkanını üzerine yoğunlaştırmıştır.

Bir toplumun ilerici olması, yani uygarlığın ileri düzeyindeki çağdaş fikir ve teknikten yararlanması, onun başta devlet yönetmek için benliğinde oluşan geleneklere bağlı olması ile imkan dahiline girer. Bir toplum ithal edeceği fikirlere kendi milli damgasını vurmak zorundadır. Bu yapılmadığı takdirde benliğini koruyamaz ve erir.⁷¹⁰

Gökalp, ilk gazete yazılarından biri olan "İlm-i İçtima"da Osmanlı'nın dili, dini, ibadeti ve ahlakının birbirinden farklı unsurlardan meydana gelmiş olması nedeniyle, doğal bir düzene ve dengeye sahip olmadığını; yaşanan bunalımın

⁷⁰⁶ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği "Dün – Bugün"*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, sf:110

⁷⁰⁷ A.g.e., sf:135

⁷⁰⁸ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayıncılık, Ankara, 2006, sf:67

⁷⁰⁹ Hüseyin Kazım Kadri, *Ziya Gökalp'in Tenkidi*, Hazırlayan: İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 1989, sf:121

⁷¹⁰ Taneri, a.g.e., sf:189

nedeninin ise fikirlerin çatışmasından kaynaklandığı tespitini yapar. Ona göre dil, etnisite, inanç, sınıf ve meslek farklılıklarından kaynaklanan ihtilafların terk edilmesi sosyoloji rehberliğinde doğru ve sağlam ilkeleri bulmakla mümkün olacaktır. Gökalp burada, Osmanlı ulusunun oluşmasında ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında sosyolojinin sunacağı imkanlara dikkat çekmektedir.⁷¹¹

Türk milleti sadece biyolojik yapıya dayalı bir topluluk değildir. Bu vatanda, bu bayrak altında doğulusu, batılısı, kuzeylisi, güneylisi ile bir ve bütün olarak, bin yıldır bir ve beraber yaşamış ve Anadolu'yu vatan yapmıştır.⁷¹² Millet asırlarca beraber yaşamış, zulüm ve felakete beraberce göğüs germiş, şan ve şerefi beraber istihlal etmiş, beraber ağlayarak beraber sevinmiş bir zümredir.⁷¹³ Kavmiyet ile milliyeti birbirinden ayıran Gökalp, milliyetin kavmiyetten daha yüce ve daha insani olduğunu söyleyerek, Osmanlı birliğinin duygusal değil, akli olduğunu savunur. Gökalp'e göre milleti kaynaştıran ilke ortak bir gelecek değil, ortak bir tarihtir.⁷¹⁴ Milli emeller, milli irade yalnız bir kişinin düşünmesinden değil, bütün millet bireylerinin arzularının, emellerinin bileşkesinden ibarettir.⁷¹⁵

Bağımsız oluşuna karşın ya da bağımsız olması nedeniyle Türkiye, bütün Batılı olmayan ülkeler arasında Batı ile en uzun ve en yakın temasa sahip olan bir ülke olmuştur. Hem savaş alanında hem de ekonomi alanında Batı'nın üstünlüğünü kabul eden Türkler, bakışlarını Batı fikirlerine ve kuruluşlarına çevirdiler ve Batılılaşma reformu konusunda kararlı bir seçim yaptılar.⁷¹⁶ Gökalp'in siyasal düşüncelerindeki ilk değişim dil ve edebiyat alanında olmuştur. Burada siyasetin 'milli' bir değer olduğu, dil ve edebiyatın ise 'kavmi' bir özellik olduğu vurgusu öne çıkmaktadır. Osmanlılığın bir millet olduğu; Türk, Kürt, Rum, Arnavut, Ermeni

---

⁷¹¹ Cevat Özyurt, *İmparatorluktan Milli – Devlete Sosyoloji*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:65

⁷¹² Nurullah Aydın, *Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler*, Atlas Kitapçılık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2003, sf:123

⁷¹³ Ziya Gökalp, *Makaleler 1, Diyarbakir – Peyman – Volkan Gazetelerindeki Yazılar*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, sf:58

⁷¹⁴ Özyurt, a.g.e., sf:66-67

⁷¹⁵ Neşe İşildak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:91

⁷¹⁶ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çevirenler: Hamdi Aydoğan – Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, sf:31

gibi Osmanlı milletinin içindeki unsurların ise birer kavim olduğu vurgulanmaktadır.⁷¹⁷

Gökalp, Genç Kalemler dergisinde “Yeni Hayatlar ve Yeni Kıymetler” adlı yazısında yeni değerler ve yeni bir zihniyet çerçevesinde gerçekleşecek olan “milliyetçi hedeflere uygun” olarak sosyal inkılabın ana hatlarını belirler. Gökalp’in inkılaba getirdiği izah, Fouille’ in fikir- kuvvet kuramını bizlere hatırlatır: Fransız Devrimi’nden mülhem (esinlenilmiş) olan “özgürlük”, “eşitlik” ve “kardeşlik” gibi fikirler toplumu mobilize ederek siyasal devrimi mümkün kılmıştır. “Kuvvet – fikir” aracılığıyla gerçekleşen devrim şimdi “kuvvet – his” aracılığıyla içtimai (toplumsal) alana yayılarak, kalıcı hale getirilmeli ve daha ileriye götürülmelidir. Yani aklın rehberliği, yerini sezginin rehberliğine bırakmalıdır. Fikirler – ideolojiler zihinsel bir muhakemeye kabul veya ret edilebilirken; hisler yüzyıllarca devam etmiş alışkanlıkların ürünü olduğu için kolayca değiştirilemez. Bu nedenle “eski hayatı beğenmeyerek, yeni bir hayat ibda etmek” anlamına gelen sosyal devrim, “en güç ve en uzun mücadeledir (uğraşı). İktisattan aileye, edebiyattan felsefeye, ahlaktan hukuk ve siyasete kadar uzanan geniş bir alanı kapsar.

Gökalp’in felsefesinde “Yeni Hayat” demek; yeni iktisat, yeni aile, yeni estetik, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset demektir. İşte buradaki “Yeni” kelimesi ile Gökalp, bize modern ve ulusal olanı anlatıyor.⁷¹⁸ Bu anlamda Gökalp’e göre Türkiye’de inkılab, Türk milletinin toplumsal hayatına ve milli ruhuna uygun olarak yapılmalıdır.⁷¹⁹

Gökalp’e göre coşkun milletler hiçbir zaman zulme razı olmazlar. Durgun bir su nasıl bozulur ve kokarsa, durgun bir millet de zulme boyun eğer. Türk milleti durgun dönemlerinde zulme çok boyun eğdi ama artık bitti, çünkü onların artık ülküleri vardır ve coşkun bir hale gelmişlerdir.⁷²⁰ Gökalp’in burada sözünü ettiği kavram olan “ülkü” yani mefkûre vatan sevgisi demektir. Ülkü ve hedeflerimiz

⁷¹⁷ Cevat Özyurt, *İmparatorluktan Milli – Devlete Sosyoloji*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:68

⁷¹⁸ A.g.e., sf:69-70

⁷¹⁹ Tülay Kaya, *Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar*, Editörler: Korkut Tuna – İsmail Coşkun, Ziya Gökalp, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, sf:21

⁷²⁰ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp’i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:134

bilimin ve felsefenin rehberliğinde Avrupa medeniyetinden farklı olarak bir ‘‘Osmanlı Milli Medeniyeti’’ doğuracaktır.⁷²¹

Diğer yandan Gökalp’in milli toplum değerlendirmesinde öne çıkardığı kavramlardan biriside, daha önce ne anlama geldiğini açıkladığımız ‘‘anane’’ kavramıdır. İfade ettiğimiz üzere, bireylere ait olduğu grupların benimsettiği düşünme ve davranış tarzlarına ‘‘anane’’ denilir. Anane millete ait olabileceği gibi bir medeniyet grubuna da ait olabilir. Bu nedenle değer yargılarının ölçütü ‘‘anane değil, sadece ‘‘örf’’ olabilir. Anane milli olan örf ile uyuştugu zamanda zararlı olabilir. Bir ananenin örf'e uygun olup olmadığını ancak örfü içselleştirdiği için ileri derece bir sağduyuya sahip olan dahiler bilebilir. Halk ise bu konuda kendilerini temsil eden dahileri izlemelidir. Gökalp’e göre, bir toplumda milli değerler, o toplumu oluşturan halkın değerlerinin ortalaması olarak düşünülmemelidir. Halk ise milli değerleri dahilerin düşüncesinden ve yaşantısından izlemelidir. Bir halkın ortalama örneği, oradaki bireysel vicdanların ortalamasını gösterir. İçtimai vicdan, dahiler aracılığıyla belirebileceği gibi buhran zamanlarında da belirir. Sükun zamanlarında yaşanan hayat, milli hayat değildir. O zaman ancak ferdi hayat yaşanılır. Bunun içindir ki dahiler, kahramanlar sükun zamanlarında zuhur (ortaya çıkmaz) etmez. Bu gibiler ancak buhranlı zamanlarda tevekkün (ortaya çıkar) eder. Çünkü olağanüstü durum bireysel çıkarları unutturur. Burada Gökalp’in savaş dönemlerindeki kitle psikolojisini ne kadar iyi kavradığını net bir şekilde görmekteyiz.⁷²²

Millet olabilme özelliğini kazanmış toplum, medeniyet sayesinde varlığını koruyabilecektir.⁷²³ Gökalp, hars ile medeniyeti birbirinden ayıran temel ölçütün subjektiflik – objektiflik ölçütü olduğunu söyler. Ahlak, din, estetik kuralları ve idealler gibi subjektif değerler harsa ait; bilim, sağlık, ekonomi ve bayındırlığa ait bilgiler, tarım ve ticaret aletleri ile bütün matematik ve mantık kavramları gibi objektif değerler ise medeniyete aittir. Harsla ilgili olaylar dileklerin, değerlerin ve vicdanın bir ürünüdür. Medeniyet olayları ise dış gerçekliği araştırma melekesi olan aklın ürünüdür. Hars topluluğu içinde kişi, toplumsal bilincin isteklerini kendisi için

⁷²¹ Cevat Özyurt, *İmparatorluktan Milli – Devlete Sosyoloji*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:71

⁷²² A.g.e., sf:76-77

⁷²³ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş. , İstanbul, 2008, sf:58

değerli ve uyulması zorunlu kanunlar olarak görür. Medeniyet içindeki fert ise medeniyetin kurallarını toplumsal aklın ürünleri olarak görerek bunlardan faydalanmaya çalışır. Böylece medeniyetin objektif kavramları, tekniği ve ekonomik ürünleri taklit ve değişim yoluyla bir halktan diğerine geçerek yayılır ve medeniyet coğrafyası genişleyerek tüm insanlığa hizmet eder.⁷²⁴

İnsan neyi ararsa en çok onu görür.⁷²⁵ İlmi ve teknolojik alışveriş her şeyden önce o seviyeye ulaşmak ve temelde yatan yaratıcı zihniyeti besleyen sistemi kavramakla mümkündür.⁷²⁶ Gökalp'in Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak adlı eserinde devlet, ‘‘vaki bir millet’’; milliyet mefküresi ise ‘‘iradi bir millet’’ olarak tanımlanır. Bu asır milliyet asrıdır. Bu asrın vicdanları üzerinde en müessir (etkili) kuvvet milliyet mefküresidir. İçtimai vicdanların idaresiyle mükellef (sorumlu) olan devlet, bu mühim içtimai görevi farz kabul etmezse vazifesini ifa edemez. Sonuç olarak Gökalp, milli devletleşme sürecinin artık başladığını ve dalga dalga yayılarak genişlediğini ve diğer yandan içinde büyük ölçekte farklı din ve etnisiteden halkları barındıran imparatorlukların ise artık sona yaklaştığını ifade ederek milli devlete vurgu yapmaktadır.⁷²⁷

3.8. Din – Siyaset İlişkisi

Din, kutsalı kabul etme üzerine kurulu inanç ve pratikleri kapsayan toplumsal bir kurumdur. Din, bilimsel kanıtlarla değil, kanaatlerle oluşan bir inanış meselesidir.⁷²⁸ Dini değerlerin toplumsal yaşamda en önemli yansımalarından biri, kuşkusuz farklı inançtan olanlara karşı hoşgörüdür.⁷²⁹ Bir milletin dini, o milletin kültürünün en sağlam öğelerindendir. Türkler İslamiyeti kabul etmekle uzak şark (doğu) medeniyetinden çıkıp İslam medeniyetine girmişlerdir. Bu din onlara yepyeni

⁷²⁴ Cevat Özyurt, *İmparatorluktan Milli – Devlete Sosyoloji*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:77-78

⁷²⁵ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:134

⁷²⁶ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 2008, sf:70

⁷²⁷ Özyurt, a.g.e., sf:92

⁷²⁸ John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çeviren: Vildan Akan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, sf:489

⁷²⁹ Ali Çarkoğlu – Binnaz Toprak, *Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2000, sf:82

dünya görüşü, toplum, aile, hukuk ve ahlak düzeni getirmiştir. Onun için din, Türk toplumunda daima ön planda gelen bir kültür ögesi olmuştur.⁷³⁰

Din, henüz kendini bulamamış ya da yeniden yitirmiş olan insanın kendi bilincinde oluşu, kendini duyuşudur.⁷³¹ Bu anlamda din, toplumun yönetimi, ruhun arınması için sosyal bir müeyyide (yaptırım) olarak gereklidir. Bununla birlikte bütün insanlarda fıtrat olarak din duygusu vardır. Bu yüzden din tüm insanlar ve tüm milletler için aynı şeyi ifade eder.⁷³² Dinin insanlara vermiş olduğu manevi haz ve kudret, onları bütün hayatları boyunca sosyal ilişkileri, ruhsal dengeleri ve şahsiyet gelişmeleri bakımından sağlıklı hale getiriyor.⁷³³ Gökalp'e göre din, yüksek birtakım duygular, inanç sistemi ve ferdi ruhları kemale erdiren amil olması itibarıyla eğitici bir özelliğe sahiptir. Dini açıdan insan ruhu hür irade ve fazilet mükellefiyetiyle yoğrulmuştur. İnsanın hürlüğü ona, sosyal olduğu kadar uhrevi (ahiret) bir mesuliyet (sorumluluk) yükler. Maddi alemde bulamayacağı fazilet, hürriyet ve adaleti manevi alemde bulabilmek düşüncesiyle ruhunu bu yüksek duygularla donatır.⁷³⁴

Din, insanları idare eden kuvvet ve müesseseler arasında en çok maziye ve maziden gelen teamüllere (gelenek) dayanan ve esaslarından tamamıyla muhafazakar olan bir kuvvet ve müessesedir.⁷³⁵ Dinin siyaset ile olan ilişkisine değinecek olursak Gökalp, dinin devlet tarafından baskı unsuru haline getirilmemesi gerektiğini ve dinin insanlar arasında herhangi bir farklılaşma yaratmasının önüne geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Gökalp devlet yönetiminde Laiklik ilkesini temele alıyor. Laiklik ilkesi Batı toplumlarında günümüz anlamına gelebilmesi için üç aşamadan geçiyor. Birinci aşamada dinsel inançların insanlara eşit davranılmasını engellememesinin sağlandığı, ikinci aşamada devlet dininin kaldırıldığı, üçüncü aşamada ise hukuk sistemine ait kuralların dinsel kurallardan çıkarıldığı ifade edilir. Yani söz konusu ilkelere göre Laik Devlet, "her ferdi kendi inançlarında serbest bırakan, Allah ile kul arasına girmeyen" devlet demektir.⁷³⁶ Ayrıca Gökalp, dinin korku esasına dayandırılmasına da şiddetle karşı çıkmıştır. Korku ve cezaya

⁷³⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:77

⁷³¹ Karl Marx – Friedrich Engels, *Siyaset ve Felsefe*, Çeviren: Tektaş Ağaoğlu, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1978, sf:10

⁷³² Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, sf:252

⁷³³ Celkan, a.g.e., sf:77

⁷³⁴ Celkan, a.g.e., sf:78

⁷³⁵ A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, sf:156

⁷³⁶ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:114-115

dayanan hükümetler halkın korku içinde yaşamasına neden olurlar. Oysa siyasi ve dini korku olmazsa, fertler birbirini sever ve aralarında eşitlik meydana gelir. Dine büyük bir önem veren Gökâlp, dinin kendisinden bekleneni yerine getirebilmesi içinde, din kitaplarıyla, hutbe ve duaların Türkçe olmasını istiyordu. Çünkü Gökâlp'e göre halk, kendi dilinin dışında bir dille ibadet ederse yeteri kadar vecde bürünemez. Türkçe olarak yapılan ibadet ve dualar insanı daha derin bir vecde götürür. Halkın uzun yıllardan beri mevlitten, tekkelerdeki zikirlerden en fazla haz duyması ve tatmin olması bunların Türkçe ifade edilmelerindendir.⁷³⁷

Gerçek hükümet anlayışı asla zorbaca yönetime dayanmaz. Doğal bir üstünlüğe, doğuştan gelen bir hakimiyete dayanır. Hükümetin özü, toplumsal vicdanın bireysel vicdanlara karşı bir feyiz kaynağı, bir deha kaynağı, bir ideal çeşmesi olmasıdır.⁷³⁸ Gökâlp'in laiklik ilkesi ve laik devlete ilişkin söylemleri dikkate alındığında laik devletin iki yönü olduğu söylenebilir. Birinci yönü, kişilerin serbestçe istedikleri dine mensup olabilmeleri ve mensup oldukları din nedeniyle devletten farklı davranışlar görmemeleri, inançlarında devletin baskısını hissetmemeleri iken, ikinci yön herhangi bir dinin kurallarının devlet mekanizmasına müdahale edememesi ve din kuralları ile devlet yönetimi arasındaki bağın kesilmemesidir. Ancak yine üstüne basarak söylüyoruz ki, Gökâlp kesinlikle dine karşı değildir. O, sadece bireysel olarak dinin siyasette diktaya dönüşebileceğini düşündüğü için dinin siyasetle yan yana gelmemesini istiyor. Ayrıca Türk Devleti'nden yana olan Gökâlp, asla Türk Milleti'nin dinini tartışmıyordu. Çünkü ona göre Türk Milleti'nin Müslümanlığı tartışılmazdı.⁷³⁹

Sevgi üzerindeki etkisi nedeniyle aşinalık, seçtiğimiz siyasetçilerde içinde olmak üzere hemen hemen her konuda verdiğimiz kararlarda etkili olmaktadır.⁷⁴⁰ Ancak din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din ne de mezhep kabulüne zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman siyaset aracı olarak kullanılamaz. Türkiye Cumhuriyeti'nde her yetişkinin dinini seçmekte hür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir. Yani ibadet hürriyeti vardır.

⁷³⁷ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:78

⁷³⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:79

⁷³⁹ Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, :115

⁷⁴⁰ Robert B. Cialdini, *İnsanları Etkileme Yolları*, Çeviren: Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, sf:267

Tabiat itibariyle ibadetler, güvenlik ve genel adaba aykırı olamaz; siyasi gösteri şeklinde de yapılamaz, geçmişte çok görülmüş olan bu gibi durumlara artık Türkiye Cumhuriyeti asla katlanamaz.⁷⁴¹ Gökalp, Türk Hükümeti'nin eşitlik, hürriyet ve adalete dayanması gerektiğini söylüyordu. Ayrıca onun hürriyeti, istediği dine inanma hürriyetini de içerirken, eşitlik anlayışı da dinsel inancın bireylerin devlet önündeki eşitliğine engel olmayacağı düşüncesini de kapsamına almaktaydı. Ve Gökalp, din hürriyeti üzerinde durmasının yanı sıra, ayrıca din inancının toplumda dayanışma yarattığını ve insanları birbirine bağladığını ifade ediyordu.⁷⁴²

Bürokratik yönetim bozukluğunun en önemli unsurlarından biri, merkezi hükümet tarafından yapılan ani ve keyfi karar değişiklikleridir.⁷⁴³ Bürokrasinin merkezi fonksiyonu, hukuk ve politikayı uygulamak veya yerine getirmektir. Bürokrasinin siyasal önemi büyük ölçüde hükümetlerin politika yapımında ihtiyaç duyduğu enformasyonun ve tavsiyelerin başlıca kaynağı oluşundan kaynaklanmaktadır.⁷⁴⁴ Dinin devlet işlerine, hukuk kurallarına karıştırılmaması gerektiğini söyleyen Gökalp, hukuku dinden ayrı bir iş olarak görmektedir.⁷⁴⁵ Bu doğrultuda hukuk devletinin söz konusu olabilmesi için, devlet de dahil olmak üzere toplumdaki hiçbir varlığın hukukun üstünde olmaması gerekir. Bu durum devletin de hukuk kurallarına uymasını sağladığı gibi toplumdaki bireyleri de "güçlü" nün keyfi davranışlarından koruyacaktır.⁷⁴⁶ Ve bu ilkeler çağdaş bir devletin kurulması için modern hukuka temel oluşturacaktır.⁷⁴⁷

3.9. Felsefe ve Bilim Işığında Siyaset

Devlet, kendi toprakları içinde "yasa koyuculuğu" tekeline almıştır. Bu tekel, tüm vatandaşlar tarafından paylaşılan ortak bir siyasi kültürün yaratılmasını hedeflemektedir.⁷⁴⁸ Bu bağlamda anayasa, toplumsal karmaşıklığın siyasal

⁷⁴¹ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:73-74

⁷⁴² Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:122, sf:116

⁷⁴³ Tony Cliff, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Çevirenler: Ali Saffet – Tank Kaya, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, sf:84

⁷⁴⁴ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:271

⁷⁴⁵ Osmanağaoğlu, a.g.e., sf:116

⁷⁴⁶ Osmanağaoğlu, a.g.e. sf:122

⁷⁴⁷ Osmanağaoğlu, a.g.e., sf:124

⁷⁴⁸ John A. Hall – G. John Ikenberry, *Devlet*, Çeviren: İsmail Çekem, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sf:2

düzenlenişi olarak anlaşılan devletin birliğini gösterir.⁷⁴⁹ Politika bilimi “devlet” i ana konu olarak ele alıyor. Yani devletin kuruluşu, fonksiyonları, amaçları, devlet ve fert ilişkileri gibi konuları kapsayan siyasal bilim, esas itibariyle bir “devlet” bilimi olarak kabul edilmekteydi.⁷⁵⁰ Politika genel anlamda bir işi veya bir toplumu yönetme hüneridir. Bu anlamda her rejimin, her yönetim biçiminin, hatta her kurum ve işletmenin bir politikası vardır. Politikasız bir dünya yoktur. Bu sebeple politikayı sevmek veya ondan nefret etmek, politikanın varlığını ve tesirini ortadan kaldırmaz. Önemli olan; politikanın toplum değerleri içindeki yeri, hukuki, ahlaki, ilmi, iktisadi ve dini değerlerle politikanın ilişkileri ve hiyerarşik durumudur.⁷⁵¹

Siyaset bilimi, yönetimin işleyişini, siyasi ve siyasi olmayan kurum ve süreçler arasındaki ilişkileri sistematik bir biçimde tanımlama, analiz etme ve açıklamayı iş edinen akademik bir disiplindir.⁷⁵² Bilim, toplumsal sağduyunun kendiliğinden gelişimiyle uyusmalıdır. İkisi de aynı temel, yani olguların gözlemlenmesine ve aynı amaca, yani pratik kaygıya bağlıdır.⁷⁵³ Bilimsel bilgi rasyoneldir, nakle dayanmaz, ilham kabul etmez, rüya görmez. Aklın kabul ettiği bir neden olduğu için bilimsel bir yasa yapar. Bilimsel bilgi gayri şahsidir. Onu herkes kabul eder, deneyle sınar. İnsanların zevklerinde ayrılık vardır fakat bilimde ayrılık yoktur. Bilimsel hakikat araştırılabilir, anlamı deneyler ile meydana çıkar, ispat edilir. Bilim hem doğrulanır hem ispat edilir hem öğretilir hem aktarılabilir.⁷⁵⁴

İnsanın ruhunu yükselten din, ahlak, ilim, edebiyat, felsefe gibi manevi kanatlardır. İnsan mesut olmak için maddi refahtan ziyade, bu manevi servetlere muhtaçtır. İnsanı bir şahsiyet sahibi eden ve ona şeref veren bu meziyetlerdir.⁷⁵⁵ Gökalp’in toplumların incelenmesinde takip ettiği yol, tarihi perspektif içerisinde

---

⁷⁴⁹ Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çeviren: Fahri Bakırcı – Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara, 2008, sf:171

⁷⁵⁰ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara, 2015, sf:33

⁷⁵¹ Ferruh Bozbeyli, Politikanın Tarihsel Gelişimi ve Pratiği, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı:139-141, 1999, sf:143, (143-146)

⁷⁵² Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çeviren: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, sf:148

⁷⁵³ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çeviren: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001, sf:117

⁷⁵⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:470

⁷⁵⁵ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:124

geçirdikleri evrim ve bunun kanunlarının araştırılarak açıklanması yoluydu.⁷⁵⁶ Çünkü insanların gerçek duygu ve inançlarına ilişkin kanıtları, onların sözlerinden çok davranışlarından ya da yaptıklarından alırız.⁷⁵⁷ Bu bakış açısı ve özelliği, Gökalp'in evrimci sosyolojinin bizdeki temsilcisi olduğunun bir işaretidir.⁷⁵⁸ Zaten davranış bilimlerini oluşturan sosyoloji de, toplum içindeki bütün sosyal grupları ve karşılıklı ilişkileri inceleyen bir disiplindir.⁷⁵⁹

Felsefe ise bir sürü bilginin toplamı değildir. Felsefe bilgiyi durmaksızın bularak düzelteren yöntemler demektir. Gökalp'e göre yüzyılın fennini ve felsefesini, teknik ve yöntemini ulusal geleneklerimize aşılabilir ve katarsak çağdaş bir uygarlık ortaya çıkacaktır.⁷⁶⁰ Bu gibi olgularla da, sosyal bir bilim olarak sosyoloji, yalnızca grupların oluşumuyla değil, aynı zamanda bunların değişimi, başkalaşımı, çözülmesi ve yok oluşları gibi olaylarla da yakından ilgilenir.⁷⁶¹ Devlet idaresi, strateji ve yönetime ilişkin pratik sorunlar eskiden olduğu gibi bugünde, bir ölçüde teknik bilginin kullanılmasıyla çözülmek durumundaydılar.⁷⁶² Çünkü asri (çağdaş) milletler sırasına geçmek için "ilme doğru" gitmek gerekir. Bireyin kendisine mahsus duyusu, düşüncüsü olduğu gibi milletlerin de bu kabilden ruhi melekeleri vardır. Milletlerin düşüncüsü ilim ile felsefe, duyusu din ile sanat, iradesi ahlak, siyaset ve iktisattır.⁷⁶³ Vatani ahlakın yüksek olması milli tenasüdün temelidir.⁷⁶⁴ Böyle olursa, Türklerin tehlike zamanlarında daima bir rehberin arkasında birleşerek harikalar göstermesi mümkündür. Ve bu rehber herkesin ortak kanaat getirdiği bir kuvvet olursa, millet onunla beraber her türlü tehlikeye atılmaktan çekinmez.⁷⁶⁵

Programlı ve sistemli düşünceleri ile Gökalp, Atatürk başta olmak üzere II. Meşrutiyet, İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Devri Türkiye'sinin politik, sosyal ve kültürel hayatında rol oynayan Türk aydınlarından çoğunun düşüncelerine yön

⁷⁵⁶ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, sf:141

⁷⁵⁷ Robert B. Cialdini, *İnsanları Etkileme Yolları*, Çeviren: Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, sf:127

⁷⁵⁸ Celkan, a.g.e., sf:141

⁷⁵⁹ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2017, sf:9

⁷⁶⁰ Ziya Gökalp, *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2011, sf:27-28

⁷⁶¹ Eroğlu, a.g.e. sf:9

⁷⁶² Jürgen Habermas, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, Çeviren: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, sf:71

⁷⁶³ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:53

⁷⁶⁴ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, sf:70

⁷⁶⁵ Ziya Gökalp, *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2006, sf:22-23

vermiştir.⁷⁶⁶ Uygarlık yolunda başarı, yenilikleri kavrayıp uygulamaya, yenileşmeye bağlıdır. Toplumsal yaşayışta, ekonomik yaşayışta, ilim ve fen alanında başarılı olmak için biricik ilerleme ve gelişme yolu da budur.⁷⁶⁷ Tarih içerisinde, Türklerin demokrasi deneyimi belki önemli sorunlar yaşadı, ağır engellerle karşılaştı, ancak bütün bunlardan sağ çıkmayı başardı. Bu sorunlara ve engellere karşın belki de Türk demokrasisi benzer deneyim ve geleneklere sahip ülkeler arasında en başarılı olanıdır.⁷⁶⁸ Buna istinaden Ulu Önderimizin fikirleriyle konumuzu destekleyecek olursak; toplumun yapısı, düşüncüsü, hukuk düzeni değişmedikçe uygarlık yoluna adım atamayacağımız kanısındadır Atatürk. Çünkü bir ulusun yıkımlara uğraması demek, o ulusun güçsüz, bakımsız, hasta olması demektir. Bunun için asıl kurtuluş, sosyal yapıdaki hastalığı bulmak ve iyileştirme yollarını aramakla elde edilir.⁷⁶⁹ Diğer yandan Mustafa Kemal'in kararlılığı hiçbir zaman sağduyudan yoksun değildi. Ve onun için her zaman ulusun iradesi esastı.⁷⁷⁰

İnsanın anlamak ve sevmek için seçtiği dallar arasında sınırlar yoktur.⁷⁷¹ Felsefeyi “insanın öteki insanlarla ilişkilerinde ve insanların evrenle ilişkilerinde bazı temel gerçekleri gösteren, öğreten bir bilgi olarak görmek gerekir.”⁷⁷² Bilim ise her şeyi bilme iddiasında değildir. Fakat bildiklerini belli kurallara ve ölçütlere uyarak bilir. Bu kural ve ölçütlere sığdırılamayan konular bilimin dışında kalır.⁷⁷³ İnsanoğlu, gerçekleri kendi önyargıları yoluyla kavıyor. Ve medeni insanlar, her akşam güneşin okyanusa gömüldüğüne artık inanmıyorsa, bu aynı derecede gerçekçi olmayan inançları da terk edebilecekleri anlamına gelir. İnsanların, olayların neden meydana geldiği kadar, nasıl meydana geldiği konusunda spekülasyon yapması doğaldır. Mantıksal – deneysel bilim belli sınırlar içinde böyle soruları cevaplamamızı mümkün kılar.⁷⁷⁴ Bilim, kendi sorunlarının çözümünde sürekli

⁷⁶⁶ Zeynep Korkmaz, *Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili*, Dicle Üniversitesi Matbaası, Diyarbakır, 1987, sf:13

⁷⁶⁷ Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, sf:12

⁷⁶⁸ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çevirenler: Hamdi Aydoğan – Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, sf:32

⁷⁶⁹ Akarsu, a.g.e., sf:12

⁷⁷⁰ Andrew Mango, *Sultan'dan Atatürk'e Türkiye*, Çeviren: Cem Küçük, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011, sf:209

⁷⁷¹ Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, Çeviren: Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul, 1997, sf:102

⁷⁷² Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, sf:56

⁷⁷³ Yılmaz Özakpınar, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Neşriyat Yayıncılık, İstanbul, 2000, sf:78

⁷⁷⁴ Vilfredo Pareto, *Demokrasinin Dönüşümü*, Çeviren: Kadir Zeki Tezer, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, sf:45

değişebilen ve düzeltilebilen bir denetleme yöntemini izler.⁷⁷⁵ Bilimin amacı, olayları tasvir etmek ve sınıflandırmak değil, tasarımıladığı soyut ve genel ilişkilerle olayların doğuşunu açıklamaktır.⁷⁷⁶ Bir bilimin olanaklı olup olmadığını sormak, onun gerçekliğinden şüphe etmeyi şart koşar.⁷⁷⁷ Gökalp'e göre bilmek, bilmemekten daha iyidir. Bütün fenalıkların kaynağı cehalettir. Fakat bilgiler de doğru bilgi olmalı, çünkü bilginin doğrusu da var, yanlış da. Yanlış ilim, cehaletten daha fenadır.⁷⁷⁸ İnsanların bilgileri artmaya başlayınca, beşeri bilgi genişledikçe ayrı ayrı bilimsel alanlar genişliyor ve böylece bilimlerin sayısı çoğalınca bunlar arasındaki benzerlik ve ilişkiye dayanarak sınıflandırmalar yapılıyor. Bunda iki fayda vardır. Birincisi tabiatın hangi alanları incelenmiş olduğu bilinmiş olur. İkinci fayda da bu bilimler arasında ne gibi ilişkiler olduğu anlaşılır.⁷⁷⁹ Bugün politikanın bilimselleştirilmesi henüz bir olgu değildir, fakat olguların fark edildiği bir eğilimi göstermektedir.⁷⁸⁰

Gökalp'i kendisinden önceki bilim adamlarından ayıran en önemli yanı, sosyolojik kavramların bir sistematiğini vermesindendir.⁷⁸¹ Bu doğrultuda Gökalp, Türk toplumsal yaşayışına yeni değer yargıları kazandırdı. Eti, kemiği pozitif bilimlerden, ruhu ise Türk toplumunun yüreğindeki milli ülküden oluşan "yeni hayat"ı yarattı.⁷⁸² Gökalp'e göre asri (çağdaş) bir millet müsbet (pozitif) ilimlerle düşünen bir yapıda olmalıdır. Felsefe, düşünüşten ziyade bir nevi sezis mahiyetindedir. Bundan başka müsbet ilimlere münakıs olmamak mecburiyetinde bulunması da onu ilimlerle sıkı bir alaka halinde bulundurur. O halde asri bir millet, düşünmeye veda etmek istemiyorsa, mutlaka müsbet ilimlere doğru gitmesi lazımdır.⁷⁸³

⁷⁷⁵ Elisabeth Ströker, *Bilim Kuramına Giriş*, Çeviren: Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990

⁷⁷⁶ Yılmaz Özakpınar, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Neşriyat Yayıncılık, İstanbul, 2000, sf:31

⁷⁷⁷ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çevirenler: İoanna Kuçuradi – Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002, sf:4

⁷⁷⁸ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:83-84

⁷⁷⁹ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku – Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, sf:470

⁷⁸⁰ Jürgen Habermas, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, Çeviren: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, sf:79

⁷⁸¹ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları – Baylan Matbaası, Ankara, 1973, sf:8

⁷⁸² Hasan Tuncay, *Ziya Gökalp*, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, sf:101

⁷⁸³ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:53

Bilim ile felsefe arasında verimli bir fikir alışverişi vardır.⁷⁸⁴ Filozoflar, bilimin bütünlüklü bir etkinlik olduğunu ve nesnel bilginin edinilmesinde kullanılabilecek bir gereç olarak benzersizliğini savunurlar.⁷⁸⁵ Gerçek, sadece fiziksel dünya değildir. Aslında gerçek, gerçeklik algısını yaratan fiziksel dünya ile zihnin ilişkisinden ibarettir. Yani gerçeklik algısı olmadığı takdirde gerçekte olmaz.⁷⁸⁶ Bu doğrultuda bilim, dünyayı anlama ihtiyacımıza verilen bir cevaptır.⁷⁸⁷ Düşünme etkinliğinin ürünlerini kavramlarla dile getiririz. Duyularımızla tanıdığımız dünyayı kavramlarla tanıştırırız. Duyularımızın bize tanıttığı dünya süreç halindedir. Yani bir oluş halindedir, sabit değildir.⁷⁸⁸ Bilinçli davranmak “dikkat etmek” anlamına gelir. Bu durumda zihinsel bir olaydır.⁷⁸⁹ Bilimin en önemli özelliği gözlem ile elde edilen sonuçların kaydedilmesi ve nesneleri gerçekçi bir şekilde resmetmesidir.⁷⁹⁰

Pozitif bilimler alanındaki bilim adamları tabiat kanunlarını ortaya koydukça, tabiat kuvvetlerine hakim olabilmek ve onları istenen yönde düzenleyebilmek ya da ona göre tedbirler alabilmek mümkün olacaktır.⁷⁹¹ Bilim insanları ne yaptıkları ve yaptıkları işi nasıl gördükleri konusunda bazı temel inançlar ve tutumlara sahiptirler, yani farklı bilimsel disiplinler, kanıtlara güven duymaları, hipotez ve kuramlar ile değişik mantık türlerini kullanmaları bakımından temelde birbirlerine benzemektedirler.⁷⁹² Bilimde gerçekten üstün yetenekli kişi, yeni bir yöntem bulan, yaratan kişidir. İlgi çeken buluşlar, yöntemi yepyeni bir canlılık olarak öncekiyle ölçülemeyecek bir çalışmayla yetkinleştirerek uygulayabilenlerce oluşturulur.⁷⁹³

⁷⁸⁴ Hugh G. Gauch – Jr., *Bilimsel Yöntem*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, sf:275

⁷⁸⁵ Alex Rosenberg, *Bilim Felsefesi “Çağdaş Bir Giriş”*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, sf:40

⁷⁸⁶ Fred Alan Wolf, *Büyük Fikirlerin Küçük Kitabı “Bilimin Ruhla Buluştuğu Nokta”*, Çeviren: Hande Canlı, Crea Yayıncılık, İstanbul, 2008, sf:17

⁷⁸⁷ Rosenberg, a.g.e., sf:61

⁷⁸⁸ Teoman Duralı, *Biyoloji Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, sf:18

⁷⁸⁹ Gilbert Ryle, *Zihin Kavramı*, Çeviren: Sara Çelik, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011, sf:270

⁷⁹⁰ Hüseyin Arıkan – Dinçer Ayaz, *Biyoloji Tarihi ve Evrim*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2015, sf:25

⁷⁹¹ Nevin Güngör Ergen, *Türk Düşünce Gelenğinde Ziya Gökalp – Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Devamlılığı*, Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, sf:345

⁷⁹² Gauch, a.g.e., sf:28

⁷⁹³ Bertrand Russell, *Mistisizm ve Mantık*, Çeviren: Ayseli Usluata, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1972, sf:64

Olumlu ya da olumsuz bilimsel görüş insanlık için önemli bir konudur.⁷⁹⁴ Bilim, insanların yaşama koşullarını değiştirmiştir. Yaşadığımız, sevdiğimiz, öğrendiğimiz ve içinde hareket ettiğimiz toplumların çehresini değiştirmiştir. Bilim bize, yaşantımız süresince güçlü ve etkileyici bir evrenin varolduğu duygusunu vermiştir. Kısaca bilimsel fikirler, insanların kendileri ve evren hakkında sahip oldukları düşünceleri yenilemiştir.⁷⁹⁵ Eğer bir bilginin bilim olarak serimlenmesi isteniyorsa, her şeyden önce onu diğer bilgilerden ayıranın, yani ona özgü olanın kesinlikle belirlenebilmesi gerekir, aksi halde bütün bilimlerin sınırları birbirine karışır ve hiçbirisi kendi yapısına göre esaslı bir biçimde ele alınamaz.⁷⁹⁶

Çocuk dünyaya geldiği zaman, beraberinde ne dini ne ahlaki ne hukuki ne estetik ne lisanı ne iktisadi ne de mantıki bir vicdan getirmez. Bu vicdanları ona kendi milleti, kendi milletin kültürü verir.⁷⁹⁷ Ziya Gökalp'in gerçekçi olmaya gösterdiği özen, akla, mantığa ve doğru düşünmeye verdiği değer dolayısıyla sürgün hayatında bile her türlü dedikoduya, asılsız haberlere şiddetle karşı çıktığını görüyoruz.⁷⁹⁸

Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve uygarlık yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, daima pozitif bilim dalıdır. Biz daima gerçeği arayan ve onu buldukça, bulduğumuza inandıkça ifadeye cesaret eden adamlar olmalıyız.⁷⁹⁹ Bu bağlamda ilim de her hadisenin sebebini gösterir. Bir hadisenin sebebini biliyorsak, onun faydalı yahut zararlı olduğuna kanaat getirebiliriz. Demek ki ilim, bize gayelerimize vusul (ulaşmak) için vasıtaların neler olduğunu gösteren ameli bir rehberdir. İlmin bir faydası da toplumun bütün fertlerini müşterek kanaatlerle birbirine bağlamasıdır.⁸⁰⁰ Hayat için felsefe olmazsa olmazdır. Çünkü bütün bilgiler felsefenin içindedir. Felsefe hem teorik hem de pratik olmak üzere genel bir bilim demektir, iki hedefi vardı. Birincisi, beşeri ve ilahi her şeyi izah etmeye çalışması,

⁷⁹⁴ Bertrand Russell, *Sorgulayan Denemeler*, Çeviren: Nermin Arık, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1995, sf:21

⁷⁹⁵ J. R. Oppenheimer, *Bilim ve Sağduyu*, Çeviren: Onur Öymen, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1965, sf:5

⁷⁹⁶ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizik Prolegomena*, Çevirenler: İoanna Kuçuradi – Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002, sf:13

⁷⁹⁷ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, sf:42

⁷⁹⁸ Önder Göçgün, *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, sf:89

⁷⁹⁹ Neşe Işıldak, *Atatürk'ten İz Bırakan Sözler*, Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ, İstanbul, 2011, sf:61

⁸⁰⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006

ikincisi de iyi olanı yapmak hususundaki faaliyeti sevk ve idare etmesiydi.⁸⁰¹ Bu bağlamda asri bir devlet de, bir halk hükümeti olduğu kadar bir ilim hükümeti de olmalıydı, çünkü asri (çağdaş) bir millet büyük sanayisiz, umumi hıfzısıhhasız (sağlık koruma), şimendifersiz (demiryolu) ve refahsız olamaz. O halde hem toplumun bütün başarısı ve varolana uyumluluğu kanıtlanabilen kolektif bir düşünüşe ihtiyaç vardır.⁸⁰² Sonuç olarak Gökalp, devlet felsefesinde pozitif bilimlere dayalı bir strateji ve yöntemi temele alarak, çağdaşlaşma yolunda adımlar atılabilmesi için bilim ve felsefenin önemine vurgu yapıyor. Ve siyasette çağdaşlaşma, bilimsel yöntemler ve gelişmeler takip edilerek ve benimsenerek mümkün olacaktır. Devlet felsefesinin çağdaş seviyelere ulaşması da bilim ve felsefenin ışığıyla mümkün olacaktır.

---

⁸⁰¹ Orhan Karaveli, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A. Ş., İstanbul, 2008, sf:162

⁸⁰² Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, sf:53-54

SONUÇ

Türk Siyasetine fikirleriyle yön veren ve çalışmalarını topluma aşılayan Gökalp, geleceğin inşa edilmesi yolunda, toplum ve siyaset arenasında adından oldukça fazla söz ettirmiştir. Bu doğrultuda da daima rasyonel düşünen, bilime kıymet veren ve nesnellik kimliğini kendisine ilke edinen bir düşündürdür. Olgularla hareket etmesi, çok yönlü düşünme tarzı ve pragmatist metotları onun genel felsefesinin önemli özellikleri olarak dikkatimizi çekmiştir. Çalışmamız içerisinde vardığımız sonuçlarda dikkatimizi çeken en önemli detay ise, Gökalp'in etkilendiği düşünür ve ekolleri olduğu gibi almak veya benimsemek yerine, bunların sadece rasyonel, faydacı ve gelişim sağlayacak taraflarını benimsemesi olmuştur.

Çalışmamızda Gökalp'in düşüncelerinin felsefi temelleri üzerinde durmakla birlikte, felsefi ekollerin ve bazı önemli düşünürlerin, onun toplum ve siyaset anlayışına olan etkileri de ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda özellikle siyaset ilkelerinin akla ve mantığa dayalı bir temele dayanması gerektiğini ifade ederken rasyonalizm, toplumu olgulara dayalı veriler ile sorgularken pozitivizm, politikayı inşa ederken geçmişten dersler çıkararak geleceği şekillendirme düşüncesinde birden çok ilkeyle hareket ederken plüralizm, bilim ve felsefe perspektifinde bilginin değerini sorgularken şüpheyi araç olarak kullanmasında septisizm, "ilerlemeci ve gelişen" bir toplum modeli tasarısında, Batı'nın sadece bilimdeki ve teknikteki yönlerini topluma aşılama çalışmasında pragmatizmin tesirleri gözlemlenmektedir. İfade edilen düşünce akımlarının Gökalp'in düşüncelerinin biçimlenmesinde belirleyiciliği olsa da Gökalp bu düşünceleri kendi özgün bakış açısıyla yorumlayarak çağdaş bir toplum ve devlet felsefesi geliştirmeyi başarmıştır.

Çalışmamızın içeriğinde de ifade ettiğimiz üzere Gökalp, Türk toplumunun ilerlemeci ve yenilikçi ilkelerle kuşatılarak, bilim ve felsefe ışığında yürüyerek, rasyonel bir politika ile hareket etmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Gökalp'in bu gerekliliği vurgulamasının yanı sıra, din ve ahlak gibi değerlerinde kolektivizmin oluşmasındaki önemine dikkat çekmesi, bütüncül bir perspektif ile sosyal yapıyı ele aldığı açık bir göstergesidir. Din ve ahlak toplumu bir arada tutan, insanlar için hayata değer katan kıymetlerdir. Gökalp bu kıymetlerin önemini vurgularken bazı hassas noktalara da dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre din, toplum için

gereklidir. Ancak din, hiçbir zaman sömürü aracı olarak kullanılmamalıdır. İnsanların inançlarını kullanarak onların duygularını yıpratmak, dinin kutsallığı ile bağdaşmaz. Bu durum aynı zamanda ahlaki değerlerin sarsılmasına da yol açar. Gökalp, dinin toplum için gerekliliğine vurgu yapmaktadır, ancak dinin politika içerisinde baskın hale gelmesine karşı çıkmaktadır. Bu anlamda Gökalp, politika ile dinin iç içe girmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Metafizik ile din üzerine yaptığımız araştırmalarımızda ise birleştirici unsur olarak her iki kavramında insanın varlığı, insan aklının doğası, Tanrı'nın varlığı, iradesi yani kısacası “varoluş” etkinliğine bir açıklama getirme çalışmaları, iki kavramında birleştiği noktadır. Bu anlamda her iki kavramda, evrende meydana gelen herhangi bir şeyin neden ve nasıl olduğuna dair açıklama sunmaya çalışırlar. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki, her iki kavramda bilim gibi keskin, olgularla ispatlanmış ya da herkesin kabul ettiği genel – geçer değerlendirmelerde bulunmazlar. İkisinde de bilimsel bir dayanak yoktur, daha çok insan iradesinin şekillendirdiği inançlar ve durumlar söz konusudur.

Gökalp'in toplumun “gelişen ve ilerlemeci” modeline uygun olarak mantığa ve eğitime dair değerlendirmeleri de son derece dikkat çekicidir. Özellikle “Mantık” konumuzda ifade ettiğimiz üzere beyinsel fenomenlerin bağlı olduğu akıl yürütme biçimlerinin; insan zekasına olan etkileri, insanlara hem teorik hem de pratik anlamda doğru düşünebilmenin yöntemlerini göstererek, dünyayı ve yaşamı daha iyi anlayabilme ve kavrayabilmelerini sağlamaktadır. Gökalp'in pozitif bilimleri izah ederken objektif kriterlere dayanarak açıklamalarda bulunması, kendi çağındaki modern ve pozitif bilimlere hakim olduğunun açık bir göstergesidir. Açıklamalarını sistemli, rasyonel ve maddeler halinde sunması onun felsefesinin temel niteliklerini oluşturmaktadır. Çağdaş bir millet daima pozitif bilimler ışığında geleceğe yürümelidir. Bilimler sayesinde karanlık düşüncüler yok olur ve gelecek sağlam temeller üzerinde inşa edilir.

Felsefeyi yalnızca bir tanımla sınırlandırmayan Gökalp, temel düşünce olarak felsefeyi sürekli olarak bir “arayış” içerisinde olma durumu olarak ifade eder. Bu arayış toplumda sorgulama, eleştirme ve öğrenme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur. Toplum içerisindeki insanların bu iradeye sahip olmaları da olgusal gerçekliğin bilgisine ulaşmalarını sağlamaktadır.

Gökalp'e göre çağdaş bir devlet daima kendi özeleştirisini yapabilmeli ve rasyonel ilkelerle topluma hukuk aşılmalıdır. Çalışmamızın içeriğinde de vurguladığımız üzere birlik ve beraberlik için "toplumsal dayanışma" olmazsa olmazdır. Toplumsal dayanışmanın yapı taşları ise devletin adalet ve eşitlik anlayışının insanlarda oluşturduğu olumlu etkilerdir. Çünkü böyle bir toplumda insanlar devlete güvenir ve toplumsallaşarak bir "benlik" kazanırlar. Bu bağlamda sosyal inkılabın gerçekleşmesi de ortak duyguların ilerlemesine ve gelişim göstermesine bağlıdır.

Gökalp'in toplum felsefesinin temelindeki anahtar kavram ise "dayanışma" olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal dayanışma bireyleri zincirlere vuran bir yapı değil, düşünce özgürlüğü ve eşitlikçiliği arttıran bir olgudur. Birey kimliğini, benliğini toplum içinde kazanır ve bu kimlik ve benlik bilinci ile toplum içinde toplum için yaşamını sürdürür. Bu bağlamda dayanışmanın harekete geçirici gücünü açıklarken Gökalp "teorik ve pratik birliktelik" kavramlarını kullanmaktadır. Gökalp dayanışmanın değerini vurgulayarak güçlü bir millet olabilmenin önemine vurgu yapmaktadır. Güçlü bir millet olabilmenin en önemli ilkesi de ortak dil, kültür, din yani kısaca "ortak bir vicdan" duygusuyla hareket etmektir. Buradaki tespitimiz ise, Gökalp'in Türk milletini fikir ve his anlamında bir "ülkü birliği" etrafında toplamak istemesi olmuştur.

Gelenek, görenek, örf ve adetler bir toplumun mihenk taşlarıdır. Bu taşlar insanları bir araya getirir ve aralarındaki dayanışmanın kuvvetlenmesini sağlar. Toplumsal dayanışma ulusallık duygusunu oluşturur. Dil, sanat ve eğitiminde önemine vurgu yapan Gökalp, çağdaş bir millet olabilmek için pozitif bilimlerin önemi üzerinde durarak Batı'nın örnek alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak şu durum çok önemlidir ki, Gökalp Batı'nın sadece bilim ve teknik alanında takip edilerek benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kültürün ve değerlerin muhafaza edilerek, milli duygularımıza daima sahip çıkarak, Batı'nın sadece "ilim"lerinin ülkeye aşılmasını ifade etmektedir. Politika içerisinde, bilimsel gelişmeler esas alınarak devlet önderliğinde "bilim" toplumsal hayatta yaşanan bir olgu haline getirilmelidir. Toplumsal hayatın her alanında hurafelerden arınarak bilime, yalın rasyonel bir toplumsal yapı tesis edilmelidir. Gökalp'in ifade ettiği bu rasyonel toplum, Batı düşüncesinde ifade edilen rasyonel toplumdan elbette farklıdır. Gökalp bilimi yahut rasyonel düşünceyi salt mekanik bir olgu olarak ele almaz bu

düşünce biçiminin aynı zamanda milletin ortak vicdanı ile şekillenmiş olan kültür ve inançlarıyla donatılmış olması gerekir. Böylece ulvi idealler, ülküler rasyonel bilimsel düşünme biçimi ile gerçekleştirilebilir. Böyle bir zihniyete sahip olan insanlardan oluşan toplum; üreten, düşünen ve gelişen bir millet olarak geleceğe emin adımlarla yürür. Bir toplumda sorgulayan, düşünen, tutarlı davranan insanların çoğunluk haline gelmesi de pozitif toplum ışıklarının yansıması anlamına gelir.

Gökalp'in siyaset felsefesinin temelinde güçlü bir “devlet” sistemi bulunmaktadır. Fakat Gökalp bu devletin rasyonel, siyasal ve pragmatik bir tutum benimsemesi gerektiğini düşünmektedir. Türk devlet felsefesinin genel karakterini önemli ölçüde yansıtan Gökalp “devlet” i toplumun, toplumsal yapının belirleyici aktörü olarak nitelendirmektedir. Kolektivist bir toplumun oluşturulmasında rasyonel siyasal tutumun önemini vurgulayan Gökalp, böyle bir toplumun da devletin gücünü ve kudretini arttıracaklarını düşünmektedir. Devletin gücünün ve kudretinin arttırılmasında öne çıkan kolektivizm vurgusu Gökalp üzerinde Durkheim’ in etkisini ortaya çıkartmaktadır. Ortak idealler ve eğilimler kolektivizmde güçlü bir dayanışma oluşturur. Durkheim dil, din, kültür gibi toplumu yansıtan unsurlar üzerinden dayanışmaya vurgu yaparak kolektivizmi ve sosyal yapıyı açıklamaktadır. Diğer yandan Gökalp ise kolektif menfaatlerin bireysel menfaatlerden üstün olduğunu vurgulayarak toplumu bütünlüklü bir yapı olarak ele almaktadır. Halk, devlet sayesinde bir kimlik kazanmıştır. Toplumsal dayanışmanın ve birliğin sağlandığı yerde insanlar birbirlerine bağımlı ve karşılıklı olarak etkileşim halindedirler. Kolektivizmde dayanışmanın güçlü olması önemlidir. Bu sayede insanlar birbirlerine karşılıklı olarak saygı duyar ve birbirlerinin haklarına, özgürlüğüne, mülkiyetine müdahale etmezler.

Gökalp toplumun sarsılmaz bütünlüğü için kültürün önemine değinmiştir. Kültür, halkın manevi gücünü artıran bir etken olduğu için dayanışmanın en yüksek biçimi olarak tarif edilmektedir. Nesilden nesile aktarılan ve sürdürülen değerler milletin manevi hayatını güçlendiren unsurlar olduğu için, siyaset anlayışımızda da bu değerleri koruyarak ve sürdürerek politikamızı rasyonel ve pragmatist bir temele oturtmamız gerekmektedir.

Gökalp’e göre devlet felsefesinin ilkeleri eşitliğe, adalete ve hukuka dayanmalıdır. Hakkaniyet ve ahlakiyet anlayışıyla devlet, insanların güvenliğini

kazanmaktadır. Politikada yasalar duygulara veya bireylere dayanarak oluşturulamaz. Kanunlar sadece kağıt üzerinde yazılı olan yasalar olmamalı, hakkaniyet ile herkese eşit bir şekilde uygulanmalıdır. Despotizme kapalı ve modern hukuk ilkelerini kendisine temel alan devlet, toplumu geliştirecek ve ileriye götürecek değerleri insanlara aşılmalıdır. Bunun yolu da ağırlıklı olarak bilim, eğitim ve sanat üçgeninde mümkündür. Toplum bilim sayesinde çürük inançlardan kurtularak geleceğe emin adımlarla yürürken, eğitim sayesinde faydasız veya mantıktan uzak düşüncülerden de kendisini soyutlar. Felsefe yapmak ise insana sınırsız düşünebilme, sorgulayarak eleştirme ve düşündüğünü özgür bir şekilde ifade edebilme yetisi kazandırmaktadır.

Gökalp, bilim ve felsefe ışığında toplumu değerlendirirken, felsefe üzerinden sorgulayan, arayan, merak eden, bilmek isteyen insanı merkeze alıyor ve bilim sayesinde de öğrenen, gelişen ve öğrendiğini de topluma aşılacak bir topluluk yaratarak çağdaş bir devlet oluşturmayı hedeflemektedir. İşte bilim ve felsefe ışığında siyasette yaratmak istediği temelde tam olarak budur. Bu anlamda Gökalp'in etkilendiği felsefi ekoller, toplum için dinin önemi, ahlak gibi değerlerin kıymeti, mantık anlayışında da pozitif bilimlerin önemine yaptığı vurguların hepsi onun genel felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Siyasal düzen ve yönetim sisteminin sağlam ve sarsılmaz bir temelde inşa edilebilmesi konusunda da Gökalp, tarihten faydalananak geçmişe gitmektedir ve yaşanmış olgusal gerçekliklerden hareket ederek, devletin geçmişten dersler çıkararak geleceği şekillendirmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu anlamda ‘‘tarih’’, bir devletin çağdaş yapılanmaya doğru yürüdüğü yolda bir rehber niteliği taşımaktadır.

Genel olarak Gökalp'in herhangi bir konuya dair değerlendirmelerini yaparken rasyonel açıklamalar ve fikirler beyan etmesi, teoride düşünülen fikirlerin pratikte nasıl uygulanabileceğine dair savlarını gerçekçi ve mantığa uygun bir temelde sunması, sistemli hareket etmesi, güçlü bir bilgi birikiminin olduğunun açık bir kanıtıdır. Gökalp genel felsefesinin özünü toplum ve siyaset felsefesine yansıtırken, çağdaşlaşmaya gidilen yolda bilim ve eğitimin önemini vurgulamış, bu doğrultuda da o, Batı'nın bilim ve teknik alanında takip edilerek pragmatist taraflarının Türk toplumuna aşılmasının önemine ve zorunluluğuna değinmiştir. Bu anlamda Gökalp, kültürümüzün ve değerlerimizin korunarak, dayanışma

temelinde kolektif bir millet olabilmenin sarsılmaz bir güç yaratacağını ifade etmektedir.

Kolektif bir milleti arkasına alarak, modern hukukun ilkeleriyle yürüyerek “ilerleyen ve gelişmeci” bir politikayı kendisine hedef olarak gören bir devlet, dünya devletleri arasında prestijli bir konuma gelir. Gökalp devlet felsefesinde Türk toplumunun sosyal yapısının sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için rasyonel savlarda bulunmuş, politikayı da “ilim” ve “çağdaşlık” üzerinden temellendirmiştir. Sonuç olarak Gökalp’e göre milli değerlerin korunması, kültürün korunması, dayanışmanın temeli, eğitim alanındaki inkılaplar, pozitif bilimlerin takibi ve ayrıca sınıfsız bir toplum yaratarak ortak dil ve kültür etrafında toplanmak milli bir devletin “Çağdaş Bir Devlet” olması için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Z. B. (2016). Nasıl Düşünüyoruz Sorusuna Bir Yanıt: William James ve Bilincin Varlık Olarak Reddedilmesi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, (333-349)
- Akarsu, B. (1981). *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Akbay, Y. E. ve Ilgaroğlu, M. C. (2017). Sextus Empiricus'un Phyrhonculuğun Ana Hatları Kitabı Bağlamında Septik Tartışma Modlarının Varlık, Dil ve Düşünce İlişkisi Açısından Mantıksal Bir Analizi, *Social Sciences Studies Journal*, (1653-1667)
- Akçura, Y. (1998). Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Aktan, C. C. (1994). *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İzmir: T Yayınları
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (38-59)
- Altın, H. (2010). Ziya Gökalp' in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi, *History Studies – International Journal of History*, Sayı: 2, (491-507)
- Arık, R. O. (1981). *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Arıkan H. Ve Ayaz D. (2015), *Biyoloji Tarihi ve Evrim*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Aristoteles (2011), *De Anima*, (Çeviren: Zeki Özcan), Ankara, Birleşik Yayınevi
- Aristoteles (2015), *Nikomakhos'a Etik*, (Çeviren: Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları
- Aristoteles (2019), *Metafizik*, (Çeviren: Ahmet Arslan), İstanbul: Divan Kitap Yayınları
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye Giriş*, Ankara: BB101 Yayınları.
- Asena, O. (1989). Ziya Gökalp'i Anlamak, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları
- Aslan, C. (2016). *Sosyal Hareketler Sosyolojisi 'Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi'*, Adana: Karahan Kitabevi
- Atademir, H. R., (1974). *Aristo' nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Atalay, L. (2018). 1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert – Cemiyet Tartışmaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:28, (183-212)
- Atasoy, F. (2017). *Türkiye' de Sosyolojinin Kurucusu Ziya Gökalp – Türk Sosyologları 2. Bölüm*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, (1-15)
- Atasoy, F. (2017). *Türkiye' de Sosyolojinin Kurucusu Ziya Gökalp*, İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Atış, N. (2018). John Locke Felsefesinde Bilginin Sınırı Probleminde Anlama Yetisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, (206-218)
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C. ve Hilgard, E. R. (1995). *Psikolojiye Giriş*, (Çevirenler: Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz), İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Aydın, M. (2015). *Kurumlar Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları

- Aydın, N. (2003). *Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler*, Ankara: Atlas Kitapçılık Tic. Ltd. Şti.
- Aydın, S. (2013). Bir Toplumsal Kaynaşma Modeli Olarak Halka Doğru ve Ziya Gökalp, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:18, (22-30)
- Ball, A. ve Peters, G. (2007). *Çağdaş Siyaset ve Yönetim*, Çeviren: Nuray Bozbora, İstanbul: Yayınodası Yayınları
- Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*, Yeni Matbaa İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları
- Barry, N. P. (2004). *Modern Siyaset Teorisi*, (Çevirenler: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları
- Bayraktar, L. (2015). Mustafa Şekip Tunç'ta Plüralizm ve Şahsiyetçilik, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı:61, (38-53)
- Bergson vd. (2001). *Metafizik Nedir?* (Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İstanbul: İz Yayıncılık
- Betin, S. Ü. (1951). *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp – Yahya Kemal – Halide Adıvar*, İstanbul: Güven Basımevi
- Beyhan, M. A. (2006). Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:13, (47-61)
- Bıçak, A. (2010). *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, İstanbul: Dergah Yayınları
- Bıçak, A. (2011). Tarih Felsefesinin Türkiye'deki Seyri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:9, Sayı:17, (231-271)
- Bıçak, A. (2011). "Ziya Gökalp'in Felsefe Anlayışı", (Editörler: Korkut Tuna ve İsmail Coşkun), Ziya Gökalp, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Bilgiç, K. D. ve Bilgiç, M. (2014). *Felsefeye Çıkış*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Bilgin, F. A. (2020). Ziya Gökalp ve Batı Algısı, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, (100-112)
- Bilgiseven, A. K. (1986). *Genel Sosyoloji*, İstanbul, Filiz Kitabevi,
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi Yaşamak*, (Çeviren: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bircan, U. (2019). Ziya Gökalp' in "Felsefe Dersleri" Üzerine, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, (37-53)
- Bolay, S. H. (1989). *Ziya Gökalp'in Sisteminde Dinin Yeri ve Önemi*, *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle üniversitesi Yayınları
- Bolay, S. H. (2015). *Tanzimattan Günümüze Türk Düşüncesi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden Üretim "Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri"* (Çevirenler: Aslı Sümer, Levent Ünsaldı ve Özlem Akkaya), Ankara: Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
- Bozbeyli, F. (1999). Politikanın Tarihsel Gelişimi ve Pratiği, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı:139 (143-146)
- Braudel, F. (1996). *Medeniyet ve Kapitalizm*, (Çeviren: Mustafa Özel), İstanbul: İz Yayıncılık
- Bulut, Y. (2011). *Hilmi Ziya'nın Ziya Gökalp'i*, (Editörler: Korkut Tuna ve İsmail Coşkun), Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Butler, J. (2010). *Savaş Tertipleri "Hangi Hayatların Yası Tutulur?"*, (Çeviren: Şeyda Öztürk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Bülbül, K. (2020). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Liberte Yayınları
- Camus, A. (1997). *Sisifos Söyleni*, (Çeviren: Tahsin Yücel), İstanbul: Can Yayınları,
- Camus, A. (2003). *Yabancı*, (Çeviren: Vedat Günyol), İstanbul: Can Yayınları,
- Celkan, H. Y. (1989). *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları
- Cevizci, A. (2004). *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul Etik Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Metafiziğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Chevalier, J. (2004). Metafizik, (Çeviren: Murtaza Korlaelçi), *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı:39
- Cialdini, R. B. (2001). *İnsanları Etkileme Yolları*, Çeviren: Ali Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi
- Cihan, M. (2006). John Locke ve Eğitim, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:1, (173 – 178)
- Cliff, T. (1990). *Rusya' da Devlet Kapitalizmi*, (Çevirenler: Ali Saffet ve Tank Kaya), İstanbul: Metis Yayınları
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*, (Çeviren: Erkan Ataçay), İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Crouch, C. (2016). *Post – Demokrasi*, (Çeviren: A. Emre Zeybekoğlu), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Csikszentmihalyi, M. (2005). Akış, (Çeviren: Semra Kunt Akbaş), Ankara: HYB Yayıncılık
- Çakmak, A. (1976). Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:0, Sayı:14, (47 – 61)
- Çalık, E. (1996). *Şemseddin Sami ve Medeniyet-i İslamiyye*, İstanbul: İnsan Yayınları
- Çamlıbel, F. N. (2015). *Manevi Bünyemizin İlk Mimarı: Ziya Gökalp*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2000). *Türkiye' de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV Yayınları,
- Çelebi, E. (2005). David Hume'da Psiko – Epistemolojik İlke: Nedensellik, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 20, (173-202)
- Çetinkaya, B. A. (2012). *İslam Felsefesi Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları
- Çotuksöken, B. (1994). *Felsefi Söylem Nedir?* İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Çotuksöken, Y. (2007). *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu – Yusuf Çotuksöken – M. Fahrettin Kırzioğlu – Mustafa Koç – M. Sabri Koz), Ziya Gökalp Kitaplar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Çüçen, A. (2007). *Felsefeye Giriş*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Dede, M. (1996). *Felsefe Dersleri*, İstanbul: Denge Yayınları
- Dellaloğlu B. F. (2001), *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Demirci, H. A. (2021). Samiha Ayverdi'den Ziya Gökalp'e Bakmak, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:54, Sayı:3, (41-67)
- Descartes, R. (1992), *Ahlak Üzerine Mektuplar*, (Çeviren: Mehmet Karasan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Descartes, R. (1998), *Felsefenin İlkeleri*, (Çeviren: Mesut Akın), İstanbul: Say Yayınları,

- Descartes, R. (2010), *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, (Çeviren: Müntekim Ökmen), İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Descartes, R. (2010), *Yöntem Üzerine Konuşma*, (Çeviren: Afşar Timuçin ve Yüksel Timuçin), İstanbul: Bulut Yayınları
- Dinçer, K. (2015). *Kısaca Felsefe*, Ankara: Pharmakon Yayınevi
- Dorman, E. (2016). *Din Neden Gereklidir?* İstanbul: İstanbul Yayınevi,
- Drucker, P. F. (1991). *Yeni Gerçekler*, (Çeviren: Birtane Karanakçı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Dunn, J. (2008). *Locke*, (Çeviren: Fatoş Dilber), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Duralı, Ş T. (1999). *Çağdaş Küresel Medeniyet: "Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz – Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi, Konumu"*, İstanbul: Dergah Yayınları
- Duralı, T. (1992). *Biyoloji Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Durkheim (1986). *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (Çeviren: Enver Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Durkheim (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*, (Çeviren: Pelin Ergenekon), İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*, (Çeviren: Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, (Çeviren: Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak ve Toplum*, (Çeviren: Duygu Çenesiz), İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Duru, K. N. (1949). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Erdem, Ö. F. (2017). William James'te Hakikat Problemi, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, (209-235)
- Ergat, E. A. (2008). *Felsefede Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi "J. LOCKE ve G. BERKELEY" Örneği*, İstanbul: Birey Yayıncılık
- Ergun, D. (2005). *Sosyoloji ve Tarih*, Ankara: İmge Kitabevi
- Erişirgil, M. E. (1984). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Erkal, M. E. (1989). *Gökalp Sosyolojisi ve Bir Tezin Düşündürdükleri, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları,
- Eroğlu, F. (2017). *Davranış Bilimleri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Ertürk, R. (2005). Ziya Gökalp ve Durkheim İlişkisi ve Bu İlişkinin Tarifi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:10, (81-90)
- Es-Suyuti, İ. C. (2016). *Sahihu Şerhi's Sudur "KABİR HAYATI"*, İstanbul: Mercan Kitap Yayınları
- Feyerabend, P. (1998). *Akla Veda*, (Çeviren: Ertuğrul Başer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- Freydberg, B. (2011). Kant'ın Analitik' inde Transendental ve Formel Mantık, (Çeviren: İhsan Özcangiller), *Felsefe Arkivi*, Cilt:0, Sayı:34, (11-20)
- Gauch, H. G. ve Jr. (2016), *Bilimsel Yöntem*, (Çeviren: İbrahim Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı – Türk Modernleşmesi (1900 – 1930)*, (Çeviren: Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, (Çeviren: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları,
- Göçgün, Ö. (1992). *Hususi Mektuplarına Göre: Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

- Gökalp, Z. (1917). İçtimaiyat Mecmuası – Cemiyette Büyük Adamların Tesiri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, (48-70)
- Gökalp, Z. (1976). *Makaleler 1 ‘‘Diyarbakır – Peyman – Volkan Gazetelerindeki Yazılar’’*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Gökalp, Z. (1989). *Türk Ahlakı*, İstanbul: Toker Yayınları
- Gökalp, Z. (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Gökalp, Z. (2005). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi
- Gökalp, Z. (2006). *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Elips Kitap Yayıncılık
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe Dersleri*, (Sadeleştirenler ve Yayına Hazırlayanlar: Ali Utku ve Erdoğan Erbay), Konya: Çizgi Kitabevi
- Gökalp, Z. (2007). *Kitaplar*, (Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu – Yusuf Çotuksöken – M. Fahrettin Kırzioğlu – Mustafa Koç – M. Sabri Koz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Gökalp, Z. (2011). *Türkleşmek – İslamlaşmak – Muasırlaşmak*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları
- Gökalp, Z. (2015). *Yeni Hayat*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınevi
- Gökalp, Z. (2016). *Hars ve Medeniyet*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları,
- Güçlü, A. vd. (2008). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülensoy, T. (1989). *Ziya Gökalp ve Türk Milleti, (Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri – 23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları
- Gündoğan, A. O. (2015). *Osmanlı’ nın Son Döneminde ve Cumhuriyetin Başlarında Fikir Adamları ve Ziya Gökalp (1876-1924) – Türkçülüğün Fikir Babası*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Gündüz, M. (2010). *Ahlak Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık
- Güngör, N. ve Ergen (2015). *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp – Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Devamlılığı*, (Editörler: Cevat Özyurt – Ahmet Tak), Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları
- Habermas, J. (2012). *‘‘Öteki’’ Olmak, ‘‘Öteki’’yle Yaşamak – Siyaset Kuramı Yazıları*, (Çeviren: İlknur Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Habermas, J. (1993). *‘‘İdeoloji’’ Olarak Teknik ve Bilim*, (Çeviren: Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hall, J. A. ve İkenberry, G. J. (2005), *Devlet*, (Çeviren: İsmail Çekem), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Hamarat, E. (2010). Türk Milli Eğitim Düşüncesinde Ziya Gökalp, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Sayı:22, (56-60)
- Hançerlioğlu, O. (2006). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hayaloğlu, Y. (2015). *Gökalp’in Ölümünde Şubelerin Tavırları*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Heimsoeth, H. (2013). *Felsefenin Temel Disiplinleri*, (Çeviren: Takiyettin Mengüşoğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Heper, M. (2006). *Türkiye’ de Devlet Geleneği*, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Öztürk), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler*, (Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram – Özgür Tüfekçi – Hüsamettin İnaç – Şeyma Akın – Buğra Kalkan), Ankara: Adres Yayınları,

- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*, (Çeviren: Hayrettin Özler), Ankara, Adres Yayınları,
- Hilav, S. (1997). *100 Soruda Felsefe, Sunuş: Turhan Ilgaz*, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Hirsch, J. (2011). *Materyalist Devlet Teorisi – Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri*, (Çeviren: Şule Daldal), İstanbul: Alan Yayıncılık
- Hobbes, T. (2000). *Leviathan*, (Çeviren: Semih Lin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hobsbawn, E. (2014). *Parçalanmış Zamanlar – 20. Yüzyılda Kültür ve Toplum*, (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı,
- Huntington, S. P. ve Dominguez, J. I. (1975). *Siyasal Gelişme*, (Çeviren: Ergun Özbudun), Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları
- Hurn, C. J. (2016). *Okulun İmkan Ve Sınırları ‘Eğitim Sosyolojisine Giriş’*, (Çevirenler: Ahmet Kaysılı ve Ayşe Soylu), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Huxley, A. (2003). *Cesur Yeni Dünya (Brave New World)*, (Çeviren: Ümit Tosun), İstanbul: İthaki Yayınları
- Işık, S. (2017). J. J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, (79-98)
- İşıldak, N. (2011). *Atatürk’ ten İz Bırakan Sözler*, İstanbul: Yılmaz Basım ve Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ.
- İmamoğlu, V. (1995). Ruh Beden İlişkisi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:0, Sayı:2, (345-356)
- İnam, A. (2015). *Felsefe Dünyası*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2016). *Kişilik Kuramları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- İren, B. (2003). Merhaba Felsefe ‘Nedir Bu Estetik’, *Mimar Sinan Dergisi*, Sayı:128
- İyi, S. (1999). *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ankara: Ayraç Yayınevi,
- James, W. (2003). *John Dewey ve Charles S. Pierce, Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, (Çeviren: Celal Türer), İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları,
- Jaspers, K. (2010). *Felsefe Nedir?* (Çeviren: İsmail Zeki Eyuboğlu), İstanbul: Say Yayınları
- Locke, J. (2017). *Kelimelerin Suistimali* (Çeviren: Büşra Erdurucan), İstanbul: Tefrika Yayınları
- Johnson, P. (2010). *Yaratıcılar*, (Çevirenler: Aysun Babacan – Berrin Karahan – Zeynep Demirsu), İstanbul: NTV Yayınları
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 11, (41-60)
- Kabaş, T. (2017). Ziya Gökalp ile Amerikan Ekonomi Kurucusu Richard T. Ely’nin Düşüncelerinin Karşılaştırılması, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:40, (134-141)
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). *Meşrutiyetten Günümüze Ziya Gökalp*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Kadri, H. K. (1989). *Ziya Gökalp’in Tenkidi*, Hazırlayan: İsmail Kara, İstanbul: Dergah Yayınları
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çeviren: İoanna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
- Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, (Çevirenler: İoanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu

- Kapani, M. (2015). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: BB101 Yayınları
- Karahan, F. (2013). Millet ve Milliyet (Felsefi Bir Çözümleme), *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı:6, Cilt:5, (597-615)
- Karatani, K. (2008). *Transkritik ‘Kant ve Marx Üzerine’*, (Çeviren: Erkal Ünal), İstanbul: Metis Yayınları
- Karaveli, O. (2008). *Ziya Gökalp’i Doğru Tanımak ‘Türklük Hem Mefkürem Hem de Kanımdır’*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, Tic. A. Ş.
- Karpat, K. H. (2005). *İslam’ın Siyasallaşması*, (Çeviren: Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kaya, M. (2014). Aristoteles’in Ruh Anlayışı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:18, (91-98)
- Kaya, T. (2011). *Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar*, (Editörler: Korkut Tuna ve İsmail Coşkun), Ziya Gökalp, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Kelikli, M. (2012). Ahmet Cevdet Paşa’nın Mantık ve İlim Anlayışı, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, (173-185)
- Kesici, H. (2010). Adam Smith ve Ahlak Teorisi, *Journal of Social Policy Conferences*, Sayı:58, (90-97)
- Ketenci, T. (2014). Descartes ve Hume’un Akıl Anlayışlarının Karşılaştırılması, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 2014, Sayı: 1, (61-77)
- Kırzioğlu, M. F. (2015). *Ziya Gökalp ve Onu Tanımayanlar*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Kışlalı A. T. (1993). *Siyaset Bilimi*, (Editör: Seçil Büker), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kocaoğlu, A. M. (1999). Türk Milliyetçiliği: Geleceğini Yönlendirme Ülküsü, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı:139-141, 233-240.
- Korkmaz, Z. (1989). *Ziya Gökalp’in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları
- Köseoğlu, N. (2015). *Ziya Gökalp*, (Editör: Serdar Sağlam), Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp – Türk Yurdu Yazıları, Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Kuçuradi, İ. (1966). *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
- Kuloğlu, M. E. (2015). *Dayanacak Gücün Kalmadığında da ‘SABRET’*, Ankara: Tutku Yayınevi
- Küçük, A. (2020). Kur’an Verileri Işığında Ümmet ve Millet Kavramlarının Mukayesesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, (963-975)
- Küçükalp, D. (2016). *Siyaset Felsefesi*, Bursa: Dora Basım – Yayın Dağıtım LTD. ŞTİ.
- Lewis, B. (2010). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, (Çevirenler: Hamdi Aydoğan ve Esra Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Locke, J. (2000). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (Birinci – İkinci Kitap)*, (Çeviren: Meral Delikara Topçu), Ankara: Öteki Yayınevi
- Macionis, J. C. (2012). *Sosyoloji*, (Çeviren: Vildan Akan), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

- Mango, A. (2011). *Sultan' dan Atatürk'e Türkiye*, (Çeviren: Cem Küçük), İstanbul: Pegasus Yayınları,
- Marshall, T. H. ve Bottomore, T. (2006). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çeviren: Ayhan Kaya), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Marx, K. (2000). *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, (Çeviren: Hüseyin Demirhan), Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. ve Engels, F. (1978). *Siyaset ve Felsefe*, (Çeviren: Tektaş Ağaoğlu), İstanbul: Öncü Kitabevi
- May, T. (2000). *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, (Çeviren: Rahmi G. Ögdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Mayr, E. (2008). *Biyoloji Budur "Canlı Dünyanın Bilimi"*, (Çeviren: Afife İzbirak), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları
- Mazlum, A. ve Gölbaşı, H. (2009). Türk Toplumunun Çağdaşlaşmasının Kavşak Noktasında İdealist Bir Dava Adamı Ziya Gökalp: Aydın Kavramı, *Journal of World of Turks*, Cilt:1, Sayı:1, (221-238)
- Mengüşoğlu, T. (1992). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Menne, A. (2005). *Mantığa Giriş*, (Çeviren: Erkan Ataçay), İstanbul: Sosyal Yayıncılık,
- Millet, L. (2004). *Metafizik*, (Çeviren: Talip Karakaya), Ankara: Elis Yayınları
- Minogue, K. (2002). *Siyaset ve Despotizm*, (Çeviren: Ünal Gündoğan), Ankara: Liberte Yayınları
- Morgan, C. T. (2009). *Psikolojiye Giriş*, (Çevirenler: Sirel Karakaş ve Rükzan Eski), Konya: Eğitim Akademi Yayınları
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin Dönüşü*, (Çeviren: Fahri Bakırcı ve Ali Çolak), Ankara: Epos Yayınları
- Murphy, J. (2000). *Bilinçaltının Gücü*, (Çeviren: Aysun Babacan), İstanbul: Öteki Yayıncılık
- Nirun, N. (1999). *Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Niyazi, M. (1993). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.
- Nuttall, J. (1997). *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (Çeviren: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Oppenheimer, J. R. (1965). *Bilim ve Sağduyu*, (Çeviren: Onur Öymen), Ankara: Bilgi Yayınevi
- Orman, T. F. (2015). Geleneksel Empirist Bilgi Kuramı ve Mantıksal Empirizm Açısından Mantık, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, (241-267)
- Osmanağaoğlu, C. (2008). *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A. Ş.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilime Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Öktem, N. (1993). *Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, İstanbul: Der Yayınevi
- Öner, N. (1986). *Klasik Mantık*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Öz, M. (2012). Tarih, Millet ve Milliyetçilik Üzerine Bazı Notlar, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:32, Sayı:295, (204-207)
- Özarpınar, Y. (1999). Milli Şahsiyet, İnsanın Niteliği ve Düşünce Hayatı, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı:139, (413-421)
- Özarpınar, Y. (2000). *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayıncılık

- Özakpınar, Y. (2005). Ziya Gökalp'in Batı Medeniyetine Bakışı, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, sayı:10, (sf:5-10)
- Özel, N. Ö. (2019). Descartes Neden Gerçek Bir Skeptik Değildir? *Independent Researcher, Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Cilt:9, Sayı:2, (419-436)
- Özlem, D. (2004). *Etik – Ahlak Felsefesi*, Ankara: İnkılap Yayınevi
- Özlem, D. (2004). *Mantık – Mantık Felsefesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Özyurt, C. (2015). *İmparatorluktan Milli – Devlete Sosyoloji*, (Editörler: Cevat Özyurt ve Ahmet Tak), Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları
- Pareto, V. (2016). *Demokrasinin Dönüşümü*, (Çeviren: Kadir Zeki Tezer), İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Parla, T. (1989). *'Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm'*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Platon (2006). *Devlet*, (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Platon (1989), *Phaidon*, (Çevirenler: Suut K. Yetkin ve Hamdi R. Atademir), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Poincare, H. (1997). *Bilimin Değeri*, (Çeviren: Fethi Yücel), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Renaud Denoix De Saint Marc (2009), *Devlet*, (Çeviren: İsmail Yerguz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Richard, L. (2005). *Ekspresyonizm Sanat Ansiklopedisi*, (Çevirenler: Beral Madra, Sinem Gürsoy ve İlhan Usmanbaş), İstanbul: Remzi Kitabevi
- Rodis, G. ve Lewis (1993). *Descartes ve Rasyonalizm*, (Çeviren: Haldun Karyol), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul,
- Rosenberg, A. (2015). *Bilim Felsefesi "Çağdaş Bir Giriş"*, (Çeviren: İbrahim Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları
- Rousseau, J. J. (1987). *Toplum Sözleşmesi*, (Çeviren: Vedat Günyol), İstanbul: Adam Yayınları
- Rowley, C. (2002). *Özgürlük ve Devlet*, (Çeviren: Ömer Deniz), Ankara: Liberte Yayınları
- Russell, B. (1972). *Mistisizm ve Mantık*, (Çeviren: Ayseli Usluata), İstanbul: Varlık Yayınevi
- Russell, B. (1995). *Sorgulayan Denemeler*, (Çeviren: Nermin Arık), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları,
- Ryle, G. (2011). *Zihin Kavramı*, (Çeviren: Sara Çelik), İstanbul: Doruk Yayıncılık
- Salmi, J. (2010). *Dünya Çapında Üniversiteler Kurmanın Zorluğu*, (Çeviren: Kadri Yamaç), Ankara: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.
- Sarı, M. A. (2015). Türkiye'de Pozitivizm ve İlk Yansımaları, *Turkish Studies, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10, Sayı: 14, (635-656)
- Sarıbay, A. Y. (1976). Ziya Gökalp ve Türk Devrimi, (Yayınlanma Tarihi: 2011), *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:0, Sayı:14, (85-118)
- Savater, F. (2000). *Gençlerle Politika Üzerine*, (Çeviren: Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Searle, J. (1996). *Akıllar Beyinler ve Bilim*, (Çeviren: Kemal Bek), İstanbul: Say Yayınları

- Seve, L. (1998). *Felsefe ve Siyaset*, (Çeviren: Muntekim Öçmen), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Shiner, L. (2004). *Sanatın İcadı "Bir Kültür Tarihi"*, (Çeviren: İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sombart, W. (2004). *Dünya Görüşü Bilim ve Ekonomi*, (Çeviren: Tahir Akgemci), Konya: Çizgi Kitabevi
- Soykan, Ö. N. (2013). İnsan Hakları: Kavramsal Bir Çözümleme, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:66, (229-245)
- Söğütü, İ. (2008). İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Empirist Siyasetin Felsefi Kökenleri, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, (27-50)
- Sönmez, V. vd. (2004). *Toplum Yolunda*, Ankara: Bilimadamı Yayınları
- Spring, J. (1997). *Özgür Eğitim*, (Çeviren: Ayşen Ekmekçi), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Stangroom, J. (2011). *Felsefe*, (Çeviren: Ferit Uslu), Ankara: Liberte Yayın Grubu
- Ströker, E. (1990). *Bilim Kuramına Giriş*, (Çeviren: Doğan Özlem), İstanbul: Ara Yayıncılık
- Sütçü, T. (2013). Yeni Lisan Hareketi'nden Ölümüne Kadar Türk Basınında Ziya Gökalp, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages*, Cilt: 8, Sayı: 9, (2297-2311)
- Şahin, M. C. (2011). Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:48, (385-400)
- Şenol, C. (2010). *Anılarla Atatürk*, İstanbul: Yılmaz Basım Yayın Dağıtım Ticaret LTD. ŞTİ.
- Şimşek, A. ve Satan, A. (2011). *Milli Tarihin İnşası (Makaleler)*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi
- Tak, A. (2015). Gökalp'te Kültür – Medeniyet Tartışması: Kültürün Kayboluşunun ve Tarihsizleştirilmenin İronisi, (Editörler: Cevat Özyurt ve Ahmet Tak, Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları
- Taneri, A. (2004). *Türk Devlet Geleneği "Dün – Bugün"*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Tanyu, H. (2006). *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği*, Ankara: Elips Kitap Yayınları
- Taylan, N. (2011). *Anahatlarıyla Mantık*, İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları
- Tekeli, S. vd. (2012). *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Theodorides, J. (1993). *Biyoloji Tarihi*, (Çeviren: Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları
- Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:68, Sayı:3, (113-139)
- Topakkaya, A. ve Karakaya, E. (2015). Din – Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Sayı:2, (25-50)
- Topçu, N. (2006). *Mantık*, İstanbul: Dergah Yayınları
- Topçu, N. (2006). *Sosyoloji*, İstanbul: Dergah Yayınları
- Topdemir, H. G. (2009). Felsefe Nedir? Bilgi Nedir? *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, (119-133)
- Tuna, K. (2015). *Gökalp' in Milli Sosyoloji Anlayışı*, (Editörler: Cevat Özyurt ve Ahmet Tak), Ziya Gökalp Kitabı, Ankara: Hece Yayınları
- Tunalı, İ. (1998). *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tunalı, İ. (2009). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayıncılık
- Tuncay, H. (1978). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Toker Yayınları

- Turner, J. H., Beeghley, H. ve Powers, C. H. (2013), *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çeviren: Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayıncılık
- Türer, C. (2009). Pragmatizm'in Doğruluk Evi, *Bilimname Dergisi*, Cilt:2009, Sayı:2, (165-185)
- Türkdoğan, O. (1973). *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları – Baylan Matbaası
- Türkdoğan, O. (1976). Ziya Gökalp'te Çağdaşlaşma – İslamlaşma – Türkleşme Akımları ve Milli Devlet Fikrinin Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:36, (79-104)
- Türkdoğan, O. (2005). *Ulus – Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Türkdoğan, O. (2015). *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Konya: Çizgi Kitabevi
- Ural, Ş. (1995). *Temel Mantık*, İstanbul: Çantay Kitabevi
- Ülken, H. Z. (2006). *Ziya Gökalp*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye' de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Ünverdi, M. (2015). İnsan ve Hayatın Anlamı Bağlamında Ötenazi, *Bilimname Dergisi*, sayı:28, (167-199)
- Vakkasoğlu, A. V. (1980). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, İstanbul: Yeni Asya Yayınevi.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çevirenler: M. Rami Ayas ve Leyla Elburuz), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Warburton, N. (2020). *Felsefe Okuma Rehberi*, (Çeviren: Ahmet Fethi), İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Weber, A. (2014). *Felsefe Tarihi – Felsefe "Metafizik ve Bilim"*, Çeviren: H. Vehbi Eralp, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık,
- Suckiel E. K. (2003). *William James'in Pragmatik Felsefesi*, (Çeviren: Celal Türer), İstanbul: Paradigma Yayınları
- Wolf, F. A. (2008). *Büyük Fikirlerin Küçük Kitabı "Bilimin Ruhla Buluştuğu Nokta"*, (Çeviren: Hande Canlı), İstanbul: Crea Yayıncılık
- Worringer, W. (2017). *Soyutlama ve Özdeşleyim*, (Çeviren: İsmail Tunalı), İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Wölfflin, H. (2015). *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, (Çeviren: Ahmet Cemal), İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Yaldır H. ve Sibel Kiraz (2008), Nedensellik, Bilim ve Metafizik, *Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Cilt:0, Sayı:11, (147-163)
- Yaran, C. S. (2012). *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları,
- Yasa, M. (2015). *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi*, Ankara: Elis Yayınları
- Yazıcıoğlu, S. (1989). *Ziya Gökalp'in Son Arzusu Milli Bir Türk Destanı Meydana Getirmektir, Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri (23 Mart 1986)*, Diyarbakır: Dicle üniversitesi Yayınları
- Yılmaz, E. (2010). Ziya Gökalp'te Siyaset – Toplum İlişkisi, *Humanities Sciences*, Cilt:5, Sayı:3, (202-211)
- Yuvalı, A. (1999). Millet, Milletleşme ve Milliyetçilik, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 139-141, 11-16.

ÖZGEÇMİŞ

